

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Allahverdiyeva Rəna İsmayil qızı

“Milli iqtisadiyyatın antiinhisar tənzimlənməsi və rəqabət üstünlüklərinin reallaşdırılması mexanizmləri” mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: 060404 - “İqtisadiyyat”

İxtisaslaşma: “Makroiqtisadi siyasət”

Elmi rəhbər:

İqtisad üzrə fəlsəfə doktoru

Müəllim G.Ü.Quliyeva

Magistr proqramının rəhbəri:

İqtisad elmlər namizədi

Dosent İ.M.Mahmudova

Kafedra müdiri:

iqtisad elmləri doktoru

professor M.A. Əhmədov

BAKI - 2018

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	3
-------------------	----------

FƏSİL I. MİLLİ İQTİSADİYYATIN RƏQABƏTQABİLİYYƏTLİLİYİNİN TƏMIN EDİLMƏSİNİN NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1.Rəqabət mühitinin təmin edilməsinin nəzəri əsasları.....	8
1.2.İnhisarçılıq fəaliyyətinin tənzimlənməsinin dövlət mexanizmi	14
1.3.Antiinhisar fəaliyyəti və rəqabət mühitinin təmin edilməsinin beynəlxalq təcrübəsi.....	22

FƏSİL II. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA MİLLİ İQTİSADİYYATIN ANTİNHİSAR TƏNZİMLƏNMƏSİ VƏ RƏQABƏTQABİLİYYƏTLİLİYİNİN MÜASİR VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ

2.1.Azərbaycan Respublikasında inhisarçılıq fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin müasir vəziyyətinin təhlili.....	30
2.2.İnhisarçılıq fəaliyyətinin tənzimlənməsinin institusional-hüquqi aspektləri.....	43

FƏSİL III. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA ANTİNHİSAR SİYASƏTİ VƏ RƏQABƏTQABİLİYYƏTLİLİYİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1.Strateti Yol Xəritələrin rəqabətqabiliyyətliliyin artırılmasının əsas şərti kimi.....	52
3.2.Antiinhisar fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin başlıca istiqamətləri.....	60
3.3.Yüksək rəqabətə malik sektorların inkişafının stimullaşdırılması istiqamətləri.....	65

NƏTİCƏ.....	73
--------------------	-----------

ƏDƏBİYYAT.....	75
-----------------------	-----------

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Postneft dövründə bazar iqtisadi sisteminin səmərəli fəaliyyət göstərməsi şərtlərindən biri də milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin təmin edilməsidir. Beynəlxalq rəqabət prosesinə qoşulan ölkələrin sayının çoxalması uyğun olaraq dövlətlərin iqtisadi strukturlarının reallaşdırdığı antiinhisar siyasəti və rəqabət mühitini təmin edən qanunlarla müşahidə olunur. Beynəlxalq iqtisadi mühitdə baş verən inhisarçılıq meyillərinin aradan qaldırılmasında ənənəvi antiinhisar tədbirləri və normalarının artıq lazımı səviyyədə olmaması isə mövcud iqtisadi sistemin təkmilləşdirilməsini və onların yerinə yeni sistemlərin tətbiq olunmasını bir məqsəd kimi qarşıya qoyur. Bunun da nəticəsində ölkədə haqsız antiinhisar fəaliyyətinin qarşısını almağa və inhisarçılığı məhdudlaşdırmağa, digər bir deyişlə, qlobal iqtisadi sistemə inteqrasiya proseslərini diqqətdə saxlayaraq inhisarçılıq fəaliyyətini tənzimləməyə imkan yaradan hüquqi - normativ bazanın dəyişən iqtisadi şəraitə və tələbə müvafiq olaraq inkişaf etdirilməsini obyektiv zərurətə çevirir. Milli iqtisadiyyatda inhisarlaşma meyillərinin mümkün qədər qarşısının alınmasına şərait yaradan rəqabət mühitinin inkişaf etdirilməsi, bununla yanaşı təbii inhisar sahələrinin qiymətlərinin tənzimlənməsi sosial və makroiqtisadi problemlərin həll edilməsi, yekunda milli iqtisadiyyatda istehsal edilən məhsulun rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsinə və ölkənin dayanıqlı inkişaf modelinə keçidinin təmin edilməsində mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Son dövrlərdə dünya bazarlarında neftin qiymətinin 3-4 dəfəyə qədər aşağı düşməsi neft iqtisadiyyatlı ölkələrin gəlirlərinə ciddi mənada mənfi təsir göstərmişdir. Bir neft ölkəsi olan Azərbaycan Respublikasında da baş verən böhran proseslərinə adekvat cavab olaraq 6 dekabr 2016-cı ildə ölkə prezidentinin fərmanı ilə “Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatını əsas sektorlarını əhatə edən Strateji Yol Xəritələri”nin təsdiq edilməsi yaxın gələcəkdə də ölkə iqtisadiyyatının rəqabətqabiliyyətliliyinin təmin edilməsi baxımından mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Qeyd edilənləri nəzərə alaraq ölkədə rəqabət mühitinin inkişafı, qorunması, dəstəklənməsi məqsədi ilə antiinhisar siyasəti inkişaf etməkdə olan və inkişaf etmiş

ölkələrdə müxtəlif ölçüdə və səviyyələrdə reallaşdırılır. Həmin istiqamətdə yüz ildən çox dövr ərzində əldə edilmiş beynəlxalq təcrübə hər bir ölkədə rəqabət mühitinin dəstəklənməsi, inhisarçı meyillərin qarşısının alınması yaxud məhdudlaşdırılması kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin bazara daxil olması və beləliklə də milli iqtisadiyyatda inhisarlaşma prosesinin artmasının qarşısının alınması dövlətin iqtisadi siyasəti vasitəsi ilə həyata keçirilir. Ölkə iqtisadiyyatının inkişafı prosesində dövlətin işləyib hazırladığı və yerinə yetirdiyi tədbirlər nəticəsində rəqabət mühiti inkişaf edir ki, bu da hər bir ölkənin milli iqtisadiyyatının davamlı inkişafının başlıca şərtlərindəndir.

Dissertasiya işinin məqsədi. Dissertasiya işinin əsas məqsədi antinhisar fəaliyyətinin tənzimlənməsinin nəzəri-metodoloji və hüquqi əsaslarının, müasir durumunun sistemli təhlil edilməsi və dövlət tərəfindən bazardakı inhisarçı meyillərin tənzimlənməsi mexanizmlərindən istifadə imkanlarının və təsirlərinin qiymətləndirilməsi əsasında antiinhisar tənzimlənməsinin inkişaf etdirilməsinin əsas istiqamətləri və prioritetlərini müəyyən etmək, dünya təcrübəsinə əsaslanaraq müvafiq ümumiləşdirmələr etməklə hazırkı dövrdə milli iqtisadiyyatın inkişafının strateji dövrlərində inhisarçılıq fəaliyyətinin dövlət tərəfindən tənzimlənməsinin inkişaf istiqamətlərini elmi və praktiki cəhətdən əsaslandırmaq üçün müvafiq təklif və tövsiyələr verməkdən ibarətdir. Dissertasiya işində qarşıya qoyulmuş məqsədə nail olmaq üçün nəzəri və praktiki cəhətdən aşağıdakı konkret vəzifələrin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

- Postneft dövründə rəqabət mühitinin səmərəliləşdirilməsi meyarları, prinsipləri, sistemləri və göstəricilər sistemini müəyyən etmək və qiymətləndirmək;
- İnhisarçılıq fəaliyyətinin tədqiq edilməsinin nəzəri əsasları və ona dair baxışların inkişafını araşdırmaq, onların müqayisəli təhlilini aparmaqla müvafiq inkişaf tendensiyalarını və spesifik cəhətləri aşkar etmək;
- Ölkəmizdə antinhisar fəaliyyəti və onun dövlət tərəfindən tənzimlənməsinin hazırkı vəziyyətinin, təbii inhisar sferalarının fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin spesifik cəhətləri və mexanizmlərinin təhlil olunması;

- Antinhisar fəaliyyətinin tənzimlənməsinin beynəlxalq təcrübəsi və onların ölkəmizə tətbiq edilməsi imkanlarının və effektivliyinin təhlilini aparmaq;
- Yeni iqtisadi şəraitdə dövlətin antiinhisar qanunvericiliyi və hüquqi bazanın inkişaf etdirilməsi perspektivlərinə və əlverişli rəqabət mühitinin təmin olunmasının dövlət mexaniziminin inkişaf etdirilməsinin əsas istiqamətlərini müəyyən etmək;
- Təbii inhisarların fəaliyyətinin dövlət tərəfindən tənzimlənməsinin xüsusiyyətləri və mexanizmlərini tədqiq etmək və onun optimal fəaliyyətinin konkret cəhətlərini müəyyən etmək;
- Strateji Yol Xəritələrinin əsas strateji hədəfləri və prioritetləri ilə rəqabət mühitinin təmin edilməsi şərtlərini təhlil etmək.

Dissertasiya işinin obyektı və predmeti. Dissertasiya işinin obyektini ölkə iqtisadiyyatında rəqabət mühitinin təmin edilməsi şərtləri, predmetini isə ölkə iqtisadiyyatının formalaşması və inkişaf etməsində inhisarçılıq fəaliyyətinin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi, onun mexanizmləri, şərtlərinin nəzəri və praktiki problemlərinin araşdırılması təşkil edir.

Dissertasiya işinin nəzəri-metodoloji əsası. Dissertasiya işinin nəzəri-metodoloji əsasını Azərbaycan Respublikası Prezidenti və Nazirlər Kabinetinin rəqabət mühitinin formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsi ilə əlaqədar qərarları, sərəncamları, proqramları, Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi tərəfindən qəbul olunmuş qanunlar, digər normativ-hüquqi aktlar, ölkəmizin, habelə dünyanın aparıcı iqtisadçı alimlərinin fundamental elmi-tədqiqat işləri təşkil edir. Dissertasiya işində əsasən müqayisəli təhlil, sistemli təhlil, iqtisadi-statistik təhlil, proqram-məqsədli yanaşma metodundan istifadə edilmişdir.

Dissertasiya işinin elmi yeniliyi. Rəqabət mühitinin təmin edilməsi probleminə ayrı-ayrı iqtisadi məktəblərin yanaşmaları və ölkə iqtisadiyyatının postneft dövrünün təsiri altında dəyişən iqtisadi şəraitə, tələbata müvafiq optimal rəqabət mühiti modelinin müəyyən edilməsi, onun praktiki baxımdan həyata keçirilməsi mexanizminin təyin edilməsi, sistem dəyişikliklərinin həyata keçirilməsində

antinhisar fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin inkişafı, yerinə yetirilən antiinhisar siyasətinin müsbət və mənfi cəhətlərinin elmi-praktiki nöqteyi-nəzərdən təhlil edilməsi, ümumi qanunauyğunluqları və milli iqtisadiyyatın mövcud xarakteristikasından irəli gələn xüsusiyyətlərin aşkar edilməsi, qiymətləndirilməsi, hazırkı dövrdə də bu istiqamətdə reallaşdırılan antinhisar siyasətinin inkişaf istiqamətlərinin, prioritetlərini müəyyən etməyə imkan vermişdir. Qeyd edilənlərlə əlaqədar disseratasiya işinin elmi yenilikləri kimi aşağıdakılar qeyd etmək olar:

- Ölkəmizin mövcud iqtisadi vəziyyəti əsasında əsasında postneft iqtisadi dövəründə rəqabət mühitinin inkişafını müəyyənləşdirən obyektiv və subyektiv amillər sistemli təhlil olunmuş və bu rəqabət mühitinin təmin edilməsi baxımından son illərdə tətbiq edilən dövlət tənzimlənməsinin forma, miqyas və hədlərinin müsbət və mənfi tərəfləri tədqiq edilərək qiymətləndirilmişdir;

- Postneft dövəründə milli iqtisadiyyatın rəqabətə davamlılığının yüksəldilməsi, iqtisadiyyatın təhlükəsizliyinin gücləndirilməsi, davamlı iqtisadi inkişafın təmin olunmasında təbii inhisarların fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsi ilə əlaqədar qanuni prinsiplər verilmişdir;

- Ölkəmizin beynəlxalq iqtisadiyyata inteqrasiyasında dövlətin antiinhisar qanunvericiliyi və hüquqi – normativ bazasının mövcud problemləri qeyd edilməklə onların inkişaf etdirilməsi yolları və prioritetləri müəyyənləşdirilmişdir;

- Səmərəli rəqabət mühitinin formalaşdırılması siyasətinin yerinə yetirilməsində dövlətin rolu və reallaşdırıldığı tədbirlər qiymətləndirilmiş, hazırkı iqtisadi şəraitdə antinhisar qanunvericiliyinin hüquqi bazasının müasir tələblərə uyğunlaşdırılması ilə əlaqədar inhisarların bazarda optimal səviyyəsi və səmərəli bazar fəaliyyətinin təmin olunması üçün rəqabət mühitinin prinsipləri, mexanizmləri və göstəricilər sistemi ilə bağlı iqtisadi əsaslar müəyyən edilməklə müvafiq təkliflər irəli sürülmüşdür;

- Antiinhisar siyasətinin həyata keçirilməsi üçün tənzimlənmə mexanizminin effektivliyinin yüksəldilməsinin əsas istiqamətləri dünya təcrübəsi əsasında nəzərdən keçirilməklə aşkarlanmış və təkliflər verilmişdir.

Dissertasiya işinin informasiya bazası. Dissertasiya işində Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin statistik məlumatlarından, İqtisadiyyat Nazirliyi, Mərkəzi Bank, Maliyyə Nazirliyi, Antiinhisar Siyasəti və İstehlakçıların Hüquqlarının Müdafiəsi Dövlət Xidməti, yerli və xarici iqtisadi ədəbiyyatlar, internet portalları və kütləvi informasiya vasitələrində dərc edilmiş informasiyalardan istifadə olunmuşdur.

FƏSİL I.

MİLLİ İQTİSADİYYATIN RƏQABƏTQABİLİYYƏTLİLİYİNİN TƏMİN EDİLMƏSİNİN NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1. Rəqabət mühitinin təmin edilməsinin nəzəri əsasları

Hər bir milli iqtisadiyyat müəyyən iqtisadi münasibətlər sistemi üzərində qurulub. Bazar nə qədər təkmil olsa da ona dövlət tənzimlənməsi bir çox hallarda gərəkli olur. Bu halda ortaya çıxan əsas məsələ bazar mexanizmi ilə dövlət tənzimlənməsinin arasında balansın saxlanılmasıdır. İqtisadiyyatda rəqabət mexanizminin düzgün tənzimlənməməsi nəticəsində müxtəlif təsərrüfat subyektlərinin inhisarçı mövqeyə sahib olması bir sıra neqativ halların meydana çıxmasına, süni qiymət artımına, məhsullara əsassız yüksək ödəniş tətbiq olunması nəticəsində alıcı sayındakı azalmalara, süni qıtlığın yaradılmasına, resursların qeyri-səmərəli bölgüsünə, məhsulun keyfiyyətinin pisləşməsinə və s. səbəb olur. Bunun üçün də inhisarçılığın ortadan qaldırılmaq və səmərəli rəqabət mühiti yaratmaq dövlətin zəruri strateji məqsədlərindəndir. İnhisarçılıq iqtisadi tərəqqinin əngəlidir və tədiqi iqtisadi nəzəriyyənin formalaşması dövründən öncəyə aiddir.

Dövlət hakimiyyəti yarandığı ilk gündən sosial-iqtisadi münasibətlərə təsir göstərir və fəaliyyəti qanunverici aktların tənzimlənilir. İmperator Zenonun (483 il b.e.ə.) konstitutsiyasında qiymətlər haqqında olan müddəa inhisarlara, onların cəmiyyətə təsiri haqda yaranmış ilk çıxış hesab olunur. Orda bildirilir ki, : «Biz, əmr edirik heç kim şəxs ərzaq və yaxud istifadəsi nəzərdə tutulan hər hansı geyim növünə yaxud balığa və ya hər hansı bir əşyaya inhisarçılıq tətbiq etməyə cəhd etməsin» [30;137]. Sonralar inhisarçılıq fəaliyyətinin tənzimlənməsinin qanunvericilik bazası təkmilləşdirilmiş və ilk antiinhisar qanunları olaraq 1890-cı ildə ABŞ-da Şerman, 1914-cü ildə Kleyton, 1936-cı ilin Robinson-Petman qanunu qəbul edilmiş və 1950-ci ildə bu qanunda Sellar-Kehover düzəlişləri əks olunmuşdur. Nəticə etibarilə, inhisarçılıq fəaliyyətinin həm cəmiyyət, həm dövlət üçün səmərəli həlli yollarının müəyyən edilərək, sonradan iqtisadçılar tərəfindən davam etdirilmişdir. Bu sahədə

dövlət tənzimləməsi tədbirlərinin təkmilləşdirilməsinə daim ehtiyac var. Aparılmış araşdırmalara əsasən deyə bilərik ki, antiinhisar siyasəti və onun məqsədləri, vəzifələri, onlara çatmaq üçün yollarına yanaşmalar müxtəlifdir. Bunların bəzilərinə əsaslanaraq qeyd etmək olar ki, bir çox hallarda antiinhisar siyasətinin məqsədi kimi kiçik bizneslərin müdafiəsi, bir-birilə birləşərək iri təsərrüfat subyektlərinin formalaşmasına mane olma və s. çıxış edir. Belə məqsədlər ictimaiyyət, onun sosial-iqtisadi prosesləri üçün həyati bir problemdir. Siyasətçilər üçün xərclər haqda düşünür və məhz dövlətin vəsaiti hesabına bu hədəflərə çatmağı uyğun hesab edirdilər. Amma bunun tam əksinə bir sıra iqtisadçılar (C.Klark, Y.Şumpeter, P.Samuelson, A.Kaplan və s.) bazarda böyük təsərrüfat subyektlərinin var olmasının önəmliliyini əsaslandıraraq «səmərəli rəqabət» nəzəriyyəsini irəli sürərək qeyd edirdilər ki, bu proses istehsal sistemlərinin effektivliyinin artırılmasına səbəb olur. Bu problemlə əlaqədar iqtisadi ədəbiyyatların çoxunda inhisar bazar olmaqla satıcının bazarda əmtəə və xidmətin qiymətinə və təklifinin həcminə təsir etməsi, əmtəənin əvəzedicilərinin olmaması, bazara daxil olmada isə maneələrin olması ilə xarakterizə olunur. Lakin qloballaşma şəraitində iqtisadiyyatın və iqtisadi münasibətlərin mürəkkəb bir çox hallarda ziddiyyətli inkişafı artıq inhisarların özünə bir sıra fərqli yanaşmaların, onların təsnifatının, növünün müxtəlifliyinin meydana gəlməsinə dəlalət edir. Belə ki, müəllif hüquqlarının, patentlərin qorunması məqsədilə hüquqi məhdudiyyətlərə əsaslanan inhisarçılıq, uzun müddətli dövrdə orta xərclərin minimuma endirilməsi ilə əlaqədar yaradılan təbii inhisarçılıq, nəhayət, bazara ilk dəfə daxil olan və orada müəyyən müddət hər hansı bir məhsulun yeganə satıcısı olan, lakin rəqabətdən qorunmaq üçün heç bir xüsusi imkanı olmayan təsərrüfat subyektlərinin iştirak etdiyi açıq inhisarçılıq tipləri iqtisadçılar tərəfindən qeyd olunsa da, A. Livşits bu siyahını bir qədər təkmilləşdirərək onların təsnifatının ən azı altı əsas tip üzərində qurulmasını zəruri hesab edirik: istehsal və kapitalın konsentrasiyasına əsaslanan və rəqabətdən doğan inhisarizm; kommunal xidməti, metallurqiya, elektroenergetika, dəmiryolu nəqliyyatı və d. sahələr üçün xarakterik olan texnoloji (və ya təbii) intisarlər və oliqopoliyalar; eynitipli və istehsal olunan

məhsulun diherensiasiyası nəticəsində yaranan inhisarizm; müasir ETT-nin bu və ya digər istiqamətində lider olan təsərrüfat subyektlərin inhisarizmi; təbii dövlət inhisarçılığı (məsələn, pulun emissiyasına olan dövlət inhisarçılığı, qeyri-elastik istehlak mallarının satışına olan inhisarçılıq və s.); iqtisadiyyatın inzibati-amirlik tipii üçün xas olan inhisarizm [11;140].

Nəzərə alsaq ki, rəqabət mühitinin formalaşdırılması və dövlətin antiinhisar siyasəti hakimiyyətdə olan elit qrupların maraqlarına, onların mülkiyyət hüququnun qorunmasına yönəldilə bilər, bununla bağlı professor T.Ə. Quliyev haqlı olaraq bildirir ki, «qiymətli kağızlar, maliyyə resursları, dünya əmtəə bazarları, dünya ticarəti üzərində inhisarçılıq, rəqabət mübarizəsinin deformasiyaya uğramışdır. Bu daha çox ayrı-ayrı inhisarçıların maraqları dövlət orqanlarının maraqları ilə uzlaşdıqda və onlara buna görə öz əmtəələrinin reallaşmasına, xidmətlərinin göstərmələrinə, eyni zamanda mövcud xammal, materialların mənbələrinə nəzarət göstərilməsi şərtlərində, onların daha əlverişli qiymət və gömrük prosedurları ilə əldə edilməsində xüsusi hüquq verir» [17]. Belə olduqda isə birbaşa dövlət tərəfindən icra olunan antiinhisar siyasəti iri mülkiyyətçi və uğur qazanmış sahibkarların maraqlarının əleyhinə yönələ bilər. Buna görə də dövlətin antiinhisar siyasəti çox zaman böyük sahibkarlar tərəfindən aqressiya ilə həyata keçirilir və elit hakimiyyət qrupunun əlində idarəetməyə və mərkəzləşməyə səbəb olacaq bir vasitəyə çevrilə bilər.

İqtisad elmində antiinhisar tənzimlənməyə münasibət bu istiqamətlərdə inkişaf etmişdir: antiinhisar nəzəriyyələrinin yaranması, onların empirik yoxlanılması istiqaməti; antiinhisar siyasətinin reallaşmasında, qanunvericiliyin hazırlanmasında hüquqşunaslardan əlavə iqtisadçıların iştirakının genişləndirilməsi istiqaməti; konkret antiinhisar proseslərinin tədqiqi ilə əlaqəli metodiki və elmi-nəzəri vəsaitlərin formalaşdırılması istiqaməti.

İqtisadi fikir tarixində inhisarçılıq və rəqabətlə bağlı nəzəriyyələr, onlara dair müxtəlif yanaşmalar bu gün də inkişaf edərək iqtisadçıların, siyasətçilərin müzakirə diskussiya mövzusu olsa da, birbaşa dövlət tərəfindən icra olunan antiinhisar

tənzimləmə zaman-zaman iqtisadi nəzəriyyədən ayrı olaraq dövlətin iqtisadi münasibətləri tənzimləməsi vasitəsi kimi, müstəqil şəkildə həyata keçirilən bir siyasət kimi formalaşır. Başqa cür deyərsək, XIX əsrin əvvəlində inhisarlarla əlaqəli nəzəriyyələr yaransa da, XIX əsrin axırlarına yaxın bu tənzimləməyə aid tədqiqatların nəticələri geniş tətbiqini tapır [24]. Bu onunla əlaqəlidir ki, iqtisadi nəzəriyyədə klassik, neoklassik, marksist nəzəriyyənin tərəfdarları inhisarçılıq və onunla əlaqəli proseslərin öyrənilməsinə nəzər yetirsələr də antiinhisar siyasətin tətbiqi üçün icra olunan tədbirlərin zəruriliyinin qiymətləndirilməsinə cavab tapa bilmir. Daha ətraflı desək, təsərrüfat subyektləri tərəfindən həyata keçirilən bu və digər hərəkətin rəqabət nöqtəyi-nəzərdən təhlilinə baxdıqda bir çox hallarda (birbaşa hixsə edilmiş qiymətlərdən başqa) onlar həm rəqabəti yaradan, həm də eyni zamanda onu əngəlləyən kimi qiymətləndirilə bilər və bununla da təzad təşkil edir. Antiinhisar qanunvericilik tələblərinə uyğun olaraq təsərrüfat subyektləri birləşmədən, yeni məhsulların istehsalı və innovasiyaların tətbiqindən cəzalandırılmamaq üçün imtina etmələri, antiinhisar siyasətinin reallaşma xərclərini azalda bilər, ancaq bunun iqtisadiyyatın dayanıqlıq və davamlı inkişafı üçün nə qədər əlverişli olması sualının cavablandırılması da zəruridir. Bunun üçün də bəzən antiinhisar siyasətin və qanunvericiliyinin tətbiqinin ölkə iqtisadiyyatının inkişafına nə dərəcədə səmərəli olmasının müəyyənləşdirilməsi bu problemə yeni nöqtəyi-nəzərdən müqayisəli yanaşılmanı tələb edir. Qeyd edilənləri nəzərə alaraq tədqiqat boyunca davamlı inkişaf nöqtəyi-nəzərdən inhisarçılıq fəaliyyətinin tənzimlənməsini qiymətləndirməyə cəhd edəcəyik. İlk öncə qeyd etdik ki, dövlət tərəfindən həyata keçirilən antiinhisar siyasətinin əsaslandırılmasında iqtisadiyyata hakim olma (“mainstream economics”) kimi qəbul edilmiş inhisarçılıq nəzəriyyəsi sonralar reallaşdırılan inhisarçılıq fəaliyyətinin tənzimlənməsində əsaslı vacib yer tutaraq bu sahədə ideologiyanın əsasını yaradaraq onun reallaşdırılması üçün institutların, tədbirlərin, qanunvericiliyin, tənzimləmə tətbiq edilən konkret halların qiymətləndirilməsində alqoritm və metodları irəli sürmüşdür. Nəzərə alsaq ki, 1930-cu illərin sonuna «sahə təşkilatı» adı altında inhisarçılıq fəaliyyətinin tənzimlənməsinə dair Don Uolles,

Edvard Meyson, Cess Marxem, Uilyam Nikols, Merton C.Per, Ceyms Makki, Riçard Tennant və başqaları iqtisadi tədqiqatlar aparmış, bunula bərabər antiinhisar tənzimləmə ilə bağlı dövlət orqanı olan ABŞ-da Müvəqqəti Milli İqtisadi Komitə informasiyanın toplanması və təhlili istiqamətində çoxlu işlər görmüşdür. Sonra 1950-ci illərdə «sahə təşkilatı»nın iqtisadiyyata təsirinin təhlili «struktur-davranış-nəticə» modeli olaraq xarakterizə olunaraq bazarda satıcıların birləşməsinə önəm verərək Çemberlin (1929, 1956 illərdə), Hellner (1949-cu ildə), Stiqlits oliqapoliyalar haqqında tədqiqatlar aparmış, Şelling (1960-ci ildə), Şubik (1959-cu ildə) bazarda baş verənlərin nəzəri-oyun qaydalarının əsaslarını müəyyənləşdirməyə çalışmışlar. Beyn (1954, 1956, 1959-cu illərdə) bazara daxil olmaqla bağlı məsələlərə xüsusilə diqqət yetirmiş və «struktur-davranış-nəticə» paradiqmasına sistemli yanaşmağın zərurətini əsaslandırmışdır. Sonradan Kayzen və Tyorner tərəfindən təqdim edilən traktatda bu paradiqmanın antiinhisar təcrübəsi geniş şəkildə şərh olunmuşdur. Onlar qeyd edirlər ki, oliqapoliyalı sahələrdə struktur birləşmələrinə qarşı həyata keçirilməkdə olan kəskin tədbirlər miqyasla əlaqəli olaraq qənaətin əldə olunmasına əsaslanır, amma bu eyni zamanda bir sıra sahələrdə bazara giriş üçün əngələ çevrilir və bu sahələrin iri müəssisələrinin fəaliyyətinin miqyasına birbaşa təsir etmir, başqa sözlə desək, antiinhisar tənzimləmənin təsiri ilə kapitalın azaldılması heç də məhsuldarlığı aşağı salmır, əgər salırsa da belə, iqtisadi cəhətdən cəmiyyət və iqtisadiyyat üçün o qədər də əhəmiyyətli olmur.

Qeyd edilməlidir ki, 1950-ci illərdə «struktur-davranış-nəticə» paradiqmasına daha skeptik yanaşan iqtisadçılar Corc Stiqler, Milton Hridmen, Lester Tesler, Sem Pelsman, Qarold Demens, Uord Boumen, Don Makci və b. şaquli məhdudiyətləri ümumən qəbul etsələr də, bazar tənzimlənməsinin üstünlüyünü xüsusilə vurğulayırlar.

XIX əsrin 60-70-ci illərində «struktur-davranış-nəticə» paradiqmasına uyğun olaraq təsərrüfat subyektlərində mənfəətin təmərküzləşmə ilə əlaqəsinin aşkar edilməsinə bazara girişlə bağlı müvafiq şərtləri nəzərə alan Mann (1966-cı ildə), Kollins və Preston (1968-69-cu illərdə) və bu, bu asılılığı reklamlarla əlaqələndirən

Komanor və Vilson (1974-cü ildə), bazarın strukturu ilə əlaqələndirən Lustgarten (1975-ci ildə), xarici ticarətlə və təmərküzləşmənin kəskin hədd hissəsi ilə əlaqələndirən Vhayt (1976-cı ildə) tərəfindən tədqiqatlar diqqəti daha çox cəlb edir. Bununla bərabər iqtisadi hüquq nəzəriyyəsinin Çikaqo məktəbinin tərəfdarları Pozner, Bork, Brouzen və digərləri inhisarçılıqla əlaqədar yaranmış bütün ictimai xərc və gəlirlərin neoklassik inhisar nəzəriyyəsi tərəfindən nəzərə alınmadığını qeyd edir və «struktur-davranış-nəticə» paradigmasının tərəfdarlarıyla bu məktəbin nümayəndələrinin mübahisə predmetini əks etdirən konherensiya materiallarını tədqiqata cəlb edirlər. Əsasən iqtisadi hüquq nəzəriyyəsinin Çikaqo məktəbinin tərəfdarlarının yanaşması təcrübədə antiinhisar tədbirlərindən imtinaya gətirib çıxara bildiyindən dövlət orqanları bu siyasətin reallaşdırılmasına yönəldilmiş xərclərin və tədbirlərin iqtisadi cəhətdən səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi üçün daha geniş təhlil bazası formalaşdırılmasını tələb edirdilər, bu da antiinhisar tənzimləmə proseslərinin reallaşmasını çətinləşdirdi.

Qeyd olunan məqamlardan fərqli olaraq rəqabət aparən bazarlar nəzəriyyəsinin tərəfdarları bu məsələyə əslində neoklassik inhisar nəzəriyyəsinin paradigmasından kənarlaşmayaraq bir çox inhisarçılıq problemlərinə insan fəaliyyətinin nəzəriyyəsi nöqtəyi-nəzərdən yanaşırlar [20]. Bu yanaşmanın əsas prinsipi ondan ibarətdir ki, inhisarlar bazarda digər rəqiblərin diqqətini cəlb etməmək məqsədi ilə qiyməti kəskin artırmayıb, əksinə qiymət və istehsalın həcmi özünün inhisarçı mövqeyini davamlı və dayanıqlı edəcək şəkildə təyin etməyə çalışmasıdır. Bu halda bazarda qiymət yarışması nəticəsində, mənfəət azalması halları baş vermir və fərdi tələbin elastikliyinə artması riski yaranmır. Bunu da vurğulamaq lazımdır ki, bu yanaşmanın özünün də əsas xüsusiyyətilərində biri ondan ibarətdir ki, onlar bazara müəyyən zaman kəsiyində baş verən bir proses kimi baxırlar. Ümumiyyətlə, neoklassik inhisar nəzəriyyəsi bazar iqtisadiyyatında real rəqabət prosesinə təsir göstərmir.

Elmi-texniki inkişafın nəticəsində müasir istehsalda qloballaşmanın miqyasının böyüdüüyü zamanda beynəlxalq rəqabətdə mübarizə güclənir, beynəlxalq miqyasda yekcins sahibkarlıq mühitinin formalaşmasına dəstək olacaq vahid rəqabət qanun-

qaydalarına, başqa cür desək ölkələrin rəqabət cəhdlərinin uyğunlaşdırılmasına zərurət getdikcə da artır. Hal-hazırda da bu kimi dövlətarası tənzimləmənin lazımı səviyyədə olmamasının ən birinci səbəbi vahid və uyğun, daha doğrusu, oxşar qanunverici bazanın mövcud olmaması, tənzimləyici orqanların statusunda qeyri-müəyyənliyin olması, bu orqanlarda maliyyə, ixtisaslı kadr çatışmazlığıdır. Bu zaman səlahiyyətli dövlət orqanlarının əsas vəzifələri inhisarçılıqla mübarizə, təsərrüfat əlaqələrinin yaradılması, rəqabət mühitinin qorunmasına nail olmaqdır.

Bazar münasibətləri yaranıb inkişaf etdikcə, milli iqtisadiyyatlar formalaşdıqca antiinhisar təlimlər, doktrinalar dəyişən şəraitə, tələbə uyğun olaraq dəyişikliyə uğrayırlar. Antiinhisar tənzimlənməsi və rəqabət ilə bağlı 100 ildən çox irəli sürülən fikirlər cari zamanda da mikro və makroiqtisadi sahədə tənzimləmənin müzakirə obyektini olaraq qalmaqdadır. Son zamanlarda qloballaşma mühitində antiinhisar tənzimlənməsinin normativ-hüquqi təcrübəsində iqtisadi-nəzəri nəzəriyyələrin və baxışların təsirinin artdığı aydın müşahidə oluna bilər.

1.2. İnhisarçılıq fəaliyyətinin tənzimlənməsinin dövlət mexanizmi

Qloballaşma mühitində milli iqtisadiyyatların vahid dünya iqtisadiyyatına güclü inteqrasiya olunması, xarici-iqtisadi münasibətlərin liberallaşması dövlət tənzimlənməsinin, dövlətin antiinhisar siyasətinin xarakterini, metod, forma və mexanizmlərini önəmli keyfiyyət dəyişikliyinə məruz qoydu. Bütün bunlar Azərbaycanda inhisarçılıq fəaliyyəti ilə əlaqədar edilmiş sistemli təhlildə əldə olunmuş nəticələrə əsasən dəyişən şərait və tələbə uyğun yaxın gələcək üçün ölkəmizdə dövlətin antiinhisar tənzimlənməsinin prioritetlərini müəyyənləşdirməyi zəruriyyətə çevirmişdir. Bu nöqteyi-nəzərdən Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış inkişaf konsepsiyasının qəbulu bu məqsədə doğru atılmış, çox önəmli bir addım kimi qəbul edilməlidir.

Bildiyimiz kimi, İEÖ-də reallaşdırılan antiinhisar tənzimlənmə siyasəti bir cəhətdən daxili bazarda rəqabət şəraitinin qorunması, başqa bir cəhətdən dünya bazarlarında inhisarçı təsərrüfat iştirakçılarının fəaliyyətlərinə kömək etməklə onların dünya bazarında milli maraqlarının müdafiə olunması meyarı olaraq təşkil olunur. Antiinhisar siyasəti nöqtəyi-nəzərdən milli iqtisadiyyatın dayanıqlı və davamlı inkişafını təmin etmək üçün dövlət tərəfindən ölkədə səmərəli rəqabət mühitinin formalaşdırılması təbii inhisar sahələrində qiymət siyasətinin reallaşma mexanizmlərinin yaradılması və inkişafı, onun dövlət tənzimlənməsinin inkişaf etdirilməsi istehlakçıların hüququnu qoruyaraq cəmiyyətdə sosial faydalılığın artırılması önəmli aktualıq kəsb edir. Bundan başqa texniki-texnoloji dəyişikliklərin sürəti, risklərin artmaqda olan səviyyəsi və qeyri-müəyyənliklər şirkətləri aktivlərini birləşdirməyə vadar edir və böyük korporativ strukturların yaranması təsərrüfat həyatının inhisarlaşması ilə sıx əlaqəli olub, fərqli bazarlarda rəqabət mühitinə təsir göstərmədən ötürür. İqtisadi fəaliyyətin qloballaşması əsasən latent xarakterli beynəlxalq kartellərin də formalaşdırılması və inkişafına təkan verir. TMK inhisarçı subyekt kimi dəyərləndirildiyindən son zamanlaradək onlara münasibət neqativ idi. Ancaq onların rəqabət məhdudlaşdırıcı mövqeyi ilə bərabər inteqrasiya və qloballaşma şəraitində dövlət və sahibkarları bir araya gətirən, birləşdirən, investisiyaları fərqli olan ölkələrin iqtisadiyyatlarına cəlb edən müsbət cəhətlərini də nəzərə almaq önəmlidir. Milli iqtisadiyyatın iqtisadi böhranlara qarşı dayanıqlı, inkişafının isə davamlı olması üçün yəni təsərrüfat subyektlərinin inhisarların təcrübəsinə müraciət etməsi halları da nəzərdən qaçırılmamalıdır. Bunun üçün də qeyd etməliyik ki, böhranların və təhlükələrin artdığı bir dövrdə inhisarların yaranması halları da getdikcə artır, daha dəqiq desək inhisarların yaranması böhranların nəticələri kimi səciyyəlidir. Davamlı və dayanıqlı inkişaf modelinə keçid etmək, bundan əlavə dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya mühitində dövlətin antiinhisar siyasətində prioritetlərin ən önəmlisi kimi inhisarların məhdudlaşdırılması yox, onların təsirinin minimumsa endirilməsi, inkişaf vəziyyətindən asılı olaraq ölkə üçün ən uyğun hesab edilən rəqabət mühitinin yaradılmasıdır. İnteqrasiya prosesinin

nəticəsi kimi milli sərhədlərin dünya təsərrüfatı subyektlərinə açıq elan edilməsi, daxili bazarın qorunması zərurəti və milli təhlükəsizliyin təminin vəhdətindən formalaşan bir strategiyanın formalaşdırılması dövlət antiinhisar siyasətində bu vəzifələrin kompromisinin tapılmasını zəruri edir. Bu nöqteyi-nəzərdən qlobal miqyasda ticarətə limitlərin azaldılması məqsədilə ÜGT-nin 2005-ci il iyun ayında qəbul etdiyi “Dünya Ticarətinin Təhlükəsizliyi və sadələşdirilməsi»nin əsasında Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsi tərəfindən - “Çərçivə Standatlar” strategiyası icra olunur. Qlobal ticarətə limitlərin azaldılması üçün ən önəmli məsələ təchizat planında standartların müəyyənləşdirilməsi; nəqliyyat növlərində vahid təchizat xəttinin idarəsi; gömrük funksiyaları və imkanların artırılması; mərkəzlə ərazilərin gömrük idarələri arasında əlaqənin gücləndirilməsi; ölkələrarası məhsulların daha rahat hərəkətinin təşviqindən ibarətdir. Müasir dövrdə inhisarçılığın formalaşmasının, sövdələşmələrin, haqsız rəqabət formalarının sonlaşdırılması, rəqabət münasibətlərinin isə gücləndirilməsi üçün əsas meyarlar kimi aşağıdakılar nəzərdə tutulur: ölkəyə gətirilən və ya ölkədən çıxarılan, bunda əlavə tranzit kimi keçən mallar haqqında ÜGT-nin standart Məlumatlar Modelindən istifadə edərək elektron məlumatların formalaşdırılması; iqtisadi təhlükəsizliyə qarşı təhdidləri aradan qaldırmaq üçün risklərin idarə edilməsi yanaşmasının gömrük orqanları tərəfindən tətbiqi və digər dövlət orqanları ilə bu sahədə əlaqələrin möhkəmləndirilməsi; gömrük idarəsi təchizat xəttində təhlükəsizlik standartlarının (xüsusilə, rentgen maşınları və radiasiya detektorları kimi avadanlıqlardan istifadə edərək, idxal və ixrac olunan ciddi riskli malların yoxlanışdan keçirilməsi), texniki və ekoloji keyfiyyət sertifikatlarının verilməsi; qanunvericiliyə və dünya təcrübəsinə riayət edən şirkətlərə güzəştləri tətbiq etmək və s..

Respublikada antiinhisar sahəsində həyata keçirilən tədbirlərin ardıcılığına və sistemliliyinə nəzər yetirdikdə aydın olur ki, müstəqilliyin ilk illərində, xüsusilə də dövlət bölməsinin yüksək xüsusi çəkiyə malik olduğu bir şəraitdə inhisarlaşma səviyyəsi də labüd olaraq yüksək qalmaqda idi. Hakim mövqe tutan təsərrüfat subyektlər digər təsərrüfat subyektlərin mənafələrini məhdudlaşdırma, poza bilirlər. Bu

halların qarşısını almaq və azaltmaq məqsədi ilə antiinhisar qanunvericiliyində göstərilir:

- bazarda qıtlığın yaradılması və ya saxlanması məqsədilə dövriyyədən əmtəələrin çıxarılması;
- qiymətlərin yüksəlməsi;
- alıcı üçün sərfəli olmayan və ya müqavilə predmetinə aid edilməyən müqavilə şərtinin alıcıya (sifarişçiyə) bağlanması. Bu, maliyyə vəsaitlərinin, xüsusilə də xarici valyuta ilə xammala, materiala, məmulata, sifarişçinin işçi qüvvəsinə və s. verilməsinin əsaslandırılmamış tələbləri;
- alıcının marağı olmadığı əmtəələrə aid edilən məsələlərin müqaviləyə daxil olunmasına razılıq;
- digər təsərrüfat subyektlər üçün bazara daxil olma (bazardan çıxma) maneələrinin yaradılması;
- normativ aktlarla müəyyən edilmiş qiymətəmələgəlmə qaydasının pozulmasının və s. qarşısı alınmalıdır.

Qeyd etməliyik ki, ölkəmizdə inhisarçı təsərrüfat subyektlərin uçota alınması məqsədi ilə AR əmtəə bazarlarında fəaliyyət göstərən inhisarçı təsərrüfat subyektlərin xüsusi dövlət reyestri aparılır və bu reyestrə müəyyən keyfiyyətli, çeşidli məhsulların konkret qrup və növlərinin istehsalına görə inhisarçı mövqedə olan təsərrüfat subyektlər daxil edilir. Reyestrə daxil olan təsərrüfat subyektlərin siyahısı təsdiq edildikdən sonra dövrü mətbuatda dərc edilir. Hal-hazırda bu reyestrin yenidən təsdiqlənməsi istiqamətində işlər görülür. Onu da qeyd etməliyik ki, əgər təsərrüfat subyekt inhisarçı kimi reyestrə daxil edilirsə, onda o inhisarçı hesab edilən məhsullarının nomenklaturası üzrə dövlət nəzarətində olur və belə təsərrüfat subyektlərin aşkara çıxarılmasında həm istehlakçılar, həm də yerli icra hakimiyyəti orqanları yaxından iştirak edir. Bu təsərrüfat subyektlərdə dövlət nəzarəti və tənzimlənməsi əsasən qiymət, rentabellik həddi, natural ihadədə istehsalın həcmi, satış bazarında mövcud olan tələb və nəhayət, keyfiyyət istiqamətlərdə həyata keçirilir. Bu istiqamətlərdə həyata keçirilən nəzarət və tənzimləmənin əsas məqsədi

isə, bazarda hakim mövqe və haqsız rəqabət ilə bağlı sui istifadə hallarının xəbərdarlıq edilməsi, məhdudlaşdırılması və aradan qaldırılması, dövlət tərəfindən təyin edilmiş qiymət intizamının pozulmasının qarşısının alınmasıdır.

İnteqrasiya mühitində rəqabət prinsiplərinin formalaşması üçün, zənnimcə, bazarda iştirakçıların sayının daim çoxalması prosesi diqqət mərkəzində olmalıdır. Bazara daxil olarkən öz maraqlarını qorumaq üçün bazarda mövcud təsərrüfat subyektlərinin aqressiv davranması hallarının çoxalması, onların lazımi maliyyə vəsaitlərinin əldə etmə imkanlarının olması, bölüşdürmə və təchizat kanallarının mövcudluğu, həmkarlar ittifaqı ilə əlaqələrinin yüksək olması halları bazar iştirakçılarının sayının artmasına əngəllər yaradır. Ona görə «bir əldən» prosesinin zəiflətmək üçün gömrük orqanları idxal və ixrac olunan məhsulların təsərrüfat subyektlərinin sayına nəzarəti gücləndirmək, onlar arasında sövdələşmə və ya qohumluq xarakterində əlaqələrinin olması hallarını ortaya çıxarmaq üçün xüsusi yoxlama prosedurlarının tətbiqi zəruridir. Ümumiyyətlə, bazara daxil olmada mövcud təhlükələr bazarın iqtisadi vəziyyəti ilə əlaqəli azala və ya arta bilər. Bu cəhətdən bazardakı cari vəziyyətə reaksiyanın göstəricisi kimi yeni inkişaf istiqamətlərinə, elmi tədqiqatlara, imic və davranışa, texnoloji təchizata istiqamətlənmə böyük rol oynayır. Bu da öz növbəsində inteqrasiya mühitində qarşı tərəflərin iqtisadi potensiallarının nəzərə alınması, ondan istifadə imkanlarının miqyasının genişləndirilməsi istiqamətində prioritetlərin müəyyənləşdirilməsini önəmli edir.

Ümumi bazarda rəqabət vəziyyəti daim inkişaf etdiyindən bu dəyişiklikləri sistemli şəkildə izləmək, rəqiblərin potensiallarını düzgün dəyərləndirmək, təsərrüfat subyektlərinin müəyyənləşdirdikləri strategiyaların rəqabətə dayanıqlı olub-olmamasını yoxlamaq dövlət orqanlarının önəmli vəzifəsi kimi səciyyələnəlməlidir. Milli iqtisadiyyatın davamlı və dayanıqlı inkişafını təmin etmək üçün antiinhisar siyasətinin reallaşdırılmasında əsas əngəl törədən məsələ isə rəqabətqabiliyyətinin səviyyəsinin təyin edilməsidir. Antiinhisar siyasətini reallaşdırarkən milli iqtisadiyyatın strukturunun rəqabətqabiliyyətlik nöqteyi-nəzərdən dəyərləndirilməsi reallaşmalıdır. Rəqabətin güclü ya zəif olma vəziyyətinə bir sıra faktorlar təsir edir.

Ancaq onlar arasında ən sıx rast gəlinənləri kimi rəqib təsərrüfat subyektlərinin sayı və gücü, tələbin həcmnin dinamikasının oynaması, bazara giriş və çıxışda mövcud əngəllər, sıx əlaqəli və qonşu olan bazarlardakı durum, təsərrüfat subyektlərinin strategiyaları və d. səciyyəvidir və onların təhlili, proqnozlaşdırılması, inteqrasiyası dövlətin icra etdiyi antiinhişar siyasətində bu faktorların daha ətraflı qeydə alınması önəmlidir. Bununla yanaşı təsərrüfat subyektlərinin dövlət tərəfindən icra olunan müəyyən addımlara cavab reaksiyasının da meylləri müəyyən olunmalıdır.

Qloballaşma mühitində rəqabət imkanlarının çoxalması icra olunan antiinhişar siyasətində aşağıdakı faktorların da nəzərdə saxlanılmasını önəmli səciyyələndirir:

- təsərrüfat subyektlərinin istehsal və satış siyasətinin məqsədləri və motivləri;
- rəqib təsərrüfat subyektlərinin mənfəətinin artması tempi və həcmi;
- istehsal xərclərinin strukturu;
- təsərrüfat subyektlərinin əvvəldən tətbiq olunmuş və cari satış strategiyaları;
- idarəmə mədəniyyətinin səviyyəsi;
- istehsal və satış təşkilatlarının strukturu.

Bazar subyektlərinin nəzərdə tutulan innovasiya və səmərəlilik davranışına istiqamətləşdirilmiş tədbirlərin əhəmiyyətliyi artır. Bazar subyektlərinin iqtisadi münasibətlərinin mürəkkəbləşməsi, rəqabətin formalarının dəyişikliyə uğraması bazarda təsərrüfat subyektlərinin davranışının dəyişdirilməsini tələb edir. Tənzimlənmənin “davranış” üsulları iqtisadi bazarda daha effektiv fəaliyyətinə sahib olan təsərrüfat subyektlərini dəstəkləyir. İqtisadi qloballaşmanın təsiri ilə transmilli əməliyyatlar aparan, fərqli ölkələrin istehlakçılarının marağına, dünya bazarında fəaliyyətdə olan təsərrüfat iştirakçılarının rəqabətqabiliyyətliliyinə təsiri olan transmilli biznes sistemləri yaradılır.

Fərqli ölkələrin rəqabət şəraitini təkmilləşdirmək, beynəlxalq əməkdaşlıq mexanizmini yaratmaq, onları təkmilləşdirmək zərurəti fərqli dövlətlərə aid qərarların uyğunlaşdırılması yaxud qəbul edilməsi sahəsində geniş əməkdaşlığı önəmli edir.

İnhisarlaşma problemlərinin təhlil edilməsi və həlli formalaşan bazar iqtisadiyyatı mühitində önəmlidir; intisarsızlaşdırma özələşdirməyə gətirməlidir. İqtisadi dəyişiklərdə hər bir addım inhisarsızlaşdırma haqqında olan qərarlara təsir göstərə bilər. Rəqabətin inkişafı üçün innovasiyaya həvəsləndirmə və təsərrüfat subyektlərinin dövlət tərəfdən innovasiyaya stimullaşdırılması antiinhisar siyasətinin aktual hissəsi olan istehlakçılar üçün daha operativ sistemlərə ehtiyac var. Digər daha bir önəmli məsələ vətəndaşların istehlakçı təlimatları ilə təminatıdır. Müəyyən ölkələr tərəfindən reallaşdırılan paralel idxalın, daha izahlı desək əmtəənin onun nişanının hüquqi sahibi tərəfindən icazə olmadan gətirilməsinə məhdudiyət qoyulmasını bir cəhətdən müəllif hüquqlarının müdafiə olunması üçün edilirsə, digər cəhətdən bazarın əmtəələrlə təminatına əngəl törədərək “bir əl”dən sisteminin formalaşmasına, istehlakçıların məhsullarla təminat hüquqlarının pozulmasına gətirib çıxara bilər. Tədqiqatlara görə, rəqabət və antiinhisar siyasətləri sferasında qanunvericilik bazası tələbi qarşılıq və ölkələrin arasında iqtisadi əməkdaşlığın güclənməsinə təsir edə göstərə bilmir. Bu məsələləri nəzərə alaraq aşağıda verilən mexanizmlərin reallaşdırılması məsləhət görülür:

- qonşu olan, eyni zamanda əməkdaşlıq edən ölkələrin arasında rəqabət və antiinhisar siyasəti sahəsində statistik-məlumat materialları, normativ-hüquqi baza və qanunvericilikdə pozulma məqamlarını müəyyənləşdirən normalar sahəsində təcrübə mübadiləsi;
- yaxın əlaqələri olan ölkələr arasında rəqabət və antiinhisar siyasətlərində normativ-hüquqi akt və təcrübələrin uyğunlaşdırılması, rəqabətin “model” qanununu formalaşdırmaq;
- inteqrasiya prosesləri və müvafiq ərazidə əhalinin rifahının yüksəlməsinə müsbət təsir göstərən, təkan verən əmtəə bazarlarında önəmli tədqiqatların icrası;
- rəqabət sahəsində kodeksin yaradılması;
- məxfi sorğuların yaxın əlaqəli ölkələrə çatdırılması;
- fərqli prosesual addımlar üzrə vahid izahat blanklarının yaradılması.

Müasir dövrümüzdə ölkədə rəqabət şəraitini formalaşdırılması və ona dövlətin tənzimlənməsi forması sosial və iqtisadi İEÖ siyahına daxil olmaq üçün önəmlidir. Bunun üçün də cəmiyyətdə səmərəli rəqabət şəraiti yaradılaraq hər formada inhisarçılığın məhdudlaşdırılması, antiinhisar tədbirlərinin həyata keçirilməsi çox yaxın gələcəkdə ölkəmizin dünya iqtisadiyyatına tam effektiv inteqrasiyası təmin edilə biləcək.

Ölkəmizdə son zamanlar inhisarçı təsərrüfat iştirakçılarının sayı getdikcə azalır, amma onlara tətbiq olunan maliyyə cərimələri və sanksiyaların miqyası artmaqdadır. Bu isə bu istiqamətdə atılan addımların güclənməsinə eyni zamanda onlar üzərində olan nəzarətin möhkəmlənməsinin göstəricisidir. Əmtəə bazarlarında hakim mövqesindən sui istifadə ilə qiymətləri əsas olmadan artırmaq kimi hallarla daha böyük sıxlıqda rast gəlinir, bu kimi halların ortadan qaldırılmasına misallar olaraq «Azərbaycan Coca-Cola Bottlers Ltd» MMC-nin əsaslı şəkildə olmadan 2009-cu ildə 0,5 litr tutumunlu qablarda satışa verilən içkilərinin satış qiymətini 31,8 % qaldırmasını, bu halı aradan qaldırmaq məqsədiylə atılan addımların sayının getdikcə artırılmasını, 2011-ci ildə xarici bazarlarda buğdanın qiymətinin yüksəlməsi hesabına daxili bazarda un və un məmulatlarında qiymət artımına şərait yaratmamaq üçün addımlar atılmasını, müəyyən obyektlərdə monitorinqlərin icrasını, mobil xidmətlər bazarında yüksək tariflərin nisbətən endirilməsini göstərmək olar. Son zamanlarda ölkəmizdə inhisarçı fəaliyyətin dövlət tənzimləməsi sahəsində Lazımi dövlət orqanlarının tədbirləri daha çox gücləndirilmişdir. 2012-ci ildə inhisarçı fəaliyyət və haqsız rəqabət fəaliyyətinin məhdudlaşdırılması, rəqabət, istehlakçı hüquqları və mənafelərinin müdafiəsi, ticarətə, ictimai iaşəyə, məişət və digər xidməti qaydalara riayət olunmasına nəzarət məqsədiylə 2462 araşdırma və yoxlama aparılaraq, 2341 qanun pozuntusu aşkar olunmuşdur. Bunların 95,6%-i ticarət, 1,5 %-i istehsalat, 2,6 %-i ictimai iaşə, 0,3 %-i isə başqa xidmət obyektlərində icra olunmuşdur. Ticarət obyektlərində aparılmış yoxlamaların 95,6 %-ində, istehsal sahəsindəkilərin 95,1 %-ində, ictimai-iaşə obyektlərindəkilərin 80,7 %-ində, digər xidmət sahələrindəkilərin isə 99,0 faizində qanun pozuntusu aşkarlanmışdır.

Milli iqtisadiyyatda dayanıqlı və eyni zamanda davamlı inkişafa nail olmaq üçün dövlət qarşısında dayanan müəyyən vəzifə və öhdəliklər həm daxili bazarda rəqabəti təmin edir, həm də xarici bazarda yerli istehsalatın məhsullarının rəqabət qabiliyyətliliyinin yüksəldilməsinə təkan verir. Hamının bildiyi kimi, bugünkü texnoloji inkişaf enerji, material, ixtisaslaşdırılmış əmək kapitalı ilə bağlıdır. Enerji daşıyıcıları, xammal, materiallar, elmi ixtiralar, potensial, nəqliyyat xərclərinin qiymətləri və s. kimi faktorların maya dəyərində təsiri böyükdür. Bundan başqa nəzərə alsaq ki, iqtisadiyyatın əksər sahələri bir-biriylə zəncirvari bağlıdır, təbii inhisar sahələrinin fəaliyyətində dövlət tənzimlənməsi zərurəti milli iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətliliyinin möhkəmləndirilməsi istiqamətində kifayət qədər yüksəkdir.

1.3. Antiinhisar fəaliyyəti və rəqabət mühitinin təmin edilməsinin beynəlxalq təcrübəsi

Bura qədər qeyd edilən məsələlərdən belə qənaətə gəlirik ki, inhisarçılıq fəaliyyətinin tənzimlənməsi ilə əlaqəli dünya təcrübəsinin və bu təcrübələrdəki mexanizmlərin Azərbaycana tətbiqi mümkünlüyünün qiymətləndirilməsini tələb edir. Aydındır ki, inhisarın bir təsərrüfat subyekti kimi fəaliyyətinin tənzimlənməsinin önəmliliyi və xarakteristikası ölkənin antiinhisar siyasətinin mahiyyətində onun qanunverici, idarəedici və icraedici strukturlarının öhdəlik və səlahiyyətlərində əks olunur. Ölkənin isə sosial-iqtisadi institusional strukturu, inkişaf səviyyəsi, əmək və maliyyə resursları, təbii-resursları, coğrafi-iqtisadi, siyasi-ideoloji mövqeyi və s. faktorların təsiri ilə formalaşmış olan iqtisadi siyasətinin əsas istiqamətlərindən olan antiinhisar siyasəti təcrübəsinin öyrənilməsi dayanıqlı və davamlı inkişafa qədəm qoymuş olan Azərbaycan üçün çox önəmli bir problemə çevrilmişdir. Biz bu təcrübənin öyrənilməsinə ilkin olaraq sənaye sahəsində inkişaf etmiş ölkələrin, eyni zamanda Avropa İttifaqına daxil olan ölkələrin, həmçinin transformasiya dövrünü yaşamış ölkələrin bu sahədəki qanunvericiliyinin və antiinhisar siyasətinin prinsiplial

müddələrinin öyrənilməsinə əsaslanaraq yanaşmağa çalışdıq. İnhisarçılıq fəaliyyətinin tənzimlənməsi əsasən, inhisarların tamamilə qadağan olunması və bundan fərqli olaraq inhisarçılığın nəzarət altında olmaqla sui-istifadə durumlarının məhdudlaşdırılması prinsiplərinin üzərinə qurulmuşdur.

İnhisarçılığın tənzimlənməsinin «struktrualist model»i, yəni Amerikan modeli fəaliyyətinin sosial-iqtisadi nəticələrindən asılı olmayaraq bütün inhisarların ləğvi prinsipi əsasında formalaşmışdır. İnhisarçı sahənin hər hansı bir halda özünü inhisarçı olaraq aparacağını vurğulayan bu yanaşma onun antiinhisar tənzimləməyə məruz qalmasının zəruriliyini göstərir. Verilən modeldə antiinhisar tənzimləmə siyasətinin formaları antitrest qanunvericiliyinin tətbiqi və məhkəmənin qanun pozanları təqibi əsasında formalaşdırılmışdır. 1890-cı ildə Amerikada ilk antitrest qanunu hesab edilən Şerman aktı qəbul olundu və bu akt inhisarçı fəaliyyətə qadağa qoyulması ilə şərtləndi. Akt ticarətin və istehsalın sıxışdırılmasına, azalmasına səbəb olacaq təsərrüfat subyektlərinin birləşmə və sövdələşməsini qadağan edirdi. Şermanın antiinhisar qanununun səciyyəvi cəhətləri aşağıda verilən kimi təsnifləşdirmək olar:

- Ştatlar və ya xarici dövlətlər arasında ticarətin limitlənməsinə səbəb olan istənilən saziş və ya trest formasında, habelə hüquqi şəxs kimi ittifaqlar qeyri-qanuni elan edilir.

- Ştatlar və ya xarici dövlətlər arasında ticarətin müəyyən hissəsini inhisarlaşdıran yaxud hətta inhisarsızlaşdırmağa çalışan, şəxslərlə inhisarlaşdırmaq məqsədi ilə gizli və ya açıq sazişlər razılaşdıran hər kəs cinayətdə günahlandırılacaq.

Şermen qanununu daha çox əhatə etmək məqsədi ilə Kleyton qanunu qəbul olundu. Kleytonun antiinhisar qanununun səciyyəvi cəhətləri aşağıdakı kimidir:

- İstehsal xərcləri əsasında formalaşdırılmamış qiymət dikriminasiyası qeyri-qanunidir.

- Rəqib korporasiya səhmlərini rəqabətin zəifləməsinə səbəb ola biləcək şəkildə almaq qadağan olunur.

- Hansısa korporasiyanın rəhbərinin rəqib korporasiyasının idarə heyətinə daxil olunması qadağandır. [27;542].

Bu iki qanunu fərqləndirən bir əsas fərq var, Şerman qanunu mövcud inhisarlara, Kleyton qanunu isə daha çox inhisarların yaranma mənbələrinə qarşı yönəlirdi.

Fərqli zamanlarda qəbul edilmiş qanunlar, normativ aktlar daha sonra başqa ölkələrdə, xüsusilə də bazar sistemində transformasiya mərhələsində olan ölkələrdə hazırlanmasında nümunə rolunu oynamışdır.

Son dövrün iqtisadi ədəbiyyatlarında ABŞ-dakı inhisarçı fəaliyyətə dövlət müdaxiləsinin əsas 5 istiqamətini təsnif edirlər:

- İnhisarçı fəaliyyəti limitləmək, onların mənfəətini minimumlaşdırmaq üçün yüksək dərəcədə vergilərin tətbiqi;
- inflyasiyanı tənzimləmək və yüksək konsentrasiyalı sferalarda qiymətlərin aşağı salınması üçün xidmətlərin və məhsulların qiymətlərinə nəzarət edilməsi;
- inhisarlara dövlət mülkiyyətinin tətbiq edilməsi, yəni onların dövlət tərəfindən əldə saxlanılması;
- sənayedə dövlət tərəfindən tənzimlənmə icra olunur ki, bu da istehsalatın həcmində, müxtəlif sahələrdə qiymətlərinə və sahələrdə təsərrüfat subyektlərin bazara daxil olmaq və çıxmaqlarına nəzarət etmək, onların fəaliyyətinə nəzarət etmək imkanının verməsi;
- sahədə təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyətinə qarşı antiinhisar qanununun tələblərinə uyğun olan xüsusi antitrust tənzimləməni tətbiqi və s..

İEÖ-in təcrübəsinə nəzər yetirsək, bazarda üstün mövqeyə görə tətbiq olunan hədd göstəricilərinin fərqli olduğunu müşahidə edərik. Almaniyada 1 təsərrüfat subyektinin bazarın 1/3-nə, 2 təsərrüfat subyektinin yarısından çoxuna, 3 təsərrüfat subyektinin üçün isə 2/3-nə, Yaponiyada 1 təsərrüfat subyektinin bazarın yarısından çoxuna, 2 təsərrüfat subyektinin bazarın 3/4-nə, qanunvericilik dəyişdirildikdən sonra isə 1 təsərrüfat subyektinin bazarın sadəcə 1/4-nə, Fransada və İngiltərədə isə 1 təsərrüfat subyektinin bazarın yalnız 1/4-nə sahib olmasına icazə var [18]. ABŞ-da antiinhisar təcrübədə əmtənin coğrafi reallaşması zonası hal-hazırda Hirşman-

Herhındal əmsalı ilə müəyyənləşdirilir. ABŞ-da bazarda yol verilən inhisarlaşma səviyyəsi 1000 olaraq qəbul edilir. Bu işə bazarda 10 iştirakçının mövcud olması deməkdir. Cəmləşmə əmsalından başqa əmsallara nisbətən daha geniş istifadə edilir. Bu əmsal böyük şirkətlərin müvafiq məhsul üzrə bazardakı hissəsini faizlərlə təyin edir: 3 (CR - 3), 4 (CR - 4) , 7(CR - 7), 20 (CR - 20)

Təcrübələrdə bazarda inhisarlaşma dərəcəsi əsasən 3№-li BEYN şkalası ilə müəyyənləşdirilir. Bununla bazarın 4 tipi səciyyələndirilir:

A. Yuxarı səviyyədə mərkəzləşdirilmiş Oliqopoliya. CR-4 65% yüksək və CR-8 85%-dən yüksək

B. Mötədil Oliqopoliya $50 \% < CR-4 < 65 \%$ və $70 \% < CR-8 < 85 \%$

V. Zəif təmərküzləşmiş Oliqopoliya $35 \% < CR-4 < 50 \%$ və $45 \% < CR-8 < 70 \%$

Q. Təmərküzləşməmiş bazar $CR-4 < 35 \%$ və $CR-8 < 45 \%$

Rusiya Federasiyasının “Rəqabət və ticarət bazarında inhisarçı fəaliyyətin məhdudlaşdırılması haqqında qanun”-a müvafiq olaraq hansısa təsərrüfat iştirakçılarının bazarda payı 65 %-dən çox olarsa, inhisarçı hesab edilir. 35 % və 65 % arasında bazar payı olan təsərrüfat subyektinə sübut olunmalıdır ki, o bazarda inhisarçılıq edir. 35 %-dən az bazar payı inhisara səbəb olmur [7;390].

Antiinhisar siyasəti 2 prinsip üzrə həyata keçirilir. Ya inhisarlar tam qadağan olunur, ya da rasionallıq prinsipi əsasında fəaliyyətlərinə iqtisadi siyasətin bəzi vəzifələrini həll etmək üçün imkan yaradılır. Məsələn, Almaniya və ABŞ-da kartellərin fəaliyyətinə tam qadağa tətbiq olunduğu halda, Yaponiyada onların müəyyən müddət və şərtlərlə fəaliyyətinə icazə verilir. Almaniya səhmdar kapitalı əldə etmək üçün sazişlərin bağlanılmasına Federal kartelin icazəsi, tək cə saziş tərəfdarlarının birgə vəsaitinin əmtəə bazarının 20%-indən çox olduqda, illik dövriyyəsinin işə 500 milyon avrodan daha çox olduqda, işçilərinin sayının işə 10000-dən çox olduğu hallarda tələb olunur. Müəssisələrin birləşdirilməsi, yenidən təşkil olunması, təmərküzləşməsi ilə bağlı proseslərə Avropa İttifaqı Komissiyası baxaraq müsbət rəy verir.

Sənayesi inkişaf etmiş ölkələrdə inhisar qiymətlərinə və rentabellik sərhədlərinə dövlət nəzarətinin təşkili və icrası ayrı-ayrı ölkələrdə fərqli prinsiplərlə həyata keçirilir. ABŞ-da qiymətlərin 5-10%-ini dövlət müəyyənləşdirir. Onlara nəzarəti isə ABŞ Ədliyyə Nazirliyinin Antitrust idarəsi, Federal Ticarət Komissiyası həyata keçirir. Bu aidiyyəti qurumlar qiymət sövdələşmələrinə nəzarət edir, qiymət ayrışkiliyinə mübarizə aparır.

«Bihoviorist model» (ingilis dilində mənası - «davranış») olaraq adlandırılan Avropa modeli isə bir qədər fərqli olaraq təsərrüfat iştirakçılarının hərəkətlərinə təsir edərək bazarda hegemon vəziyyətdən sui-istifadə etməməklərinə nəzarət prinsipi əsasında formalaşdırılıb. Bu model problemə məntiqən yaxınlaşaraq bütün inhisarları qeyri-qanuni hesab etmir. Yalnız ictimai maraqlara, sosial-iqtisadi həyatı mənfəətə təsir göstərən inhisarların fəaliyyətinə limitlərin qoyulmasına diqqət göstərir. Amma bu modelin həyata keçirilməsi üçün inzibati idarəetmə orqanlarının mövcudluğuna tələb var ki, bu da fərqli bazarlarda rəqabət vəziyyəti haqda təhlilin və nəzarətin aparılması zərurətindən meydana gəlir. Orqanların səlahiyyət və öhdəliklərinə gərəkli olan hallarda inzibati, yəni bir-başa təsir vasitəsi olan korrektə etmək, tənzimləmək və qadağan etmək kimi addımların tətbiqi də aiddir.

Son on illik müddət ərzində bu modellər arasında fərqlərin azalması istiqamətində irəliləyən, vahid bir sistemin formalaşması istiqamətində tendensiya müşahidə edilir. Və bu vahid sistemdə Avropa modeli xüsusiyyətləri dominantlıq edir.

Skandinaviya ölkələrindəki antiinhisar institutların fərqlənməsi bu ölkələrin AB-nə daxil olmaq zamanlarının fərqliliyi ilə əlaqəlidir. Təkcə Norveç bu birləşmə qrupdan qıraqda qaldı. Hollandiya və Skandinaviya ölkələrinin sənaye quruluşu daha çox qeyri-mərkəzləşmiş, daha az dövlət mülkiyyətinə və özünü tənzimləmə ənənələrinə malikdir. Bundan dolayı da bu ölkələrdə bazarın tənzimlənməsi ilə bağlı yanaşma tərzi daha az ambisiyalıdır, dəyişən vəziyyətə uyğunlaşmaq üçün yavaş-yavaş dəyişikliyə məruz qalmışdır. Məlum olduğu kimi, AB qanunvericiliyi sistemi əsasən liberal xarakterə sahibdir. Bu məqsədlə Finlandiya və İsveçin

qanunvericiliyinin Avropa standartlarına uyğunlaşdırılma prosesi həyata keçirilir, amma buna baxmayaraq, onlar həmin ölkələrdə antiinhisar fəaliyyətin tənzimlənməsi dövlət vasitə və mexanizmlərinə şamil edilməmişdi. Danimarka qanunvericiliyinin isə əsas məqsədi əsassız qiymət artımı və sahibkarlıq fəaliyyətinə çətinlik törədən ağır şərtlərin qarşısını almaq üçün tədbirlər olduğu halda, Norveçin qanunvericilik məqsədləri bir qədər geniş əhatələnərək əlavə olaraq resurların səmərəli istifadəsinin təmini, haqlı rəqabət mühitinin formalaşdırılmasını qarşıya qoyur. İsveçrə qanunvericiliyində isə sahibkarların ağır şərtlər əsasında müqavilələr bağlamasına qadağalar qoyulur. Finlandiya qanunvericiliyinin əsas məqsədi kimi həm haqlı rəqabətin təmin edilməsi, həm də istehlakçı marağının müdafiəsi çıxış edir. Belə bir məqam var ki, Skandinaviya ölkələri içində yalnız Danimarka «inhisar», digərləri isə, məsələn, Norveç, Finlandiya və İsveçdə isə «rəqabətin məhdudlaşdırılması» ifadələrindən istifadə edilir. Ümumiyyətlə, Danimarka və Norveçdə eksproprkasiyanın (eksproprkasiya cəmiyyətdə müəyyən bir sinfin yaxud ictimai qrupun digər sinif yaxud ictimai qrupun mülkiyyətini zorla əlindən almasıdır) qanuni olması haqda qərarları ümumi məhkəmələr, Finlandiya və İsveçdə isə torpaq məhkəmələri təsdiq edir. Skandinaviya ölkələrindəki antiinhisar qanunvericiliyi 20-ci əsrin 30-cu illərində qəbul edilmişdir, buna qədər isə bu sahədəki bütün prosedurları qiymətlərin tənzimlənməsi haqda qanunlar tənzimləmişdir. Hazırda qiymətlər və rəqabətin tənzimlənməsi haqqında (1953-cü və 1966-cı illər) qanun yalnız İsveçrədədir və burda eyni zamanda bazarın tənzimlənməsi haqqında (1975-ci il) qanun da qəbul olunmuşdur. Danimarkadakı 1955-ci ildə qəbul olunmuş «İnhisarlar haqqında» qanun qiymətlərin tənzimlənməsində böyük rol oynamışdır. Norveçdə isə 1993-cü ildə «Təsərrüfat fəaliyyətində rəqabət haqda» və elə eyni ildə qəbul olunmuş «Qiymətlərin tənzimlənməsi haqqında» qanun, Finlandiyada isə 1989-cu ildə qəbul olunmuş «Qiymətlər haqqında məlumatlandırma» qərarı, 1978-ci il «Təsərrüfat işlərinin haqsız görülməsi haqqında» və 1992-ci ilin «Rəqabətin məhdudlaşdırılması haqda» qanunlar tətbiq olunur. Bundan başqa, qanunlardan əlavə, təsərrüfat fəaliyyətində tənzimlənməyə, antiinhisar qanunlarının tətbiqinə nəzarətə

məhkəmələrin də əhəmiyyətli təsiri var. Qanunvericiliyin güclü inkişafı antiinhisar tənzimləməni və onun təkmilləşməsini dərinləşdirir. Skandinaviya ölkələrindəki iqtisadiyyatın tənzimləməsi haqda danışılırsa, planlaşdırmanı haqqında qeyd etməmə olmaz. Planlaşdırma tənzimləmənin əsas alətlərindən biri hesab olunduğundan, eyni zamanda bir-başa iqtisadi maraqlarla əlaqəli olduğundan bu ölkələrdə o, hüquqi əsaslara malikdi.

Antiinhisar siyasəti Türkiyədə daha çox rəqabət qanunu vasitəsilə nizamlanır. Bu qanunda hakim mövqedən sui-istifadə kimi halların qarşısının alınması, kartellərin tədqiq olunması, bazarda resurslardan səmərəli istifadənin təmin olunması, birləşmələrə nəzarət olunması və rəqabətə təkan vermək əks olunur.

Türkiyədə qanunvericilikdə səmərəliliyi yüksəltmək istiqamətində rəqabət siyasətinin ölkənin daxilində faydalarını öyrənməyə önəmli diqqət ayrılır.

Və elə buna görə, Türkiyədəki reallaşdırılan rəqabət siyasəti şəffaf və səmərəli olub, dinamik iqtisadi inkişafa səbəb olur. Bu qanunvericilik vətəndaş, istehlakçı və istehsalçıların maraqlarını müdafiə edir. Türkiyədəki rəqabət qanunu AI, iqtisadi əməkdaşlıq və inkişaf təşkilatı tərəfindən müsbət dəyərləndirilir.

MDB ölkələrində antiinhisar fəaliyyəti milli antiinhisar qurumlarının birgə fəaliyyəti nəticəsində və milli antiinhisar qanunvericiliyimin reallaşdırılması əsasında icra olunur. Qanuni əsas olaraq isə 5 ölkənin birgə razılaşdırılmış olduğu antiinhisar siyasətinin keçirilməsi haqqında Müqavilə mövcuddur. Əslində isə bu birgə razılaşdırılmış siyasət vahid siyasətlə müqayisədə daha az səmərəlidir. Məhz bunun üçün də Belarusiya ilə Rusiya arasındakı qanunlar unifikasiya olunmuşdur. Bundan əlavə, bir sıra MDB ölkələrində qanunvericilik bazasının formalaşdırılması istiqamətində fərqli fəaliyyət sahələrində inhisarçılığın nizamlanması, ona nəzarət və mənfi təsirlərinin ortadan qaldırılması istiqamətində addımlar atılır, reklam, istehlakçı hüququnun müdafiəsi və təbii inhisarlar haqqında və d. qanunlar qəbul olunur. Digər bir sıra ölkələrdə isə bütün sferalarda razılaşdırılmış ortaq siyasətin reallaşdırılmasına şərait yaradan Məcəllə qəbul olunmuşdur. Təcrübələrə nəzər salsaq bütün MDB ölkələrində antiinhisar siyasətinin müxtəlif qurumlar tərəfindən

reallaşdırılmasını görürük. Belarusiyada Sahibkarlıq və İntestisiya Nazirliyi, Qazaxıstanda Təbii inhisarların tənziplənməsi, rəqabətin müdafiəsi və kiçik sahibkarlığa dəstək Agentliyi, Gürcüstanda Dövlət antiinhisar xidməti, Qırğızıstanda Prezident yanında rəqabətin müdafiə olunması və inkişaf etdirilməsi istiqamətində Milli Komissiya, Moldovada İqtisadi İslahatlar Nazirliyi, Tacikistanda Daxili İqtisadi və Xarici İqtisadi Əlaqələr üzrə Nazirlik, Rusiyada antiinhisar fəaliyyəti və sahibkarlığa kömək istiqamətində Nazirlik, Ukraynada Antiinhisar Komitəsi, Özbəkistanda inhisarsızlaşma və rəqabətin inkişafı üzrə Komitə bu istiqamətdə fəaliyyəti reallaşdırır. MDB tənzipləyiciləri səlahiyyətləri qiymətləndirmə metodlarını, şəbəkə tariflərini müəyyən etmək, lisenziya vermək, nəzarəti təmin etmək məsələlərində, qanun pozuntularına cərimə müəyyənləşdirmək hüququna sahibdir və təkcə onların az bir hissəsi keyfiyyət və xidmətlərə görə məsuliyyət sahibidir. Rusiya tənzipləyici orqanların qərarlarını ləğv etmək səlahiyyətinə sahibdir. Eyni zamanda, Qırğızıstan da həmçinin qəbul edilmiş qərarların dəyişdirilməsinə istiqamət verə bilər.

Aydın olduğu kimi, antiinhisar orqanları təkcə antiinhisar tənzipləmə məsələlərini deyil, eyni zamanda rəqabətin müdafiəsi istiqamətində, həmçinin kiçik və orta sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi sahəsində də tədbirləri reallaşdırır. Ümumiyyətlə, MDB-də ölkələrin antiinhisar qurumlarının əsas öhdəlikləri olaraq aşağıda verilənlər qəbul olunmuşdur:

- antiinhisar qanunvericiliyinin reallaşdırılmasına nəzarət;
- inhisarçılıq fəaliyyəti və haqsız rəqabət hallarının ortadan qaldırılması, azaldılması;
- sahibkarlıq və rəqabətin inkişaf etdirilməsi əsasında bazar münasibətlərinin formalaşdırılmasına dəstək;
- inhisarçılıq, həmçinin haqsız rəqabət hallarından insanların qanuni mənafelərinin müdafiə olunması.

Antiinhisar siyasəti əksərən inhisar və rəqabətin elementləri arasında balansın uyğunlaşdırılmasına nail olmaq istiqamətində reallaşdırılmalıdır. Daha dəqiq desək,

siyasət sadəcə inhisarların ləğv olunması istiqamətində yox, inhisar və rəqabət arasında balansın əldə edilməsinə istiqamətləndirilməlidir. Hal-hazırda inzibati amirlik sistemindən bazar iqtisadiyyatı sisteminə keçid dövrünü yaşayan ölkəmizdə bir tərəfdən insanlarda hələ də əvvəlki sistemdən yadigar qalan dövlət inhisarçılığının dominantlığı, dövlətin problemlərin əksəriyyətinin həllinə müdaxilə cəhdi, iqtisadiyyatın böhran, ya da ki, keçidlə bağlı müəyyən halların ortadan qaldırılmasında, onun inkişaf etdirilməsində əhəmiyyətli rola sahib olan istehsal inhisarlarının mövcud olmasının zəruriliyi məsələsinin olması, eyni zamanda da antiinhisar və rəqabət qanunvericilik bazasının təkmil olmaması, özəlləşdirmənin reallaşdırılmasında yol verilən səhvlər, ləngimə yaxud tələsmələrə görə nəticədə dövlət qurumlarının qarşısında antiinhisar fəaliyyəti reallaşdırılan zaman daha çox və çətin vəzifə və tələblər qoyur.

FƏSİL II.

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA MİLLİ İQTİ-SADİYYATIN ANTİNHİSAR TƏNZİMLƏNMƏSİ VƏ RƏQABƏT-QABİLİYYƏTLİLİYİNİN MÜASİR VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ

2.1. Azərbaycan Respublikasında inhisarçılıq fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin müasir vəziyyətinin təhlili

Dövlətimiz müstəqilliyinə qovuşduqdan sonra, bazar iqtisadiyyatı sisteminə keçməyi və inzibati amirlik sisteminə son qoymağı məqsəd olaraq qarşıya qoymuşdu. Buna görə də prioritet sahələrdən biri də yeni sistemin qaydasında fəaliyyətinin təminatı idi. Bu istiqamətdə isə ən önəmli məsələlərdən biri normativ-hüquqi baza idi. Təbii ki, səmərəli rəqabət şəraiti yaradılmadan və düzgün antiinhisar siyasətini hazırlanaraq həyata keçirilmədən milli iqtisadiyyatımızın davamlı və dayanıqlı inkişafına nail olmaq çətin olardı. Və məhz buna görə, müstəqilliyimizin ilk dövrlərindən bu məqsədə xidmət üçün Azərbaycan Respublikası Dövlət Antiinhisar Siyasəti və Sahibkarlığa Kömək Komitəsi (23 iyun 1992-ci il) formalaşdırıldı. Bu qurum qeyd olunmuş məsələlər üzrə səlahiyyətli dövlət orqanı olaraq fəaliyyətə başladı. Müstəqilliyin yeni əldə edildiyi illərdə bazar münasibətlərinin səmərəliliyini təmin etmək, eyni zamanda inhisarçılıq fəaliyyətinin tənzimlənməsi üçün «Antiinhisar fəaliyyəti haqqında», «Haqsız rəqabət haqqında», «İstehlakçıların hüquqlarının müdafiəsi haqqında» və «Təbii inhisarlar haqqında»s. Qanunlar, eyni zamanda Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin «Azərbaycan Respublikasında təbii inhisar subyektlərinin fəaliyyətinin tənzimlənməsi qaydaları haqqında», «Antiinhisar qanunvericiliyinin pozulması haqqında işlərə baxılması qaydaları», «Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında» və d. qərarlar qəbul olundu. Həmin qanunda dövlət, yerli, sahə, maliyyə-kredit inhisarçılığı, bazar subyektlərinin üfiqi və şaquli sazişləri nəticəsində yaranan inhisarçılıq, təsərrüfat subyektlərinin inhisarçılığı, təbii inhisarçılıq, patent-lisenziya inhisarçılığı kimi inhisarçılıq növləri əks olunmuşdu.

Qloballaşma şəraitində rəqabətqabiliyyətliliyin təmin olunması dövlətin iqtisadi siyasətinin önəmli istiqaməti idi. Bu hal üçün isə dövlət rəqabətqabiliyyətlilik mexanizminin səmərəli reallaşdırılması üçün dövlət qurumlarının hansı üsullara müraciət edəcəyini və hakimiyyətin inhisarçılıq hallarını məhdudlaşdırmaq üçün hansı resurslara sahib olduğunun analizinə və nəticəsinə əsaslanaraq, həyata keçiriləcək 4 istiqamət müəyyənləşdirdi. Birinci istiqamət, hakim mövqedən sui istifadə hallarının qarşısının alınması, ikinci istiqamət, resursların səmərəli bölüşdürülməsinin təmin edilməsi üçün kartellərin fəaliyyətinin yoxlanması, üçüncü istiqamət, bazarda birləşmələrə nəzarətin gücləndirilməsini, dördüncü istiqamət isə istehlakçıların hüquqlarının müdafiə olunması və rəqabətin genişləndirilməsi üçün müəyyən tədbirlərin reallaşdırılması idi. Qeyd olunan istiqamətlərin hər biri isə ayrı-ayrılıqla nəzarət tələb edirdi.

Respublikamızda reallaşdırılan antiinhisar fəaliyyəti nəticəsində inhisarçı təsərrüfat subyektlərinin sayı son 17 ildə təxminən 4 dəfə azalmışdır. Qeyd olunmalıdır ki, son dövrlərdə ölkəmizdə reallaşdırılan antiinhsar fəaliyyəti inhisarların sıxışdırılması deyil, daha çox istehlakçı hüquqlarının müdafiəsi istiqamətində yönəldilmişdir. İstehlakçıların hüquqlarının müdafiəsinin önəmli istiqamətlərindən biri olaraq əsassız qiymət artımını qeyd etmək olar. Nəzərə alınmalıdır ki, bazar münasibətləri mühitində inhisarçı təsərrüfat subyektləri öz məhsullarını sərbəst və dövlət tərəfindən nəzarət olunan bazar qiymətləri ilə reallaşdırı bilir, buna görə də əsas olmayan qiymət artımının təhlil olunmasına zərurət yaranır. İlkin olaraq, nəzarətdə olan qiymətlər ilə reallaşdırılan məhsulların siyahısını təhlil etsək, bunların əsaslıqla istehsal-texniki təyinatlı, eyni zamanda xalq istehlakı mal və xidmətlərin olduğunu görürük ki, bunların da qiymətləri ya sabit şəkildə dövlət tərəfindən təyin olunur, yaxud müəyyən səviyyədə hiksə olunur. Azərbaycanda müsəttəqilliyin ilk dövründə vahid «rubl» mühitinin olması, bundan başqa MDB və başqa qonşu ölkələrdə qiymətlərin sərbəstləşməsi mühitində, ölkə üçün önəmli olan məhsulların qırağa axın təhlükəsi meydana gəldiyindən Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin «Respublikasının daxili bazarının iqtisadi

müdafiəsi haqqında» 23 aprel 1992-ci il tarixindəki 216 nömrəli qərarıyla aşağıda qeyd edilən inhisar (yaxud təbii inhisar) mövqeli xidmət və məhsulların tarif və qiymətlərinin dövlət tərəfindən nizamlanması nəzərə alınmışdır: bu siyahıya neft-qaz kondensatı, sıxılmış qaz, təbii qaz; soba yanacağı, mühərrik yanacağı, ağ neft, benzin; elektrik enerjisi, istilik enerjisi, telefonlar üçün abunə haqqı, mənzillərin kirayə haqları və d. daxil olunmuşdur.

İnhisarçı təsərrüfat subyektləri tərəfindən süni qiymət artımının qarşısının alınması üçün onların məhsullarının qiymətinin dövlət tərəfindən nəzarət və tənzimlənməsi fərqli metodlarla icra olunur:

Birinci metod, son məhsul istehsalçıları və istehlakçıların mənafeləri nəzərə alınaraq inhisarçı təsərrüfat subyektlərinin məhsullarının (iş, xidmət) qiyməti həddindən artıq yüksəkdirsə, (və ya maksimum səviyyədədirsə), onda onun məhsullarına (iş, xidmət) son hədd qiyməti müəyyənləşdirilir. Bu vəziyyət əslində qiymətlərin dondurulmasıdır. Bu cür addım bazarda məhsul qıtlığı vəziyyətlərində tətbiq olunur, buna səbəb azad qiymətlərinin idarə olunmaz yüksəlişi nəticə etibarilə yüksək inflyasiya və ciddi narazılıqlarla nəticələnməklə, eyni zamanda istehsalın miqyasının tədricən kiçilməsini səbəb olur. Bunun üçün son hədd qiyməti daha çox inhisarçı mövqedə olan və zəruri hesab edilən tələbat mallarına və qida məhsullarına tətbiq olunur və bunun kimi təcrübə inkişaf etmiş olan bazar iqtisadiyyatı sistemində malik ölkələrin əksəriyyətində təsadüf olunur.

İkincisi metod, hiksə olunmuş qiymətlərin qoyulmasıdır.

Üçüncüsü isə, qiymətlərə son hədd əmsallarının müəyyənləşdirilməsidir. Edilən bir sıra araşdırmalardan belə nəticə əldə edilmişdir ki, 1992-ci ildə 2 yanvar tarixli 3 nömrəli «Qiymət və tariflərin sərbəstləşdirilməsi haqda» Nazirlər Kabinetin qərarına əsasən qiymətlərin və tariflərin tənzimlənməsi reallaşdırılacaq istehsal – texniki məhsulların, önəmli sosial əhəmiyyət təşkil edən əsas istehlak xidmət və mallarının tarif və qiymətlərinə ortalama 2-6 dəfə həcmdə yüksəldici əmsallar müəyyənləşdirilmişdir.

Dördüncü metoda gəldikdə, bu metod rentabellik səviyyəsinin müəyyən olunmasıdır. İnhisarçı təsərrüfat subyektlərin məhsullarına səmərəliliyin son hədd səviyyəsi hökumət qərarları ilə təsdiqlənir. Rəqabət şəraitinin təşkil olunması və qorunması məqsədiylə «İnhisarçı təsərrüfat subyektlərinin Dövlət Reyestr»ə daxil olunmuş inhisarçı təsərrüfat subyektlərinin və təşkilatların məhsullarına (xidmətlər) dövlət tərəfindən nəzarət Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 24 dekabr 1992-ci il tarixli 377 nömrəli «İnhisarçı birlik və təsərrüfat subyektlərin məhsullarının (xidmətlər) tarif və qiymətlərinin dövlət tənzimlənməsi haqda» fərmanına uyğun olaraq səmərəliliyin son həddinin müəyyənləşdirilməsi, tarif və qiymətlərin dəyişdirilməsini qiymət orqanlarında deklarasiya olması yoluyla icra olunmağa başlandı. Onların ölçüləri 1994-1995-ci illərdə 10%-dən (neft məhsulları, süd və süd məhsulları) 50%-ədək (bütün sənaye sahələrinin məhsulları, balıq və balıq məhsulları, rabitə, duz, təchizat-satış təşkilatlarının və təsərrüfat subyektlərinin xidmətləri) idi. Maşınqayırma, metallurgiya, kimya, neht-kimya, ağac emalı, sellüloz-kağız, yüngül və başqa sənaye sahələrinin məhsullarının son hədd rentabelliği 25% olaraq təyin edilmişdir. Hazırkı rentabellik səviyyəsi 20% - 40% olaraq təsdiq olunmuşdur. Rentabellik səviyyəsinin təyin olunması eyni zamanda müəyyən problemlərin meydana gəlməsinə də gətirib çıxarır. İnhisarçı təsərrüfat subyektləri məhsulların maya dəyərini əsassız və süni olaraq yüksəltməklə mənfəəti artırırdı. Bu kimi halların aradan qaldırılması məqsədiylə Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti məhsulun (iş, xidmət) maya dəyərinin ehtiva olunduğu xərc maddələrinin siyahısını 1996-cı ildə təsdiqlədi və belə mənfə hallarının ortadan qalxmasına nail oldu. Bununla da xərc maddələri (misal üçün, işçi mükafatları, ezamiyyə xərcləri və d.) artıq maya dəyərinin daxilində göstərilirdi və nəticə olaraq, rentabellik səviyyəsinin təyin edilməsi qiymətlərin süni artırılmasının qarşısını aldı. Bu proseslərə nəzarət üçün isə bəyannamələr tətbiq olunur. İnhisarçı təsərrüfat subyektlərinin məhsullarının qiymətlərinə, eyni zamanda, bəyannamələr vasitəsilə xərc maddələrinə antiinhisar və vergi orqanları nəzarət təşkil edir. Ancaq rentabellik səviyyəsinin son həddi və bəyannamələrin tətbiq olunmadığı xüsusi istisnalar da

vardır. Respublikamızda milli iqtisadiyyatın innovativ inkişaf yolunda olması, bu istiqamətdə qəbul edilmiş dövlət səviyyəli qərarlara əsaslanaraq qeyd olunmalıdır ki, texniki-tərəqqiyə təkan verilməsi, istehsalın həcmnin genişləndirilməsi məqsədi ilə rentabellik səviyyəsinin son həddi və bəyannamələrin tətbiq olunmadığı xüsusi istisna halları aşağıdakılar kimi qruplaşdırmaq mümkündür: cari ilin əvvəlində məhsul istehsalının keçən ildə müvafiq dövr ilə müqayisədə həcmində artım əldə olunubsa və ya yüksək səmərəli təzə bir məhsulun seriyalı istehsalına başladıda sonra 2 il müddətində; potentləşdirilmiş yeni məhsula istehsal edilməsindən sonra 3 il müddətində rentabelliğin məhdudlaşdırılması tətbiq olunmur; məhsulların istehlak keyfiyyəti, qiymətləri saxlamaqla resursların səmərəli bölüşdürülməsi texnologiyasının tətbiq edildiyi zaman; məhsulların maya dəyərinin onların material tutumluluğunun azaldılması ilə aşağı endirilən zaman deklarasiya olunmur.

Azərbaycan Respublikasında təsərrüfat subyektlərinin müəlliflik və ixtiralar, əmtəə nişanları üzərində olan hüquqlarından, digərləri tərəfindən rəqabət hallarının məhdudlaşdırılması məqsədilə qəsdən istifadə etməsi istisna vəziyyətdir, antiinhisar qanunları onlara şamil olunmur. Bu daöz növbəsində, təbii ki, innovativ təşəbbüslərin miqyasını genişləndirsə də, qiymətlərin səviyyəsinin kəskin yuxarı olmasına səbəb olur. Qeyd olunmalıdır ki, bu vəziyyət bir çox dünya ölkələrinin iqtisadiyyatlarında da öz təsirini göstərir. Hal-hazırda da bir ölkələrin, əsasən də Avropa Birliyi ölkələrinin bu sahədə olan qanunvericilikdə etdikləri müəyyən dəyişikliklər xüsusilə Avrozonada məkanında patentlər sahəsində xərclərin minimumlaşdırılmasına istiqamətlənib və buna görə də AB ölkələri arasında patentlərin vahid mərkəzdən təsdiq edilməsi istiqamətində razılaşdırılmalar aparılmaqdadır.

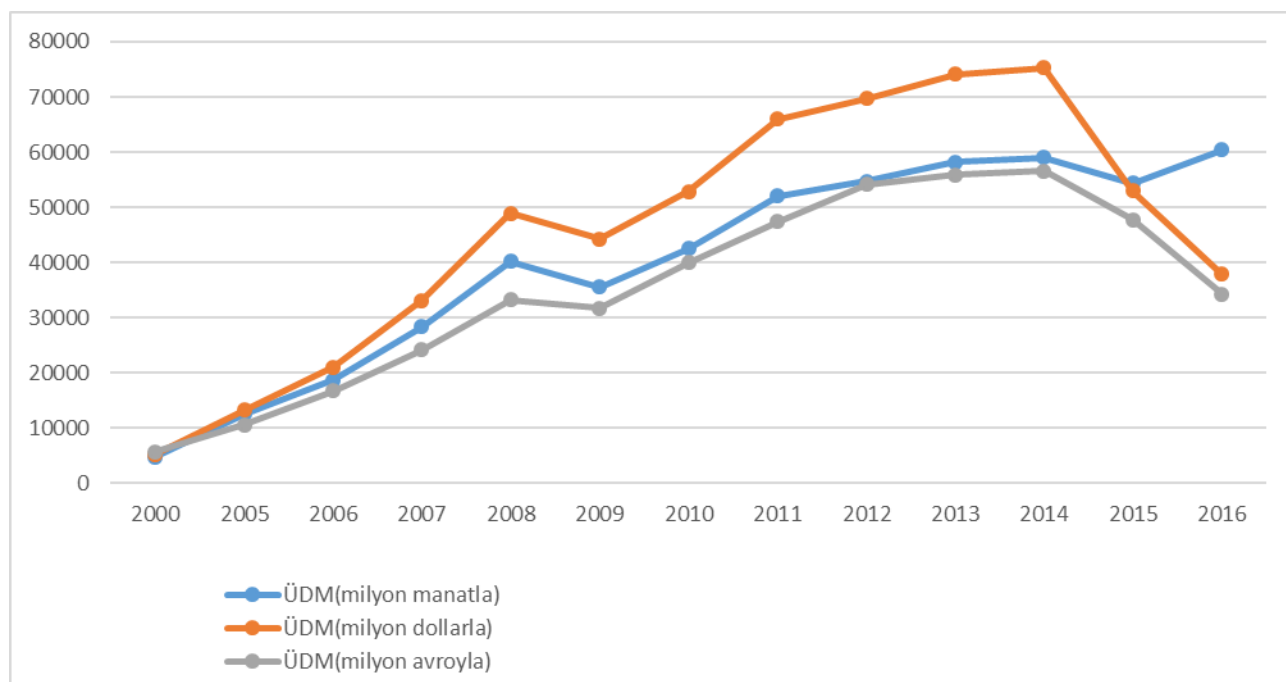
Sərbəst tarif və qiymətlərin səviyyələrində deklarasiya olunması hazırda nəzərdə tutulmuş olan nomenklaturaya əsasında reallaşdırılır. Qeyd olunmalıdır ki, qiymətlərdə süni şişirdilməyə yol verilmədiyi kimi, qiymətlərin əsassız şəkildə dempinq səviyyəsində müəyyən olunması məqsədilə endirilməsinə, monopsonik

qiymət tətbiqinin də qarşısı alınır. Yəni bu bəyannamələr həm süni qiymət artımını, həm də azaldılmasını məhdudlaşdırır.

Sərbəst qiymətlərin yuxarı qaldırılmasının deklarasiyası təkcə məhsulun parametrlərinin, yəni keyfiyyət və xarici görünüşünün sabit saxlandığı zaman mümkündür. Başqa bir tərəfdən isə inhisarçı təsərrüfat subyektləri azad qiymətlərdə yüksəlişin deklarasiyasını yalnız və yalnız qiymətləri istehlakçılar ilə razılaşdırdığı zaman reallaşdıra bilər. Bu zaman buraxılan məhsulun 50%-dən az olmayan hissəsi reallaşdırılan əsas istehlakçı və ya bir neçə istehsalçı ilə razılaşdırılan qiymət reallaşdırılan ay ərzində orta çəki qiyməti deklarasiyada qeyd olunur.

Hər bir ölkədə iqtisadiyyatın inkişafı səviyyəsini müəyyən etmək, onun rəqabətqabiliyyətliliyini ölçmək üçün müəyyən makroiqtisadi göstəricilərə baxmaq lazımdır. İqtisadiyyatın illər ərzində necə artdığını və ya azaldığını müəyyən etmək üçün isə ümumi daxili məhsul əsas makroiqtisadi göstəricidir. Azərbaycan da əsası Ulu Öndər Heydər Əliyev tərəfindən qoyulan hərtərəfli inkişaf strategiyasının uğurla həyata keçirilməsi nəticəsində ölkə iqtisadiyyatı 30 dəfəyə qədər artmışdır. Bu da özəl sektorun inkişaf etdirilməsi və iqtisadi subyektlər arasında rəqabətqabiliyyətli mühitin yaradılması hesabına olmuşdur. Aşağıdakı qrafikdə ölkəmizdə istehsal edilən ümumi daxili məhsulun milyon manat, milyon dollar, milyon avroyla ifadəsi verilmişdir.

Ümumi daxili məhsul - manat, dollar və avro ilə

Qrafikdən məlum olur ki, ölkədə milyon manat ifadəsində istehsal edilən ümumi daxili məhsul 2000-2016-cı illər arasında 12,8 dəfə artaraq 60425,2 milyon manata çatmışdır. 2015-ci ildə iki dəfə devalvasiyanın baş verməsi dollar və avro ifadəsində ümumi daxili məhsulu azaltmışdır ki, bu da ölkənin beynəlxalq rəqabətqabiliyyətliliyinə və investisiya cəlbediciliyinə müəyyən mənada mənfi təsir göstərmişdir. Ancaq aparılan islahatlar nəticəsində, xüsusilə də 6 dekabr 2016-cı ildə “Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorlarını əhatə edən Strateji Yol Xəritələri”nin qəbul edilməsi ölkə iqtisadiyyatını əhəmiyyətli dərəcədə böhrandan çıxarmağa nail olmuşdur. Strateji Yol Xəritələrinin qəbul edilməsi həm də ölkədə sahibkarlar və digər təsərrüfat subyektləri üçün iqtisadi və hüquqi mühiti əlverişli edir ki, bu da iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliliyinin təmin edilməsinin əsas şərtlərindəndir. Qəbul edilən Strateji Yol Xəritələri 11 sektoru əhatə edir ki, bunlar da ölkə iqtisadiyyatının dəyər yaradan əsas sektorlarıdır. Bununla da ölkə iqtisadiyyatının gələcək dövrdəki inkişafı bir növ zəmanət altına alınır.

Qeyd etdiyimiz kimi, ölkədə davamlı inkişafa nail olmaq üçün sərbəst və rəqabətqabiliyyətli mühitin təmin edilməsi və bu mühitin dövlət tərəfindən

tənzimlənməsi xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Rəqabətqabiliyyətliliyin təmin edilməsinin əsas şərti kimi iqtisadiyyatda xüsusi bölmənin payının mütəmadi olaraq artırılması lazımdır. Azərbaycanda iqtisadiyyatında da qeyri-dövlət bölməsinin payı müstəqillik əldə etdikdən sonra davamlı olaraq artmışdır. Bununla aşağıdakı cədvəldən tanış olmaq olar.

Cədvəl 1.

Ümumi daxili məhsulda qeyri-dövlət bölməsinin payı, müvafiq illərin cari qiymətləri ilə, faizlə (www.stat.gov.az)

	1995	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Ümumi daxili məhsul - cəmi	30,4	70,9	77,9	81,8	82,6	81,6	82,6	81,8	81,3	83,8
Sənaye	5,6	48,5	84,6	87,5	88,2	87,4	87,5	86,2	83,1	87,7
Tikinti	79,1	63,6	90,5	72,1	75,4	76,1	84,6	84,4	84,6	86,9
Kənd təsərrüfatı	61,6	99,1	97,9	99,8	99,4	99,5	99,5	99,9	99,9	99,8
Ticarət və xidmətlər	82,5	98,4	97,7	99,3	99,8	99,8	99,7	99,9	99,7	99,7
Nəqliyyat	4,7	62,7	37,6	75,4	78,2	77,8	77,2	78,6	81,8	82,9
Rabitə	10,1	57,9	80,3	78,7	76,4	76,7	76,9	80,1	81,1	80,6
Sosial və sair xidmətlər	24,2	78,9	31,9	47,1	49,5	49,2	51,6	55,3	57,9	58,1

Cədvəl məlumatlarından bəlli olur ki, ölkə iqtisadiyyatında qeyri dövlət bölməsinin payı əsaslı şəkildə artmışdır. Belə ki, ümumi daxili məhsulun içində qeyri dövlət bölməsinin payı 1995-ci ildə 30,4 faiz təşkil edirdisə bu göstərici illik ümumi göstəriciyə nisbəti 53,4 faiz artaraq 83,8 faizə, sənaye sahələrində 82,1 faiz artaraq 87,7 faizə, tikinti sferasında 7,8 faiz artaraq 86,9 faizə, kənd təsərrüfatı sahələrində 38,2 faiz artaraq 99,8 faizə, ticarət və xidmətlər sferasında 17,2 faiz artaraq 99,7 faizə, nəqliyyat sektorunda 78,2 faiz artaraq 82,9 faizə, rabitə sahəsində 70,5 faiz artaraq 80,6 faizə, sosial və digər xidmətlərin payı 33,9 faiz artaraq 58,1 faizə çatmışdır. Bu cür dinamik artımın baş verməsi ölkədə sahibkarlar üçün yaradılan azad və rəqabət qabiliyyətli mühitin bariz nümunəsidir. Xüsusilə kənd təsərrüfatı və sənaye sektorunda bu cür artımın baş verməsi iqtisadi inkişafı və iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətliliyini şərtləndirən əsas amil kimi qeyd etmək olar.

Ümumiyyətlə, iqtisadiyyatını neft gəlirləri üzərində qurmuş ölkələrdə bu gəlirlərin digər sektorlara ötürülməsi və bunun sayəsində diversifikasiya olunmuş iqtisadiyyatın yaradılması hər bir iqtisadçı tərəfindən əsas müzakirə obyektlərindən birinə çevrilən məsələdir. Belə ki, bu proses iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətliliyini və inklüzivliyi müəyyən edən əsas determinantlardandır. Ölkəmizdə 2008-ci il qlobal maliyyə böhranından sonra dövlət tərəfindən qeyri-neft iqtisadiyyatının inkişaf etdirilməsi və postneft iqtisadi dövrünə keçid məsələsi gündəmə gətirilmişdir. Bunun üçün “Azərbaycan 2020: Gələcəyə baxış” inkişaf konsepsiyasının qəbul edilməsi bariz nümunədir. Ancaq 2014-cü ildə neft gəlirlərinin 3-4 dəfəyə qədər azalması vəziyyəti bir qədər çətinləşdirmiş və postneft dövrünə sürətli keçidi obyektiv zərurətə çevirmişdir. Lakin bunlara baxmayaraq ölkə ümumi daxili məhsulunda qeyri-neft iqtisadiyyatının payında artım müşahidə olunmuşdur. Bununla aşağıdakı cədvəldə tanış olmaq olar.

Cədvəl 2.**İqtisadiyyatın neft və qeyri-neft bölmələrində ümumi daxili məhsul istehsalı cari qiymətlərlə, milyon manat (www.stat.gov.az)**

	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Ümumi daxili məhsul - cəmi	4.718,2	12.522,6	42.465,1	52.082,1	54.743,8	58.182,1	59.014,2	54.380,1	60.393,7
neft-qaz sektoru	1.371,1	5.520,8	20.409,6	25.829,8	24.487,4	23.778,2	21.405,3	15.382,3	19.648,8
qeyri-neft sektoru	3.055,8	6.055,2	19.179,1	23.196,2	26.864,3	30.525,8	33.195,8	34.138,9	36.153,6
məhsula və idxala xalis vergilər	291,3	946,4	2.876,6	3.056,1	3.392,1	3.878,0	4.413,1	4.859,1	4.591,3

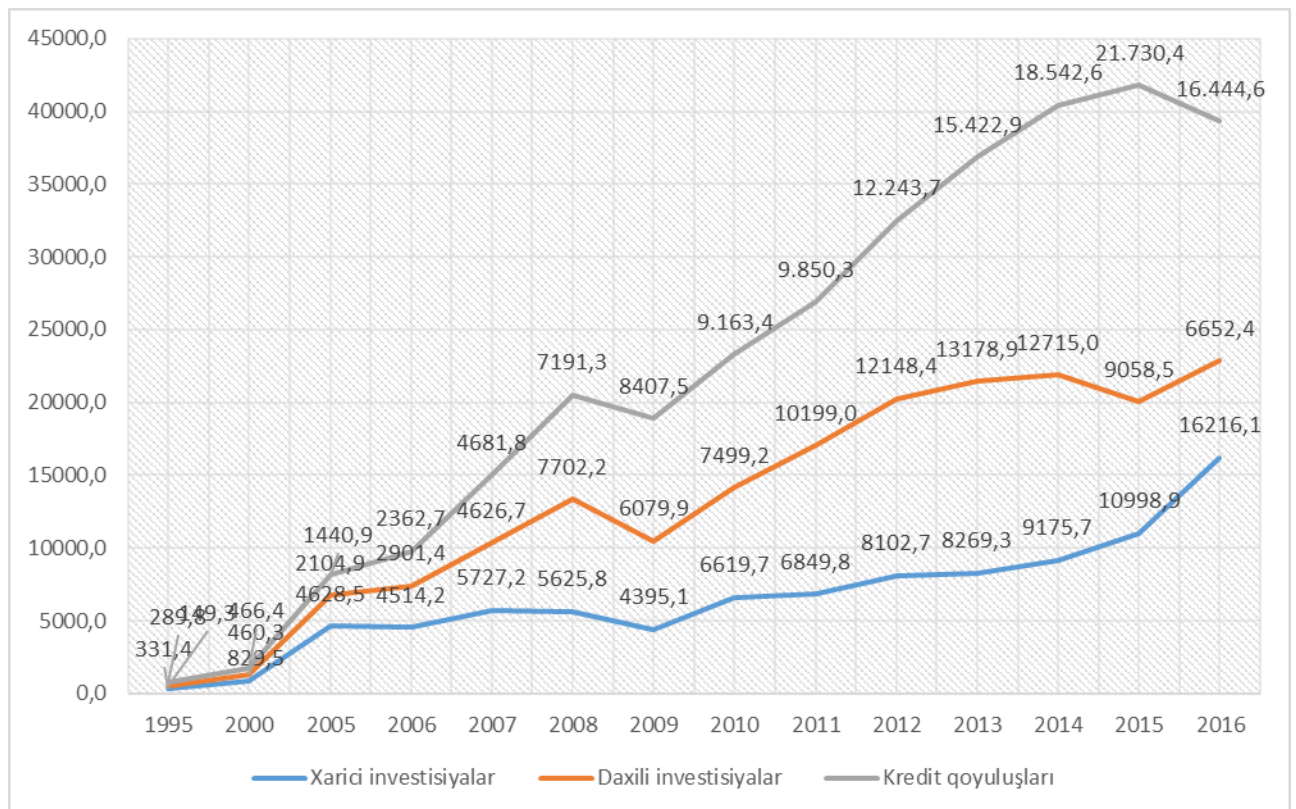
Cədvəl məlumatlarını təhlil etdikdə məlum olur ki, qeyri-neft sektorunda istehsal edilən ümumi daxili məhsulda azalma müşahidə olunmamışdır. Lakin 2014-cü ildən etibarən dünya bazarlarında neftin qiymətinin aşağı düşməsi neft sektorunda ümumi daxili məhsulu azaltmışdır. Belə ki, neft sektorunda istehsal olunan ümumi daxili məhsul 2000-2012-ci illərdə 18 dəfəyə qədər artaraq 24,5 milyard manata çatmışdır. 2012-2015-ci 1,6 dəfəyə qədər azalaraq 15,4 milyard manata düşmüşdür. Neftin qiymətinin 2016-cı ildə nisbətən bahalaşması nəticəsində bu göstərici 1,3 dəfəyə qədər 19,6 milyard manata çatmışdır. 2000-2016 cı illərdə qeyri-neft sektorunda bu göstərici 12 dəfəyə qədər artaraq 36,2 milyard manata çatmışdır. Ümumiyyətlə qeyri neft sektorunda bu cür artım ölkə iqtisadiyyatını şaxələndirməklə bərabər iqtisadi mühitdə fəaliyyət göstərən iqtisadi subyektlərin sayının artmasına

gətirib çıxarır ki, bu da bazardakı inhisarçı meylləri azaldır və rəqabətqabiliyyətliliyi artırır.

Ölkə iqtisadiyyatının rəqabətqabiliyyətliliyinin digər mühüm şərtlərindən biri də onun açıqlığıdır. İqtisadiyyatın açıqlığının əsas göstəricisi də cəlb edilən xarici investisiyaların həcmində olan artımdır. Ölkəmizdə xarici investisiyaların cəlb edilməsi ötən illər ərzində bir sıra iqtisadi və hüquqi tənzimləmələr aparılmışdır. xarici investisiyaların başlıca mənbəyi isə 20 sentyabr 1994-cü ildə imzalanan “Əsrin müqaviləsi” olmuşdur. Ancaq sonrakı dövrlərdə də iqtisadi mühitin rəqabətqabiliyyətliliyini təmin etməklə, xüsusilə də qeyri-neft iqtisadiyyatına investisiyalar cəlb etmək mümkün olmuşdur. Aşağıdakı qrafikdə ölkə iqtisadiyyatına cəlb edilən investisiyaların strukturu verilmişdir.

Qrafik 2.

İqtisadiyyata yönəldilən investisiyalar və kredit qoyuluşları

Qrafikdən məlum olur ki, ölkə iqtisadiyyatına cəlb edilən investisiyalar 1995-2016-cı illərdə 48 dəfəyə qədər artmışdır. Daxili investisiyalar isə 44 dəfəyə qədər

artmışdır ki, bu da rəqabət mühiti adına çox mühüm nailiyyətdir. Bank sektorunda baş verən böhran səbəbilə kredit qoyuluşları 1,3 dəfə azalmışdır.

Makromaliyyə sabitliyinin təmin olunmasında, ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında qiymət siyasətinin faydası təkzib olunmazdır. Daxili bazarlarda qiymət əmtəəyə olan tələbin və təklifin tənzimlənməsində önəmli rol oynadığından istehsalçılar ilə istehlakçılar arasında düzgün qurulmuş iqtisadi münasibətlərin formalaşdırılmasını əks etdirir və onlar mütəşəkkil və qeyri- mütəşəkkil bazarda qarşılaşdıraraq məhsul və əmtəənin son sövdələşmə qiymətlərini müəyyənləşdirirlər. Bu hallarda dövlət bazarda normal rəqabət üçün şərait yaratmaq məcburiyyətində olur, nizam-intizamın qorunması və tənzimlənməsinə xüsusi diqqət ayrılır. Bazarda qiymətlərin süni olaraq şişirdilməsinə yaxud monopsonik endirilməsinə yol verməmək üçün məhsulun bazar qiyməti təyin olunarkən aşağıda verilən mənbələrdən istifadə olunur:

- Dövlət Statistika Komitəsinin bazar qiymətləri barədə məlumatları;
- Dövlət Gömrük Komitəsinin idxal-ixrac əməliyyatları üzrə tətbiq olunan qiymətlər barədə məlumatları;
- İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyinin və Maliyyə Nazirliyinin, onların yerli orqanlarının bazar qiymətləri barədə məlumatları;
- Vergilər Nazirliyi və onun yerli orqanlarının bazar qiymətləri barədə məlumatları;
- digər aidiyyəti qurumların, hüquqi və fiziki şəxslərin, eyni zamanda intizamlı vergi ödəyicilərinin rəsmi məlumatları;
- kütləvi informasiya vasitələrini, müxtəlif nəşrləri, «İntenet» sisteminin və digər qaynaqların elanı və reklamı məlumatları;
- qanunvericiliyə əsasən səlahiyyətə sahib olan ekspert rəyi, nəzarət qaydası ilə mal alqısı nəticələri, xronometrat qaydası ilə müşahidə aparılmaqla qeyd olunan qiymətlər və s.

Qanunvericiliyə uyğun olaraq məhsulun (iş, xidmət) bazar qiyməti müəyyənləşdiriləndə qiymətlərə təsiri ola biləcək müəyyən faktorlar nəzərə alınmalıdır:

- məhsulların (görülən işlər, göstərilən xidmətlər) həcmi; öhdəliklərin icrası, ödənişin şərtləri;
- məhsula olan təklif və tələbin dəyişilməsi eyni zamanda, istehlakçının tələbinin mövsümi azalıb artması);
- məhsulun göndərilməsi şərtləri;
- məhsulun keyfiyyət və başqa istehlak göstəricilərinin səviyyəsi;
- marketinq strategiyasının tətbiqi ilə bağlı bazara unikal yeni məhsulların təqdim olunması və ya yeni bazarlara təqdim olunması, istehlakçıların tanışlığı məqsədiylə əmtəə nümunələrinin təqdim olunması;
- xidmətlərin göstərilməsi, işlərin görülməsi, eyni zamansa sənayenin müxtəlif sahələri üzrə bazar qiymətləri müəyyənləşirilərkən işlərin icra olunduğu, xidmətlərin göstərildiyi ünvan, onların keyfiyyətinin göstəriciləri və qiymətlərə təsir edəcək digər şərtlər nəzərə alınır.

Eyni xarakterli və ya eyni cinsli məhsullara müvafiq əmtəə bazarında hər hansı bir əməliyyat aparılmadığı halda, rəsmi və qeyri-rəsmi qaynaqlardan bu malların (işlərin, xidmətlərin) bazar qiymətləri haqda informasiya əldə etmək alınmadıqda aşağıda qeyd olunan qiymətləndirmə metodlarından istifadə oluna bilər:

- təkrar satış qiyməti əsasında.
- dəyərin müəyyənləşdirilməsi əsasında.

Məhsulların bazar qiymətini bu metodlarından hər hansı biriylə müəyyənləşdirmək alınmadıqda, bazar qiymətləri müqavilə əsasında cəlb olunmuş mütəxəssis tərəfindən müəyyənləşdirilir.

Haqsız rəqabətin əgər təsərrüfat subyektlərinə ziyan gətirərsə, onun tənzimlənməsinə də böyük zərurət var. Bəzi ölkələrin təcrübələrinə nəzər yetirdikdə belə rəqabətin fərqli şəkildə aparılması nəzərə çarpır ki, aşağıda bunlar qeyd olunur: başqa bir təsərrüfat subyektinə, və ya onun işgüzar adına ziyan verə biləcək

böhtan, dəqiq olmayan yaxud təhrif olunmuş informasiyanın yayılması; məhsulların hazırlanması keyfiyyəti baxımından istehlakçıların yanıldılması; reklam fəaliyyəti prosesində əmtəələrin etik olmayan müqayisəsi; əmtəənin loqotipinə, təsərrüfat subyekt adının və ya əmtəə markalanmasının, habelə digər təsərrüfat iştirakçısının əmtəə formasının, qablaşdırmasının, xarici görünüşünün icazəsiz istifadəsi; sahibini məlumatlandırmadan elmi-texniki, istehsalat yaxud ticarət informasının, kommersiya sirrinin əldə edilməsi, istifadəsi və yayılması.

Hal hazırda qanunvericiliyə əsasən haqsız rəqabətin formalarını təyin edilmişdir ki, bu da rəqiblərin təsərrüfat fəaliyyətlərinin təqlid edilməsi; rəqiblərin nüfuzdan salınması; rəqiblərin təsərrüfat fəaliyyətlərinə müdaxilə olunması; haqsız sahibkarlıq fəaliyyəti; haqsız işgüzarlıq meyilləri və istehlakçıların yanıldılması kimi hallar müəyyənləşdirilmişdir. Ümumiyyətlə, qanuna əsasən bu hallardan əlavə rəqabətdə bir tərəfli üstünlüyün qazanılması üçün aşağıda verilənlərin reallaşdırılmasına da imkan yaradılır:

- bu və ya başqa təsərrüfat iştirakçısına süni şəkildə əlverişli şərait yaradılmasına, eyni zamanda əlverişli müqavilə və razılaşmaların, kredit və subsidiyaların əldə edilməsi, güzəştli gömrük rüsumlarının, vergi rejiminin müəyyənləşdirilməsi;

- bir sıra sifarişlərin əldə edilməsinə fərdi güzəştlərin tətbiqi yaxud onların verilməsi şərtlərinin süni şəkildə asanlaşdırılması

- müqavilələrin bağlanması rəqiblərlə müqayisədə süni şəkildə tezləşdirilməsi.

2.2. İnhisarçılıq fəaliyyətinin tənzimlənməsinin institusional-hüquqi aspektləri

Rəqabətin müdafiəsi, istehlakçı hüquqlarının təminatı və inhisar fəaliyyətini kimi proses və ya anlayışları tənzimləyən qanunvericiliyin «iqtisadiyyatın konstitusiyası» adlandırılması da təsaüfi deyildir. Buna səbəb də odur ki, bu

qanunvericilik aktları iqtisadi inkişafın normativ-hüquqi bazasını təmin edərək bazar təsərrüfatının bütün sahələrində və səviyyələrində ölkənin sosial, iqtisadi, eyni zamanda mənəvi inkişaf addımlarını əks etdirib, cəmiyyətin dəyərlərinin əsas meyarı kimi çıxış edir. Qanunvericilik bazasının işlənib hazırlanmış qayda, vasitə və mexanizmləri isə ölkənin bazar təsərrüfatında inkişafın nə vəziyyətdə olmasının və dövlətin sahibkarlığa yanaşmasının güzgüsünə çevrilir. Qanunvericilik bazasının təkmil olması cəmiyyətdə inkişaf səviyyəsinin yüksək olmasından, dövlətin də iqtisadi, sosial inkişafa önəm verməsindən xəbər verir. Buna görə də davamlı bir proses olan dövlət antiinhisar qanunvericiliyi, bunula yanaşı, normativ hüquqi bazanı təkmilləşdirmək üsullarının axtarılması son zamanlar geniş diqqət ayrılan bir məsələyə çevrilmişdir. Fərqli ölkələrin təcrübələrinə diqqət yetirsək onların antiinhisar qanunlarına müəyyən vaxtdan bir düzəlişlər apardıqlarını görmüş olarıq, bu da qanunvericilik bazasının dövrün tələblərini ilə uzalşması üçün təkmilləşdirilməsinin önəmli olduğunu bir daha sübut edir. Həqiqətən də, nəzarət olmadan fəaliyyətdə olan inhisar hakimiyyətin cəmiyyətə ziyanı böyükdür. İnhisarçı təsərrüfat subyektlərin apardığı haqsız rəqabətin xırda istehsalçıların müflisləşməsinə səbəbkarına çevrilməsinə, şişirdilmiş qiymətlərin mövcudluğuna, məhsulların keyfiyyətinin pisləşməsinə, elmi-texniki inkişafın töhvələrinin tətbiqinin məhdudlaşmasına və digər mənfi nəticələrə səbəb olur.

Ölkəmizdə antinhisar sahəsində qanunvericilik bazası kifayət qədər təkmildir, amma buna baxmayaraq bu sahədə mövcud boşluqlar əsasən əməli tətbiq zamanı ortaya çıxan problemlərə görə bu siyasətin səmərəli reallaşdırılmasını qəlizləşdirir. Araşdırmalar konkret olaraq təsdiq edir ki, antiinhisar sahəsində qanunvericiliyin elmi-metodoloji bazası iqtisadi məhkəmə təcrübəsinin təsiriylə təkmilləşdirilməsinə gerek var. Azərbaycan Respublikasında qanunvericiliyində mövcud boşluqlara əsasən inhisarçılıq fəaliyyətinin prosedur qaydalarının ətraflı təsvir olunmaması, bu qanunların reallaşdırılması ilə əlaqədar müvafiq istiqamətlər üzrə düzgün və dəqiq dövlət mexanizminin işlənib hazırlanmaması aid oluna bilər. Daha çox qanun pozuntularının aşkarlanması və məsuliyyət tədbirlərinin görülməsi kimi tədbirlərin

təkmilləşməsinə və verilən maddələr üzrə göstərişlərin qeyd edilməsinə ciddi ehtiyac vardır. Başqa bir məsələ iqtisadi tədqiqatların hüquqi formada qiymətləndirilməsi ilə əlaqədar həmin sənədlərdə əsas hüquqi normalarda əks edilməməsi və dəqiqliklə təsvir olunmaması ilə əlaqəlidir. Nəticədə qanunla təsbit olunan meyar normalarıyla müqayisə edilməsi mümkünsüz olduğundan iqtisadi tədqiqatlara əsaslanaraq əldə olunan nəticələrin məhkəmə tərəfindən verilən hüquqi qərarlarında əks edilməsi və təcrübədə antiinhisar qanunvericiliyinin tətbiq olunması qəlizləşir.

Antiinhisar qanunvericiliyinin təhlil edərkən aydın olur ki, bu qanunvericiliyin icrasıyla məşğul olan orqanlar müxtəlif sahələrdə və ya bazarlarda monitoring apara, bir sıra razılaşmaların yaradılmasına icazə vermək yaxud ya qadağalar qoymaq səlahiyyətinə sahibdir, eyni zamanda qanun pozuntusuna görə məsuliyyət tədbirləri görmək, diskriminasiya hallarında şikayətləri idarə edərək, münaqişələri həll etmək kimi funksiyalara da sahibdir. İnhisarçılıq fəaliyyəti yaxud haqsız rəqabət fəaliyyətinin tətbiqi, istehlakçı hüquqlarının təmin olunması və d. bu kimi tədbirlərin əsas məqsədi gəlir əldə etmək idi. Doğrudur, qanunvericilikdə bu kimi halların məhdudlaşdırılması və ortadan qaldırılması ilə əlaqədar cərimələrin tətbiqi nəzərdə tutulub, amma bugünkü gündə bazarda inkişaf və cəmiyyət gəlirlərinin yüksəlməsi ilə, əlaqədar iqtisadiyyatda inflyasiyanın mövcudluğu cərimə tədbirlərinin təkmilləşməsinə zəruri edir. Günümüzdə iqtisadiyyatın inkişaf sürəti artdıqca cərimələrin təkmilləşməməsi bu siyasətləri effektivsiz edir. İstehlakçı hüquqlarının pozulmaması, dövlət tədbirlərinin planlaşdırıldığı kimi reallaşdırılması və məhsulun keyfiyyəti ilə bağlı problemlərin yaranmaması üçün tədbirlər daha da ciddiləşdirilməlidir. Məlum olduğu kimi antiinhisar orqanları digər dövlət qurumları ilə müqayisədə xüsusi hüquq və səlahiyyətlərə sahibdir. Onların hadisələri tədqiq etmək, araşdırma aparmaq, əldə etdikləri nəticələrə uyğun olaraq məhkəmədə iş qaldırmaq və digər səlahiyyətləri vardır. Ancaq təcrübəyə əsaslanaraq deyə bilərik ki, bu qurumların da funksiyalarının təkmilləşdirilməsinə ehtiyac var. Bu orqanın işçilərinin inzibati göstərişlər almaq və təsirə məruz qalmaq kimi hallardan müdafiə olunması üçün qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi önəmlidir. Bunun üçün də

bu orqanların işçiləri müdafiə məqsədilə dövlət tərəfindən ediləcək bir sıra tədbirlərə ehtiyac duyur.

Rəqabətin qorunması haqda qanunun qəbul olunması rəqabət siyasətinin sadəcə bir qismini təşkil edərək inkişaf etməkdə olan ölkələrdə rəqabət siyasətinin bütün başqa alətləri - investisiyalar, xarici ticarət siyasəti, özəlləşdirmə, qanunvericilik, lisenziyaların verilməsi, güzəştlər, dövlət satınalmaları, habelə sahibkarların ölkəyə girişinə və ölkədən çıxışına əngəllərin minimumlaşdırılmasına innovasiyalarla zəngin dayanıqlı, davamlı və səmərəli iqtisadi inkişafın təminində önəmli əhəmiyyət kəsb edir. Özəlləşdirmə prosesinin ölkənin iqtisadi inkişafına təsiri iki cür ola bilər: bir cəhətdən bazarda rəqabətin inkişafı üçün uyğun mühit yaranır, başqa cəhətdən isə inhisarçı davranışları da meydana gələ bilər. Mənfi cəhəti isə şirkət səhmlərinin satılması, iqtisadi təşkilatın ləğvi, birlik haqda razılaşmanın, daha doğrusu müəssisələrin birgə fəaliyyətində pozulma kimi nəticələridir. Bunun üçün də ölkəmizdə nəhəng şirkətlərin özəlləşdirilməsi zamanı sağlam və səmərəli rəqabət mühitini saxlamaq çox vacibdir.

Qanuna zidd hərəkət edən müəssisələrin, hər pozuntu gününü hesablayaraq proseduranın pozuntusu səbəbiylə cəzaya çarptırılabiləcəyi bilinməkdədir. Ancaq, pozuntular üçün cəzaların ödənməsi yalnız bir cəza deyil, eyni zamanda qoruyucu bir xarakterdir. Son zamanlarda, bir çox ölkədə, təkəl əleyhdarı təşkilatlar, hökumətə yaxından bağlı və bəzən qorunan inhisarçılar ilə üz-üzə gəldi. Bu, anti-inhisar səlahiyyətliləri üçün xüsusilə çətin bir mövzudur. Bu cür davalarla mübarizə etmək üçün həm məhkəmələrin həm də ictimai dəstəyinin, medianın istifadə edilməsi lazımdır. Eyni zamanda, anti-inhisar qanunları, qeyri-qanuni üsullar istifadə böyük istehsalçıların işlərinin qarşısını almaq olmamalıdır. Bu səbəblə AB qanunvericiliyinə uyğun olaraq inhisar əleyhinə mevzuatımız var. "Azərbaycan Respublikasının Avropa Birliyi qanunvericiliyinə Uyğunlaşma mövzusunda Qanunvericilik" ilə nəzərdə tutulan tədbirlərin icra edilməsi Qaralama Qanun, Azərbaycan Respublikasının "Qida məhsulları üzərində", "Reklamda", "İstehlakçı hüquqlarının müdafiəsi haqqında" "və Ailə Qanunda. Dövlət vergi ödəyicilərinin gəlir və gedər

təxminlərinin əlaqədar dövlət orqanları ilə razılığa gəlməyə və inkişaf etdirilməsi üçün Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin "böyük dövlət ödəyicilərinin gəlir və xərcləri hesabları Üzərinə" Alınması qərarı Bu vergi ödəyicilərinin maliyyə vəziyyətinin daha doğru bir şəkildə dəyərləndirilməsinin yanında nəzarətçi nəzarət mexanizmi, Azərbaycanın 2025 'teki uzun müddətli iqtisadi inkişafı ilə birlikdə 9 İyun 2005 tarix və 102 sayılı qərar ilə əlaqədar qaralama bir qərar layihəsini hazırlanmışdır: Strateji TƏRƏQQİ "və 21.12.2009-ci il tarixli Azərbaycan Respublikasının prezidenti Fərmanı hökmlərinə görə hazırlanmış olub, 187. Maddədə Maddə 6.2'nin Tətbiqi, 28.09.2005-ci il tarixli Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarı 19.12.2-ci il tarixli Azərbaycan Respublikası Prezident Qərarı ilə təsdiq edilmiş dövlət ("tariflər") tərəfindən təşkil edilən malların siyahısı (işlər, xidmətlər) 09.02.2009 tarix və 683 sayılı və 268 sayılı Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Cəmiyyət hərraclar Yüksək Kalitede Yerli Məhsulların istifadəsinin təmin edilməsi üçün "Əlavə Tədbirlər Üzərinə" və "Cəmiyyət İhaleləri" Qaralama qərarı malların siyahısı (işlər, xidmətlər) təşkil mallar (işlər, xidmətlər) Azərbaycan Respublikasının "Azərbaycan Respublikası qanununda dəyişikliklər edilməsinə dair Qanun Tasarısı "hazırlanmış və Nazirlər Kabinetinə təqdim edilmişdir. Azərbaycan Respublikasının "Qiymətləndirmə fəaliyyəti Üzərinə Azərbaycan Respublikası qanununda dəyişikliklər edilməsinə dair Bir Qanun layihəsi" hazırlanmışdır. Qiymətləndirmə fəaliyyəti sahəsində mövcud boşluqların aradan qaldırılması, tənzimləmənin daha çox yaxşılaşdırılması və təcrübənin tətbiq olunması şişirdilmiş qiymətlər ilə mübarizə üçün inkişaf etmiş xarici ölkələrin təcrübəsinə istinad etməlidir. Hazırlanacaq yeni qanunvericilikdə aşağıda qeyd olunanları nəzərə almaq önəmli olardı:

- bir təsərrüfat subyekti bir sıra təsərrüfat subyektlərini gizli şəkildə özündə birləşdirərək öz "kollektiv dominantlığı"ını təsdiqləyəcək maddələrin qəbul edilməsi;

- şəxslər qrupu anlayışının dəqiq şəkildə verilməsi, eyni zamanda, onlara aid olunan antiinhisar tənzimləmə xüsusiyyətlərini özündə əks etdirən maddələrin verilməsi;
- dövlətin kömək göstərməsi hallarının və prosedur qaydalarının əks olunduğu maddələrin verilməsi;
- hakim mövqedən sui istifadə olunması hallarında, və ya digər qanun pozuntusu halları zamanı təsərrüfat subyektinin xəbərdar edilmə prosedur qaydalarının əks olunduğu maddələrin verilməsi.

Ayrı-ayrı ölkələrin təcrübələrinə əsasən dövlət satınalmaları zamanı dövlətin xərclərinə 20-30%-ə qədər qənaət etmək mümkündür. 2000-ci ildə Serbiyadakı dövlət satınalmalarının dəyəri ÜDM-in 10%-i, Aİ-də təqribən 17%-i; dövlət satınalmalarında əsasən təhsil, mədəniyyət və səhiyyə müəssisələri iştirak etmişdir. Dövlət satınalmalarında tender iştirakçılarının rəqabətə həvəslənmələri üçün şərait yoxdursa, onların arasında sözləşmə riski artır. Dövlət satınalmalarında qiymət təkliflərinin hazırlanıb, təqdim edilərkən zamanı təklifin saxtalaşdırılması, ətraflı desək saxta və ya dürüst olmayan qiymətlərin təklifi; qiymət təkliflərinin rotasiyası; qiymət təkliflərinin təqdimatından yayınmaq; konkret coğrafi regionların yaxud müştərilərin qiymət təklifləri verə bilməməkləri üçün spekulativ sıxışdırma halları ola bilər.

Belə halların ortadan qaldırılması üçün tədbirlər öncədən müəyyənləşdirilmiş ən uyğun qiymət təklifini verən iştirakçıyla kontrakt bağlamaq, bununla da bu və ya digər bu kimi tədbirləri rəqabəti məhdudlaşdırmaq niyyətində olan müştərilərə yönəltməkdir.

Hal-hazırkı zamanda antiinhisar fəaliyyəti ilə məşğul olan qurumların funksiyalarına nəzər yetirsək, onların saha çox istehlakçıların hüquqlarının müdafiəsi, rəqabət mühitinin yaradılması, qlobal maliyyə böhranında makroiqtisadi stabilliyi qorumaq məqsədiylə müəssisələrin maliyyə stabilliyinin təmin olunması istiqamətində məlumatlar toplanılması və yayılmasından ibarət olduğunu görmüş olarıq. Bəs onlar belə olduğu halda dövlətin hansı funksiyalarının icraçısı olurlar?

Bazar münasibətləri şəraitində hökumət qarşısında əsas 3 funksiya dayanır ki, bunlardan birincisi, dövlətin strateji mənafeyinin müdafiə olunması; ikincisi, dövlət vəsaitinin xərclənməsi, üçüncüsü isə, vergi ödəyicilərinin fəaliyyətinin nizamlanmasını reallaşdırmaq üçün əsas yaxud ikinci dərəcəli qanunvericiliyin qəbulu; səmimi məsləhət, dolayısı telefon zəngləri və d. formada olan müdaxilələrdir, bunlar da öz növbəsində iqtisadi tənzimləmə olaraq səciyyələnir. Amma istənilən iqtisadi tənzimləmənin bir növ belə desək, rəqabətin mənfəi əvəzləyicisinə çevrildiyi də müşahidə olunur. Buna görə də optimal rəqabətin təşkili mexanizmin birinci şərti olaraq dövlətin əmtəə istehsalında və xidmət göstərilməsində iştirakını minimumlaşdırmaq və razılaşmaların bağlanması azadlığın sərgilənməsi, xüsusi mülkiyyət və mülkiyyətçilərin hüquqlarının müdafiə olunması, bazarlarda açıqlığın təmin edilməsi, sahibkarlara bazarlara daxil olmaq üçün köməklik edilməsi, bir-başına dövlətin müdaxiləsindən çox maliyyə-kredit siyasətinin üstün hesab edilməsi, verilən qərarlara və atılan addımlara görə daha ciddi məsuliyyəti təmin etmək üçün addımların atılması və d. qeyd olunur. Rəqabətin inkişafında makroiqtisadi şərtlər Azərbaycanı qiyətlərin liberallaşdırılması (bu haqda 1992-ci ildə qəbul olunan «Qiyətlərin liberallaşdırılması haqda» qanun), qiyətlərin liberallaşdırılması nəticəsi olaraq inflyasiya və maliyyə sahəsinin qeyri-sabitliyi, lokal sənaye istehsalının iflası, yəni yerli məhsullara tələbatın azalması və istehsalatın strukturunun dəyişməsi, xarici iqtisadi əlaqələrin miqyasının böyüdülməsi, qanunvericilik əsasında rəqabət mühitinin yaradılması, sahibkarlığın inkişafının tənzimlənməsi bir sıra prinsiplər əsasında reallaşdırılmalıdır: mülkiyyətlə əlaqəli məsələlərinin tənzimlənməsi, sənaye mülkiyyətinin hüquqi tərəfdən müdafiə olunması, istehlakçı hüquqlarının müdafiə edilməsi, haqsız rəqabət hallarının məhdudlaşdırılması, inhisarların fəaliyyətlərinin tənzimlənməsi, sahibkarlığa dəstək və d.

Optimal rəqabət üçün önəmli şərtlərdən biri də xidmət və əmtəə nişanlarının qeydiyyatıyla əlaqədar heç bir qadağa və ya məhdudiyyətlərin mövcud olmamasıdır.

Bu da öz növbəsində hüquqi səciyyələndiyindən rəqabət haqda qəbul ediləcək məcəllədə əks olunmalıdır.

Rəqabət anti-monopoliya qanunvericiliyinin qəbul edilməzdən əvvəl mövcud hüquqi və iqtisadi anlayışdır və rəqabət, monopoliya və ya haqsız rəqabət və əlaqəli sahələrlə bağlıdır. Bu səbəbdən, bazar iqtisadiyyatının bu üç qurumunun qanunvericiliyi müsbət dövlətdən digərinə keçid əsasən kəskin və ağrısız, yüngül və vacib deyildir. Rəqabət üçün optimal şərait təmin etmək üçün şərtlərdən biri, müəyyən bazara əsaslanan qaydalara yönəlməkdir. Bu, təsərrüfat subyektlərinin hüquqlarını, eləcə də bazar iştirakçılarının başqalarının qanuni hüquqlarını və maraqlarını müdafiə etmək öhdəliyini aydınlaşdırır.

Hazırda bu, bazarın məhdudiyyətlərini yaxşılaşdırmağa imkan verir. Bazarda marketinqin məhdudiyyətlərini ifadə edərək sifariş verməkdir. Müzakirələrin əsas məqsədi ondan ibarətdir ki, bu sahələrdə əmtəə bazarlarına məhdudiyyətlər dəqiq şəkildə göstərilib və doğru yerdə deyil, müvafiq sahədə əldə edilə bilər. Ümumiyyətlə, bu, iqtisadi, nəqliyyat, inzibati sərhəd və maneələr səbəbiylə bir fürsətdir və bu əlaqənin, azad hərəkətin bazarın coğrafi sərhədlərini müəyyən edərkən ehtimal olması mənasında əlavə edilməsi lazımdır. Əmtəə bazarında əmtəə və tələbat. Bu əmtəə axını müəyyən etməyə imkan verir. Bu əhatə dairəsi rəqabətə qarşı bir inhisardır və bir mənada, tənzimləmə hüququ baxımından qanun qanuni sahibkarlıq sahəsidir.

Əgər nəzərə alsaq, anti-monarx rejimi dövlətin makroiqtisadi siyasətinin əsas komponentlərindən biridir və iqtisadi artım və bazar münasibətlərinə əlverişli, əlverişli bir şəkildə təsir edir və bu meyarlara uyğun olaraq, vətəndaş bazar iqtisadiyyatı. Bu baxımdan hər sahədə anti-sanitariya qanunvericiliyinin birbaşa və dolayı təsirlərini nəzərə alaraq, bu, iqtisadi kosmik iqtisadiyyatının davamlı inkişafı, əmtəə bazarlarının vəziyyəti, istehsalçılara uyğun olaraq idarə edilməlidir. normativ normativ bazası və digər normativ bazaları ilə.

Belə bir sıra qadağaların, bazarın xüsusi sub-sektorunun və onların gəlirlərinə uyğun olaraq monopoliya mövqeyinin hesablanması proseduru və bu normativ-

hüquqi tədbirlərin hesablanması prosedurlarına diqqətlə yanaşılmalıdır. sahibkarların ticari aktivlərin haqsız narazılıqlarının qarşısını almaq üçün bir maneə olan anti-casusluq siyasət orqanında titizdir.

Anti-monopoliya tənzimləməsinin və rəqabətin inkişafının digər bir aspekti ədalətsiz rəqabət formalarının tərifiyədir. Həqiqi rəqabətin formaları cəmiyyətdə, bir çox hallarda isə biznes fəaliyyəti ilə məşğul olanların mənəvi dəyərlərinə aiddir. Bu, qanunvericiliyin əks etdirilməsi çətinləşdirə bilən meyarların müəyyənləşdirilməsinə səbəb olmalıdır. Bu səbəblə "ədalətsizlik" sözünü qanunvericilikdə "qeyri-qanuni" ilə əvəz etmək daha yaxşıdır. Bu da bazar iştirakçılarının hesabatlılığını və onların qanunvericilikdə iştirak imkanlarını artıracaqdır.

Sakinlərin fəaliyyətinin inflyasiya proseslərini və onların həyat keyfiyyətinə və əhalinin gəlirlərinə təsirini nəzərə alaraq bazarın qanunvericiliyə uyğunlaşdırılmasına diqqət yetirmək lazımdır. Onun sözlərinə görə, sürgün edilənlərin bazarlara cavab verdiyi və dövlətin ehtiyacları araşdırılmalı və qiymətləndirmə metodlarına görə konkret qiymətlər müəyyənləşdirilməlidir. Qiymətləndirmə texnikasının başqa birinə dəyişdirilməsi üçün hər hansı bir qiymətin tələb olunduğu təqdirdə, bu qanuni prinsiplərə əsaslanmalıdır.

Rəqabətin inkişaf etdirilməsi və inhisarçı fəaliyyətin tənzimlənməsi yalnız yerli istehlakçı və istehsalçıların deyil, həm də xarici iş adamlarının marağında olduğundan qloballaşma mühitində yerli qanunvericiliyin dünya qanunvericiliyi ilə uyğunlaşdırılması önəmlidir. Müəyyən ölkələr arasında bir sıra razılaşmaların qəbulu edilməsi bu sahədə işlərin aparıldığına göstəricisi olsa da, vahid iqtisadi məkanda, xüsusilə də, bir neçə ölkənin birləşməsindən ibarət iqtisadi bloklarda vahid qanunvericiliyə ehtiyac getdikcə artmaqdadır. Bunun üçün də ilkin mərhələlərdə hələ bu deyilənə nail olmaq çətin olsa da, iqtisadi bloklarda olan ölkələrin həm gömrük, həm vergi, həm də eyni zamanda rəqabət şərtləri və inhisarçı fəaliyyət ilə əlaqəli qanunların maddələr üzrə uyğunlaşdırılmasına gərək vardır.

Dövlət tərəfindən inhisar fəaliyyətinin tənzimlənməsində və rəqabəti təmin və inkişaf etdirməkdə ixrac-idxal əməliyyatlarında həm inzibati-hüquqi, həm də iqtisadi-

hüquqi üsullardan istifadə edilə bildiyindən onları eyni zamanda ÜTT təyin qoyduğu inzibati-hüquqi normalar ilə da uyğunlaşdırılması tələb olunur. Bunlar əsasən hitosanitariya, lisenziyalaşma və baytar normaları və d. olmaqla tətbiqi müəyyən nəzarət proseslərinin sadələşdirilməsi ilə səbəb olur və həm iqtisadi, həm də yeni zamanda siyasi məqsədlərin reallaşdırılmasına da kömək edir. Lakin işin 2-ci fəslində aparılan araşdırmalara əsasən bu qənaətə gəldi ki, qeyd edilənlərin məcburiyyət yaranmadığı hallarda və həddən artıq çox istifadəsi xarici ticarət sahəsində rəqabət prinsiplərinin pozulmasına, əsassız maneələrin yaranmasına səbəb olur. Bunun üçün də antiinhisar siyasəti başqa ölkələrin eyni sahədə siyasətiylə uyğunlaşdırılarkən dövlətin prioritet dəyərləri nəzərə alınmalı, yerli sahibkarları bu kimi əsassız əngəllərdən azad etməyə cəhd olunmalıdır. Bu isə effektiv rəqabət şəraitinin təmin olunmasının dövlət mexanizimlərinin yenidən təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin təyin olunmasını zəruri edir.

FƏSİL III.

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA ANTIİNHSAR SİYASƏTİ VƏ RƏQABƏTQABİLİYYƏTLİLİYİN TƏKMİLLƏŞ-DİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. Strateji Yol Xəritələrin rəqabətqabiliyyətliliyin artırılmasının əsas şərti kimi

Milli iqtisadiyyatın mühim sahələri üzrə yaradılmış strateji yol xəritələri ölkəmizdə davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişaf əsasında iqtisadiyyatda rəqabətqabiliyyətliliyi, inklüzivliyi və sosial rifahın daha da artmasını təmin edəcək. Qlobal çağırışlara cavab verməklə azad rəqabət mühiti, investisiyaların cəlbi, insan kapitalının inkişafı və bazarlara çıxış nəticəsində Azərbaycanın mövqeyi dünya iqtisadiyyatında güclənəcək və ölkəmiz yüksək gəlirli ölkələr arasında yer tutacaqdır. Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 2016-cı il 16 mart tarixli 1897 nömrəli Sərəncamına uyğun olaraq "Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritəsinin başlıca istiqamətləri"nin təsdiqi və bundan irəli gələn məsələlər haqqında" milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın 11 sektoru üzrə üzrə, ümumən 12 strateji yol xəritəsi hazırlanmışdır. Strateji Yol Xəritəsi milli iqtisadiyyatın perspektivi üzrə qısa, orta, uzunmüddətli dövrləri əhatə edərək, 2020-ci ilə qədər iqtisadi inkişaf strategiyası, 2025-ci ilə qədərki dövr üçün uzunmüddətli baxış, 2025-ci ildən sonra olan dövr üçün isə hədəf baxışdan ehtiva olunub. Sənəd yalnızca inkişaf prinsip və məqsədlərini deyil, eyni zamanda bütün istiqamətlər üzrə qlobal meyilləri, 360 dərəcəli iqtisadi diaqnostikanı, görülməli tədbirləri, cari durumun GZİT təhlilini, nəticə indikatorlarını, tələb olunan investisiyanı əhatə edir. İqtisadi inkişaf prosesinin təməli qısamüddətli dövrdə, öncədən müəyyən edilmiş prioritetlərə əsaslanmaqla ortamüddətli, uzunmüddətli və dövrlərdə qoyulması planlaşdırılır. Strateji Yol Xəritəsində iqtisadiyyatın inkişafına müsbət təsir göstərən bütün faktorları, eyni zamanda beynəlxalq və yerli özəl sektorun nümayəndələri arasında kommunikasiya və əməkdaşlıq üçün bütün imkanları dəstəkləmək və təmin etmək məqsədi əks olunub. Dövlət investisiyaları əsasən katalizator rolunu oynayacaqsa,

iqtisadi inkişafın lokomotivi özəl sektor olacaq. Xüsusən vurulanmalıdır ki, Strateji Yol Xəritəsi qəbul olunduqdan sonra onun icra olunması üçün uyğun dövlət orqanları öz fəaliyyətlərini daha da təkmilləşdirilmə proqramları əsasında quracaq. Sənəddə həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuş olan layihələrin reallaşdırılmasından öncə texniki-iqtisadi əsaslandırılma baş tutacaq və hər təşəbbüs üzrə ayrı müvafiq dövlət orqanları cavabdeh olacaqlar.

Sonuncu onillikdə Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafındakı artıma görə dünya ölkələrinin siyahısında ön yerlərdə olmuşdur. Uğurla reallaşdırılan neft siyasəti əsasında əldə edilmiş gəlir hesabına infrastrukturumuz müasirləşmiş, iqtisadiyyatın qeyri-neft sektoru əhəmiyyətli miqyasda inkişaf etmiş, sosial rifah yüksəldilmiş, dövlət balansındakı aktivlər artmış və ümumi daxili məhsulun həcmi aşan dərəcədə strateji valyuta ehtiyatı formalaşdırılmışdır. 2014-cü ildən etibarən neft sahəsində qiymətlərin nəzərə çarpacaq dərəcədə enməsi və ticari tərəfdaşlığı olan ölkələrdə iqtisadi böhran səbəbilə ölkədə iqtisadi artımın sürətinin azalması, tədiyə balansı və qeyri-neft sektorunda büdcə kəsiri, struktur və institusional çağırışlar, maliyyə və bank sektorunda baş verən bir sıra dəyişikliklər fonunda Azərbaycanın iqtisadiyyatında yeni bir iqtisadi inkişaf yanaşmasına keçmək zərurəti yaranmışdır. Dayanıqlı və davamlı inkişafı təmin etmək üçün yeni "avanqard" sektorlara fokuslanılmalıdır. İqtisadiyyatın strukturu qeyri-ticarət bölməyə nisbətə ticarət bölməsinin, dövlət sahibkarlığına nisbətə özəl sahibkarlığın, hasilata nisbətə emalın, aşağı ixtisaslı əməyə nisbətə yüksək ixtisaslı əməyə əsaslanmış sahələrin, zəif texnologiya tutumlu sektorlara nisbətə güclü texnologiyalara əsaslan sektorların, az gəlirli bazarlara nisbətə yüksək gəlirli bazarların, aşağı dəyər yaradan sektorlara nisbətə yüksək dəyər formalaşdırıcı sektorların daha çox diqqət mərkəzində olmasının hesabına yenidən balanslaşacaqdır. İqtisadiyyatın struktur yenilənməsi biznes mühitində vəziyyətin təkmilləşdirilməsi, ortamüddətli xərclər stratejiyası çərçivəsində yeni bir siyasətin tətbiq olunması, maliyyə bank sisteminin vəziyyətinin yaxşılaşdırılması, pul siyasətinin üzən məzənnə rejimində mükəmməlləşdirilməsi, eyni zamanda xarici bazarlara çıxmaq imkanlarının

genişləndirilməsiylə mümkün olacaqdır. Məhz buna görə milli iqtisadiyyatın perspektivləri arasında 4 strateji hədəf təyin edilmişdir. Qeyd edilən hədəflərin, 11 sektorda strateji yol xəritələrinin reallaşdırılması ilə maliyyə və real sektorlar arasında balansın təmin olunması yoluyla davamlı və dayanıqlı iqtisadi inkişaf mümkün olacaq. Birinci strateji hədəfə əsaslanaraq Azərbaycanda fiskal dsahədə ayanıqlılıq təmin olunacaq, monetar siyasət isə üzən məzənnə rejimində formalaşdırılacaqdır. Monetar və fiskal siyasətlərin uyğunlaşdırılması makroiqtisadi stabilliyi təmin edəcək. Milli iqtisadi perspektivlərdə ikinci hədəf isə səhmlərinin nəzarət zərfi dövlətə aid olan hüquqi şəxslərin fəaliyyətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi və özəlləşmənin icra edilməsi yoluyla iqtisadi dinamikliyin təmin edilməsindən ibarətdir. Üçüncü hədəf isə insan kapitalı, onun inkişaf etdiirilməsi ilə əlaqəlidir ki, bu meyarla əmək bazarının inkişafı meyarı milli iqtisadi perspektivlərə uyğunlaşdırılacaq. Sonunda, dördüncü hədəf də biznes mühitinin təkmilləşdirilməsini əhatə edir. Milli iqtisadi perspektivlərdə müəyyən olunmuş 11 sektorun dayanıqlı və davamlı inkişafının təminatı olacaq ümumi məsələlər əks edilmişdir [6;205].

Səmərəli biznes mühitinin yaradılmasında dövlətin rolunun daha da gücləndirilməsi sahibkarlığın inkişafı və rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi istiqamətində dövlətin tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi, beynəlxalq təcrübəyə uyğun inkişaf etmiş investisiya və biznes şəraitinin yaradılması və səmərəliliyin daha da yüksəldilməsi, bu sahədə müvafiq hüquqi və tənzimləmə bazasının olması ən önəmli məqamlardandır. Verilən hədəflərə nail olmaq üçün dövlətin davamlı dövlət və sahibkarlar arasındakı əlaqəsi, sahibkarlıq fəaliyyətinin qeyri-qanuni müdaxilələri və süni maneələrin aradan qaldırılması, rəqabət qabiliyyətliliyi və ixrac imkanlarının genişləndirilməsi, dövlət dəstəyi və təşviq mexanizmi ilə sahibkarların yaradılması, beynəlxalq standartlara uyğun elektron dövlət xidmətlərinin təmin edilməsi üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsi gərəklidir. Sahibkarlıq sahəsində Komissiya son illərdə əldə edilmiş sürətlə inkişafın davamlılığını və sürətlə inkişafını, habelə Azərbaycanın beynəlxalq səviyyədə mövqeyini daha da yaxşılaşdırmaq üçün yaradılmışdır. Həmin prioritet çərçivəsində Azərbaycan biznes mühitində institusional bazanı

möhkəmləndirəcəkdir. Xüsusilə, azad rəqabət mexanizminin inkişafı, dövlət iş münasibətlərində insan amilinin rolunun azaldılması və səmərəliliyin artırılması, hesabatlılıq və şəffaflıq əsas istiqamətlər kimi qəbul ediləcəkdir. Dövlətin başqa bir rolu da xarici bazarlara çıxış yaradılması üçün azad ticarət razılaşmalarının bağlanması, milli standartlaşdırma, texniki tənzimləmə sisteminin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılmasını nizamlamaqdan ibarətdir. Eyni zamanda dövlət vergi ödəyiciləri ilə vergi orqanları arasında qarşılıqlı əlaqələrin daha da gücləndirilməsi, optimal vergi yükü siyasətinin vasitəsilə biznes mühitində səmərəliliyinin yüksəldilməsi üçün fəaliyyətini davam etdirəcəkdir. Bütün bu istiqamətlərdə görülməli tədbirləri şərh edək.

Azad rəqabət mühitinin inkişafı. Özəl sektorda inkişafı dəstəkləyən səmərəli biznes şəraitini təmin etmək üçün ölkəmizdə rəqabətə imkan yaradan əhəmiyyətli islahatlar reallaşdırılmışdır. Maliyyə sektoru ilə real sektor arasında balans nöqtəsinin müəyyənləşdirilməsi məsələsinin həlli ölkəmizdə rəqabət mühitinin mükəmməlləşdirilməsi vasitəsilə mümkündür. Təkcə tam rəqabət mühitində iqtisadiyyat stimullaşdırmaqla yerli xidmət və məhsulların rəqabətqabiliyyətliliyini yüksəltmək mümkündür.

Səmərəli vergi sisteminin təşviq edilməsi. Dünyanın qabaqcıl ölkələrində tətbiq olunan qabaqcıl beynəlxalq standartlara və vergi xidmətlərinin əksəriyyətinə uyğundur. Buna görə, özəl sektorun inkişafı və sahibkarlıq institutlarının formalaşması üçün diqqətli, dəqiq vergi dərəcələri, effektiv və ədalətli vergitutma və icrası ilə islahatlar aparılır. Vergi sistemi və idarəetmə səmərəli biznes şəraitinin önəmli istiqaməti olduğundan, ölkəmizdə sahibkarlıq təşkilatları vergi ödəmələrinin həyata keçirilməsi üçün islahatlar aparmışdır. Vergi sistemi və idarəetmə islahatları şəffaflığın artırılması, vergi ödəyiciləri ilə vergi orqanları arasında qarşılıqlı inamın gücləndirilməsi və dayanıqlı iqtisadi inkişaf üçün vergi potensialını müəyyənləşdirəcəkdir.

Dövlət xidmətlərinin çevikliyinə və səmərəliliyin artırılması. Effektiv işgüzar şəraitin inkişaf etdirilməsi üçün elektron hökumət xidmətləri müasir texnologiyaların

tətbiqi, onlardan istifadə şərtlərinin sadələşdirilməsi ilə təkmilləşdirilməsi davam edəcəkdir. Dövlət intellektual idarəetmə, eödəniş, evergi və d. elektron xidmətlərin təşkili miqyasını böyütməklə, rəqəmsal iqtisadi inkişafı dəstəkləyəcək və bununla da, dövlətin idarəetməsinin təkmilləşdirilməsi iqtisadi səmərəliliyin artmasına səbəb olacaq. Dünyada Azərbaycan brendi kimi qəbul edilən və “vahid məkan prinsipi əsasında dövlət xidmətləri göstərən “ASAN xidmət” mərkəzlərinin əhatə dairəsi genişləndiriləcək.

Azad ticarət razılaşmalarının bağlanması. Azad ticarət razılaşmalarının iqtisadi üstünlüklərindən faydalanmaq üçün ölkəmiz davamlı şəkildə səmərəli ticarət sazişləri bağlayır. İrəliləyən zamanda da iki və çoxtərəfli ticarət sazişlərinin reallaşdırılması ilə ölkədən ixrac prosesi stimullaşdırılacaq, ticarət marjasını çoxaltmaqla işgüzar mühitinin sərfəliliyini təmin edəcəkdir.

Təşviqedicəi şəratının təkmilləşdirilməsi vasitəsi ilə sahibkarlığın davamlılığının gücləndirilməsi. Hal-hazırda regional və qlobal miqyasda investisiya cəlbi istiqamətində rəqabət prosesləri intensivləşir və biznesin təşviq edilmə mexanizmləri yaxşılaşdırılır. Müvafiq sahədə islahatların reallaşdırılmasını intensivləşdirməklə, regional səviyyədə investisiya cəlb olunması cəhdləri istiqamətində ölkənin daha sərfəli mövqeyə çatdırılması planlaşdırılır. Daha çox investisiya cəlbi reallaşdırmaqla həm tədiyyə balansında olan gərginlik yox olacaq, həm də tədricən optimallamış dövlət sərmayələri özəl sərmayələrlə əvəzlənəcək, dayanıqlı və davamlı iqtisadi inkişaf təmin olunacaqdır. Ölkəmizdə sahibkarlığın təşviq mühitinin beynəlxalq reytinglərdə əksi xüsusi önəm kəsb edir.

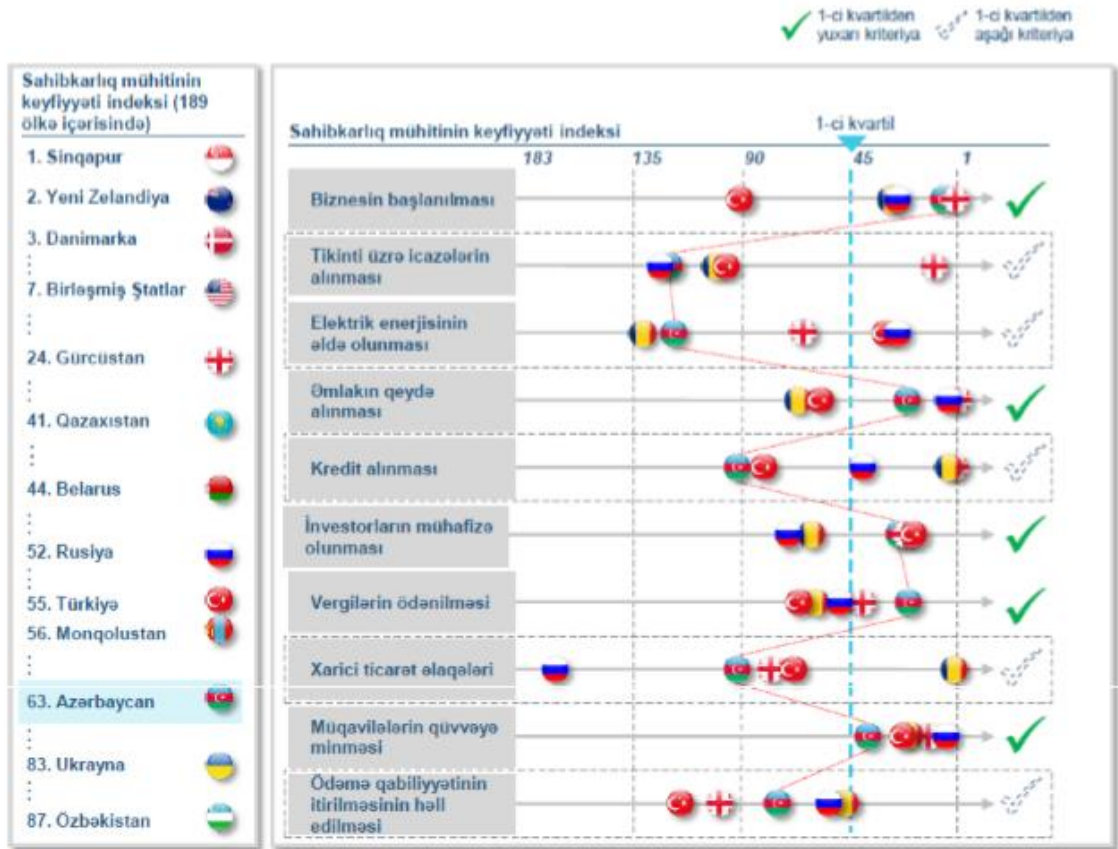
Sahibkarlığın təşkilinin asanlaşdırılması istiqamətində islahatların intensivləşdirilməsi və beynəlxalq reytinglərdə mövqenin yüksəldilməsi. İntestisiyanın cəlb olunması üçün ən önəmli istiqamətlərdən biri proqnozlaşdırıla bilən, təkmil və sabit biznes mühitinin mövcudluğudur. İstənilən ölkənin investisiya tərzini formalaşdıran faktorların arasında ən önəmlisi məhz ölkənin beynəlxalq reytinglərdə olan mövqeyidir. Azərbaycanın da beynəlxalq reytinglərdə mövqeyinin yüksəldilməsi üçün qeyd olunan istiqamətlərdə fəaliyyətlər aparılacaqdır:

- 1) qanunvericiliyin öncül beynəlxalq təcrübə əsasında təkmilləşdirilməsi;
- 2) qəbul olunmuş qərarların reallaşdırılmasının təmin edilməsi;
- 3) iqtisadi islahatlarda kommunikasiyanın möhkəmləndirilməsi yoluyla xarici və yerli ictimaiyyətin məlumatlandırılması.

Biznes fəaliyyətində asanlığın əsas göstəricisi Dünya Bankı Qrupunun hər il qiymətləndiriyi, özəl sektorun inkişafına dəstək olan norma və qaydalara əsaslanan "Doing Business" hesabatıdır. Beləliklə, sahibkarlıq məsələlərinin başlanğıcında "pəncərə" sisteminin tətbiqi, korporativ mühitdə iddiaların çıxarılması, vergi və sosial sığorta ödənişlərinin elektron sisteminin inkişafı ilə bağlı bir sıra islahatlar və islahatlar keçirilib. 2007-2014-cü illərdə ölkə, tədbirlər, 2016-cı ildə 189 ölkə arasında Azərbaycan 63-cü yerə yüksəlmişdir.

Şəkil 1.

Biznes fəaliyyəti sahəsində asanlıq indeksi üzrə Azərbaycanın səciyyələndiyi mövqe

Mənbə: Dünya Bankının "Doing Business" adlı hesabatı, 2016

“Doing Business” hesabatının etdiyi təhlil ölkəmizin əmlakın qeydiyyatı, sahibkarlıq fəaliyyətinə başlama, vergilərin ödənilməsi, investor hüquqlarının qorunması, müqavilələrin qaydasında reallaşdırılması kimi göstəricilər üzrə yüksək mövqedə olması kimi bir çox faydalı və gərəkli məlumatları təqdim edir. Bu göstəricilər onu əks etdirir ki, icra olunan tədbirlər, eyni zamanda Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin son sərəncam və fərmanları nəticəsində ölkəmizdən iqtisadiyyatının bir çox sahəsində keçirilən islahatlar dünya standartları ilə uyğun reallaşdırılır.

Biznesin daha yüksək səviyyədə olması və icrasının asanlaşdırılması üçün əsas islahatlardan digər biri isə statistika infrastrukturunun təkmilləşdirilməsidir. Ölkəmizdə də bu istiqamətdə, daha ətraflı desək, sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətlərini dəstəkləyən islahatlar reallaşdırılmaqdadır və sahibkarlıq mühitinin yaxşılaşdırılması daim diqqət mərkəzindədir. İqtisadi islahatların bir-biri ilə paralel olaraq icra edilməsi üçün ölkədə sahibkarlıq mühitinə mənfi təsiri olan qaydaların və əngəllərin ortadan qaldırılması məqsədi ilə ardıcıl olaraq mümkün olan bütün tədbirlər nəzərdən keçirilərək inkişaf olunur. İslahatların davamlı inkişaf tələblərinə uyğun olaraq başqa yeni tədbirlərin reallaşdırılması zərurəti meydana gəlir. İslahatlara əlavə olaraq dəstək göstərməyi üçün yaranan mövcud imkanlar üzrə daha səmərəli qərarlar verilməsi sahəsində atılacaq addımlara statistika infrastrukturunun möhkəmləndirilməsi də aiddir. Özəl investisiyalara inkişaf üçün imkan yaratmaq, bazar infrastrukturunu möhkəmləndirmək, sahibkarlıq subyektlərinə daha da sərfəli şərait yaratmaq məqsədi ilə reallığı özündə təcəssüm etdirən faktlara əsaslanan biznes və siyasət qərarlarının qəbul edilməsi üçün statistika mühüm idarəetmə alətidir. Azərbaycanda milli statistika sistemi iqtisadi hesablamaları və geniş çeşidli məlumatları özündə ehtiva edərək emal edir, həmçinin Dövlət Statistika Komitəsinin müəyyən kanalları vasitəsi ilə dərc olunmuş çoxsaylı statistikanı əldə etmək imkanları verir. Bu nöqteyi-nəzərdən, məlumat sistemlərinin inteqrasiyası, milli statistika sisteminin icbari ehtiyatlarla təminatı, dövlət orqanları arasında qarşılıqlı əməkdaşlıq gələcəkdəki təşəbbüslərin davamlı olması üçün zəruridir. Bu əməkdaşlıq

sayəsində, bir tərəfdən, fəaliyyətlərin təkrarlanması ortadan qaldırılacaq, respondentlərin yükününün azaldılması təmin olunacaq, məlumat toplanmasının və dövlət orqanlarının arasında yayılmasının effektivliyi yüksələcək. Digər tərəfdən, isə milli statistika sistemi məlumatların arasında mümkün ola biləcək fərqlərin minimuma endirilməsi, dəqiqliyin təmin edilməsi və məlumatların yenilənməsinin təkmilləşdirilməsi vasitəsi ilə statistik infrastrukturun effektivliyinin artmasını təmin edəcək. Güclü statistik infrastruktur texniki məsələlər nəzərə alındıqdan, uyğun qanunvericilik bazası yenidən təkmilləşdirildikdən sonra önəmli analizlərin aparılmasına şans yaradacaq, qərar qəbulu prosesinin, eyni zamanda vətəndaşların prosesə cəlb edilməsi prosesinin effektivliyini təmin edəcək.

Bunlardan əlavə, güclü idarəetmə və səmərəli stimullar vasitəsi ilə bir-başə xarici sərmayə strategiyasının reallaşdırılması da vacib addımlardandır. Ölkəmizi sərmayədarlara səmərəli mövqedə göstərən müəyyən amillər var ki, bunlar da ölkənin təbii iqtisadi xüsusiyyətləri, siyasi sabitlik və siyasi təhlükəsizlik, fiziki infrastruktur, sahibkarlıq mühitinin müxtəlif elementləri üzrə təkmilləşdirilmiş sistem və s.dir. Bu müsbət cəhətlərin ölkəyə sərmayə axınını təmin etməsi istiqamətində islahatların reallaşdırılmasının davam etdirilməsi məqsəduyğundur. Sərmayənin təşviqi agentlikləri xarici sərmayələrin cəlb olunmasında və sahibkarlıq şəraitinin yaradılmasında önəmli rol oynayır, dünya təcrübəsindəki misallar isə onların ayrı-ayrı səviyyələrdə iştirakını göstərir. Bu kimi misallar “bir pəncərə” modelinin tətbiqindən, danışıq və təşviqat üzrə fəaliyyətdə olan sərmayələrin təşviqi agentliklərinin funksiyalarını, həmçinin dəyər zəncirinə daxil olması üzrə əhatə dairəsini göstərir. Misal üçün, İrlandiyanın, Malayziyanın və Sinqapurun müvafiq dövlət qurumları öz fəaliyyətlərdə ilkin diqqəti stimullaşdırıcı addımlar vasitəsi ilə xarici srmayədarların cəlb olunmasına və inzibati mərhələlərdə onların mövcud problemlərinin həllinə yardım edilməsinə, sərmayənin istiqamətləndirilməsi və reallaşdırılmasına dəstək verilməsinə, eyni zamanda səmərəli alt sektor əsaslı layihə işləmək üsullarının hazırlanmasına, bundan başqa sərmayələrin cəlb olunması vasitəsi ilə dövlətin ümumi inkişafı istiqamətində hədəflərə çatmağa yönəlirlər.

Ölkəmizdə iqtisadi artım və inkişaf istiqamətində xarici investisiyaların cəlb edilməsi və həcmnin artırılması istiqamətində mühüm təşəbbüslər irəli sürülərək reallaşdırılmışdır. Yaxşı idarəetmə quruluşu yaratmaq və təşviqlərin təşkili (tənzimləmə, maliyyə və ya vergi) Azərbaycana xarici sərmayələrin cəlb edilməsinə kömək edə bilər. İnvestor perspektivi uğurlu təşviq planı, ümumi yerləşdirmə profili, müvafiq sahə və ya iş sahəsi, mümkün maliyyə və digər kommersiya stimulları daxil olmaqla, doğru vasitələrlə qəbul edilməlidir.

Azərbaycanda sərmayədarların hüquqlarını müdafi etmək məqsədi ilə optimal hüquqi bazanın müəyyənləşdirilməsi üçün təhlillər aparılacaq. Sərmayə sahəsində məhsuldarlıq sistemlərini nəzərə alaraq, qlobal və yerli mütəxəssislərlə işin təşviqi üçün tələb edilən əlavə resursların ayrılması prosesləri reallaşdırıla və bir-başa xarici sərmayə üzrə potensial imkanların miqyasını genişləndirmək məqsədi ilə atılmış addımlar daha da təşviq oluna bilər [3].

3.2. Antiinhisar fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin başlıca istiqamətləri

Ölkədə bazar iqtisadiyyatı münasibətləri təkmilləşdikcə, inhisarçılıq fəaliyyətinin tamamilə məhdudlaşdırılmasında, sıxışdırılmasında səmərəli rəqabət mühiti yaratmaq üçün dövlət mexanizminin bu sahədə təkmilləşdirilməsi məəələsi aktuallaşır.

Təcrübələrin nəticələrinə görə, sosial-iqtisadi inkişafın ilkin və önəmli tərkib hissələrindən biri sayılan işgüzar münasibətlərin subyektlərinin maraqlarının razılaşdırılmasını təmin etmək, bu istiqamətdə müsbət irəliləyişlər əldə etmək çox çətinidir. Rəqiblər bazarın inhisarlaşması əleyhinə həmrəy qarşı durduqları mühitdə rəqabət artıq bazar iştirakçıları tərəfindən tənzimləmə proseduruna qoşulur ki, bu tənzimləmə həm dövlət, həm də bazar iştirakçıları tərəfindən icra olunur. Xarici investisiyaların bazara daxil olması ilə tənzimləmə eyni zamanda xaricdəki rəqiblər tərəfindən də dəstək görür. Bu isə bazarda məhsulun çeşidi, keyfiyyəti və başqa

göstəricilərin təkmilləşməsinə müsbət təsir edir. Bundan başqa, səmərəli rəqabət şəraitini yaratmaq, onun dayanıqlılığını təmin etmək təsərrüfat iştirakçıları arasında iqtisadi rəqabətin təmin olunmasının metod və vasitələrinin sərbəst seçilməsinin səlahiyyət və hüquqları müvafiq dövlət qurumlarının öhdəsinə düşür. Rəqabət dövlət səviyyəsində müdafiə olunmazsa, inhisarçılıq və haqsız rəqabət fəaliyyəti qanunvericilik ilə məhdudlaşdırılmazsa, bu hal nəticə etibarilə azad sahibkarlıq və rəqabətin olmamasına, iqtisadi fəaliyyətin inhisarçıların əlində cəmləşməsinə səbəb ola bilər. Bu cür halların qarşısının alınması yerli, eyni zamanda da xarici təsərrüfat iştirakçıları üçün səmərəli rəqabət şəraitini yaratmaq məqsədilə dövlət daxili iqtisadiyyatı çərçivəsində effektiv rəqabət mühitinin, inhisarçılıq fəaliyyətinin tənzimlənməsinin normativ və inzibati üsullarından geniş miqyasda istifadə etməlidir. Bir çox iqtisadi ədəbiyyatda əksərən qanunverici istiqamət olaraq adı çəkilən inzibati tənzimləmə üsulu dövlətin antiinhisar siyasətinin önəmli aləti, vasitəsi olmaqla haqsız rəqabət əleyhinə tədbirləri özündə təcəssüm etdirir və bu sahədə lazımi qanunların qəbul edilməsi, onların icrasına nəzarətin institusional və təşkilati cəhətdən təmin olunması iqtisadi inhisarlaşmasının məhdudlaşdırılmasında önəmli əhəmiyyəti vardır. Nəticədə, bazar daha da rəqabətə çevrilmişdir. Bəzi ölkələrdə bazarlara çıxış və autorsinq müntəzəm olaraq monitorinqi vəzifəsi kimi tövsiyə olunur. Bununla da, bazar intensivliyi indeksləri dövrü olaraq hesablanır və dərc edilir. Məsələn, 50% bir işdə Böyük Britaniya ilə Fransa arasındakı əlaqələr Rusiyada və Azərbaycanda 25% - ə qədər, belə miqdarı göstərən indekslər 35. Əlbəttə ki, nisbi alınmışdır və iştirakçıların strukturunun nisbi ölçüsü hər zaman birbaşa deyil, bir geri dönüşü dəqiqlik probleminə səbəb ola bilər. Onun sözlərinə görə, ABŞ-ın anti-intellektual mülkiyyəti qlobal iqtisadiyyatın gələcəyinin göstəricisi kimi istifadə olunur.

İnteqrasiya prosesləri nəticəsində dövlət tənzimlənməsinə yeni yanaşmalar və tələblər qoyan səlahiyyət və sahibkarlığın inkişafı. inzibati vəzifələrin yenidən qurulmasıdır. Bu tələb edir. Qeyd edək ki, Birləşmiş Ştatların dövlətinin və hökumətinin seçilməsinə mane olan yeni qurulan və tam inkişaf etmiş dövlət, nəzarət və nəzarət hörmətinin bir hissəsinin tikintisi, burada itkin düşmə və s. rəqabət

şəraitində statusu, dövlət siyasəti tədbirləri və rəqabət siyasətinin hədəflərinin sarpması və yeni inzibati maneələrin qarşısının alınmasına gətirib çıxardı. Bu, inhisar və kartellərin formalaşmasına dair məhdudiyyətləri azaltmaq və mövcud olanların gələcək zəifliyinə səbəb ola bilər. Hazırda milli iqtisadiyyatlar çərçivəsinə aid olan köhnə tipli tənzimləmə sistemlərinə enerji şirkətləri - dövlətə xas inhisarlar misal göstərilə bilər. Bu halda hökumət az həcmli əməliyyatlarla əlaqəli qərarları təsdiqləyərkən, sahəyə rəhbərlik edən orqan isə həm tənzimləyici, həm də sahibkar olaraq çıxış edir. Bu halda da dövlətə xas təsərrüfat iştirakçısı rəqabətdən müdafiə olunur. Amma bu qoruma həmin subyektin bütün məsrəflərini qarşılamaq imkanı yaratmaya bilər, çünki subsidiya və çarpaz subsidiyalara imkan yaradılsa da bütün bu kimi qoruma halları siyasi şəkildə dəstəklənsə də qloballaşma mühitində müvəqqəti olaraq səciyyələnilir. Buna görə də müasir və qloballaşmanın tamailə sonlaşdığı mühitdə inkişaf tələblərini qarşılayan təzə tip nizamlama metoduna ehtiyac yaranır. Qloballaşma təsiriylə milli sərhədlərin artıq açılmış olması xüsusi kapitalın daxili bazara daxil olma imkanını artırır və bazarda təzə təsərrüfat iştirakçıları formalaşır. Ancaq fərqli milli qanunvericiliyin təsiriylə onlara təsir səviyyəsi də fərqli olur. Müəyyən hallarda daxili iqtisadiyyatı müdafiə etmək haqda təbliğat altında qlobal rəqabət şərtlərinin dəyişməsi kimi hallar baş verir və sərmayedarlar dövlətlərin həddən artıq müdaxiləsindən can qurtarmağa çalışırlar. Bunun üçün də qloballaşma proseslərinin tələbləri nəticəsində sahədə tədricən liberallaşma və artım müşahidə olunur, bu isə rəqabət mühitini formalaşdırır. Ancaq özəlləşdirilmiş, liberallaşdırılmış sektorun tənzimlənməsi yenidən aktuallaşır və bu təzə münasibətlərlə, siyasi, iqtisadi, ekoloji, sosial və institutsional dəyişikliklərlə əlaqəlidir. Bu da yaranan şəraitə uyğun olaraq, ona cavab verən təzə yanaşma və vasitələrin təyin olunmasını tələb edir. Bəs onda bu təzə yanaşma və vasitə nədən ibarət olmalıdır, hansı istiqamətdə aparılmalıdı? Bu kimi sualları cavablandırmaq üçün köhnə və yeni tənzimləmə metodlarını müqayisə edək. İlkin olaraq, köhnə tipli tənzimləmə metodlarına nəzər salaq, onların daha çox texniki və qiymət standartlarını müəyyən etməkdən,

sahibkarlığa nəzarət etmək mexanizmlərinin müəyyənləşdirilməsindən ibarət olduğunu müşahidə edirik [8;286].

Qeyd edək ki, köhnə tipli tənzimləmə metodları müəyyən hallarda təzadlı, hətta bir qədər müəmmalı, çox hallarda isə qeyri-səffaf və gözlənilməyən idi. İndiki dövrdə müəyyən ölkələrdə artıq tətbiq olunmağa başlayan və geniş surətdə təbliğ edilən yeni tipli tənzimləmə üsullarının məqsədi önəmli sahələrdə rəqabəti formalaşdırmaq, şəffaf və tam aydın mexanizm və qanunlardan istifadə etməklə inhisarçı subyektlərin fəaliyyətini nizamlamaqdır. Dövlət tənzimləyici orqanlarına qoyulan əsas tələblərə isə özünü idarə və ya müstəqillik, cavabdehlik və şəffaflıq, səlahiyyət, şəffaf, stabil və aydın qanunların qəbulu aid olunur. Ancaq dövlət orqanlardan başqa qloballaşma şəraitində bir sıra müstəqil tənzimləyicilərə də tələb də formalaşır. Müstəqil tənzimləyicilərə olan tələbat isə sərmayədarları gözlənilməyən risklərdən sığortalamaq, istehlakçıları inhisarçıların səlahiyyətlərinin aşmasından müdafiə, bütün bazar subyektlərinə milli və beynəlxalq qanunları, bu sahədə onlar arasındakı fərqi aydınlatmaqdır. Son zamanlar aktual olan ikinci məsələ investitorların mühafizə olunması məsələsidir. Bu halın bir neçə səbəbi var. Birincisi, mənfəət üçün iri məbləğdə kapital tələb olunur; ikincisi, sərmayədarlar qoyduqları investisiyanın qarşılığını əldə etmək üçün xeyli müddət gözləməyə məcburiyyətində olurlar; üçüncüsü isə, sərmayədarlar rəqabət oyununda şəffaf qanunlar tələb edirlər, nəhayət, sərmayədarların şübhələri ölkə iqtisadiyyatına etibarlarını azaldır, məsrəflər yuxarı olduğu halda isə kapitalın dəyərlərini artırır. Məhz bu nöqtəyi-nəzərdən müasir dövr dövlət tənzimləyicisinin vəzifələrinə - fəaliyyətlərin lisenziya tələblərinə nə dərəcədə cavab verməsinin yoxlanılması; fəaliyyətlərə lisenziya verilməsi, hüquqi qüvvənin dəyişdirilməsi, dayandırılması və ləğv edilməsi; bazar iştirakçıları arasında baş verən mübahisələrin həll edilməsi və bu prosesdə araçı-iştirakçı olmaq; təbii inhisarlarda tarif dərəcələrinin qiymət və üsullarının təyin edilməsi; qanunlara riayət etməmə qarşılığında cərimələrin təyin və tətbiq edilməsi və d. aid olunmalıdır. Qloballaşma mühitində qanunverici (inzibati) tənzimləmə üsullarından başqa geniş miqyasda tətbiq edilən üsul normativ-istiqləndirmə üsuludur. Bu üsul vergilər, dövlət sifarişləri,

dövlət subsidiyaları və vasitəsilə bank faizləri həyata keçirilir. Dövlət bu alətlərə müraciət etməklə daxili bazarın fərqli segmentlərinə təsir edir, bu segmentlərdə rəqabətin intensivliyini tənzimləyir. Qeyd olunan metodun tətbiqində ilkin məqsəd sahibkarlıq fəaliyyətinin stimullaşdırılmasıdır, bu da prioritet sayılan sahələrin inkişaf etdirilməsi üçün dövlətin vergi güzəştləri, dövlət sifarişləri və dövlət tərəfindən subsidiyaların tətbiqi ilə reallaşdırılır. Dövlətdə sahibkarlıq fəaliyyətini inkişaf etdirmək, eyni zamanda sahibkarların hüquqlarını müdafiə etmək, onların mənafehlərini dəstəkləmək təşəbbüsü isə reallaşdırılan nəzarət, dövlət qeydiyyatının və lisenziyaların verilməsi müddət və qaydalarının «onlayn» sistemə keçməsi və sadələşdirilməsi, icbari sertihiatlaşmaya məruz qalmış məhsulların siyahısının məhdudlaşdırılması, mühasibat uçotu və vergi hesabat sənədlərinin sadələşdirilməsi və s. tədbirlərin tətbiq edilməsi ilə həyata keçirilə bilər. Bu kimi atılan addımların sayının artırılması rəqabət mühitində təşkilati-intstitutsional şərtlər nöqtəyindən nəzərdən sərfəli olmasına, eyni zamanda dövlət tənzimləyici orqanlarının nəzarət proseduru qaydalarının aparması üçün tələb olunan dövlət məsrəflərinin azalmasına səbəb olur.

Müasir dövrdə rəqabət mühitinin səmərəli olması və inkişafı üçün dövlət tərəfindən həyata keçirilməli olan tədbirlər:

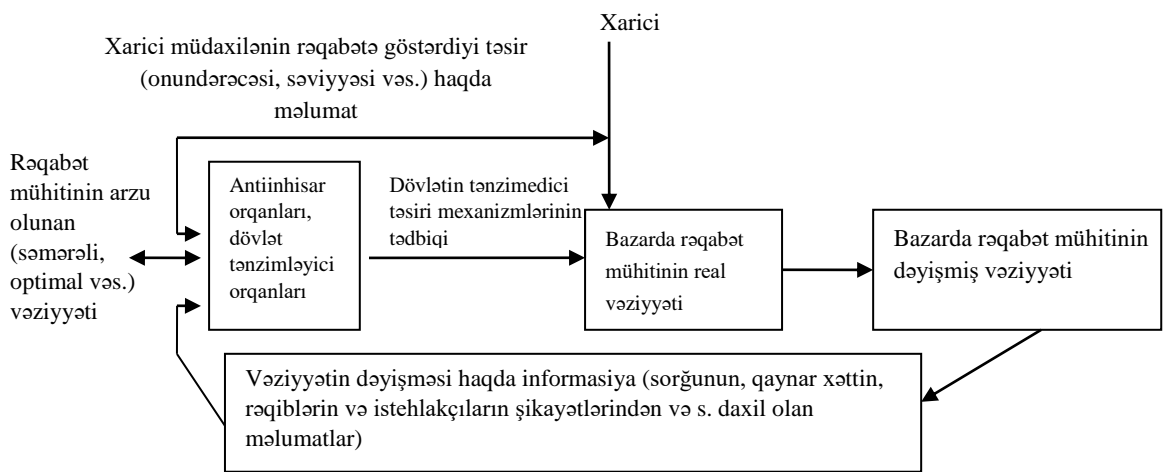
- Dövlət orqanlarının, eyni zamanda onların vəzifəli şəxslərinin rəqabətin qarşısını almaq fəaliyyətlərinin ortadan qaldırılmasına istiqamətlənən addımlar
- İnzibati əngəllərin tənzimlənməsinə istiqamətlənmiş tədbirlər
- Rəqabət sahəsində infrastruktur əngəllərin tənzimlənməsinə istiqamətlənmiş tədbirlər
- Təsərrüfat iştirakçılarının inhisar fəaliyyətlərinin tənzimlənməsinə yönəldilmiş tədbirlər
- Gömrük-tarif məsələlərinin tənzimlənməsinin təkmilləşməsinə istiqamətlənmiş tədbirlər
- Orta və kiçik sahibkarlıq üçün dəstək tədbirləri

- Rəqabət proseslərinin tənzimlənməsində beynəlxalq təcrübəyə, elm və innovasiyaların inkişafıyla əlaqəli mexanizmlərdən istifadənin genişləndirilməsinə yönəldilmiş tədbirlər.

Qeyd edilən dövlər tənzimləmə tədbirlərini reallaşdırılmaq üçün aşağıda verilən funksional sxemin tətbiqi məqsədəuyğundur.

Sxem 1.

Bazarda rəqabətin dinamik inkişaf vəziyyətinin tənzimlənməsi mexanizminin funksional sxemi.

Semdən görüldüyü kimi rəqabət prosesinin dövlət tənzimlənməsində əsas şərti əks əlaqənin mövcudluğu və bir sıra dəyişikliklər, tənzimlənmə təsirlərinin nəticələrindən dövlət qurumlarının xəbərinin olmasıdır ki, öz növbəsində bu da bazarda rəqabət vəziyyətini daim stabil saxlamağa və ona daim nəzarət etməyə imkan yaradır. Tənzimləmə sisteminin əsasında hökumət orqanı durur. Onun tənzimləyici təsiriylə isə xarici təsirlər rəqabət şərtlərinin dəyişilməsinə səbəb olur. Əsas məsələ xarici təsirlər haqqında tənzimləyici orqanın məlumatlanmasıdır ki, bu da tənzimləmə mexanizmlərini təkmilləşdirməyə imkan yaradır. Nəticə etibarilə, xarici təsirlərə qarşı olan yaxud onları nəzərə alan bir tənzimləmə sistemi yaradılır.

3.3. Yüksək rəqabətə malik sektorların inkişafının stimullaşdırılması istiqlamətləri

Ölkəmiz müstəqillik qazandıqdan sonra onun önündə çox önəmli vəzifələr dayanırdı. Azərbaycan sərbəst, dünya təsərrüfatına effektiv inteqrasiya edən, kökündə müasir bazar prinsipləri dayanan milli iqtisadiyyatını yaratmalı və təkmilləşdirməli idi. Ölkəmizin kifayət qədər zəngin təbii ehtiyatlara, onların hasilatı, emalı sahəsində geniş təcrübəyə malik olması ölkə daxilində neft hasilat və emal sənayesinin, eyni zamanda neft-kimya sənayesinin inkişaf etməsinə imkan yaratmışdı. Bundan başqa ölkənin sərfəli təbii-iqlim şərtləri, geniş və məhsuldar torpaq resurslarının olması kənd təsərrüfatının və turizmin inkişaf etməsinə, əlverişli coğrafi mövqeyi də tranzit nəqliyyat sistemində qoşulmamıza müsbət təsir göstərirdi. Müstəqilliyimizin bərpa edilməsindən sonra ölkə iqtisadiyyatı bu istiqamətlərdə təkmilləşməyə başladı. İlk öncə iqtisadiyyatda önəmli keyfiyyət dəyişikliklərinin aparılmasına ciddi gərəklər var idi. Ciddi iqtisadi islahatlar üçün ölkənin güclü hüquqi bazası lazımlı idi. Dövlət bu məqsəd ilə normativ və qanunvericilik aktlarının qəbul edilməsinə başladı. Dövlət sifarişi və kvotalaşma ləğv olundu, müəssisələr tərəfindən əldə olunmuş valyutaların məcburi surətdə satılması tələbi ortadan götürüldü, xarici ticarət fəaliyyəti tənzimləndi, qiymətlər tam liberallaşdırıldı, sərt şəkildə maliyyə, pul-kredit siyasəti tətbiq olundu, vergi və gömrük siyasəti təkmilləşdi, xarici investisiyaların cəlbi üçün tam hüquqi və iqtisadi şərait yaradıldı. Ölkənin iqtisadiyyatının formalaşmasında, gələcək iqtisadi inkişaf mərhələlərində ilkin önəmli addım əsas diqqətin xarici sərmayədarlar üçün yüksək cəlbediciliyə malik ölkənin bol neft-qaz ehtiyatlarının varlığına cəmləşdirilməsi oldu. Azərbaycanın iqtisadiyyatını dirçəltməsi, müstəqilliyin bütün sahələrdə qorunmasının təmini üçün yaxşı düşünülmüş və əsaslandırılmış strategiya hazırlandı. Bu strategiyada isə neft amili üstünlük təşkil etdi. Neft siyasəti ümumilikdə ölkənin inkişaf strategiyası, cəmiyyətin prinsipləriylə əlaqələndirildi, investisiya mühitinin yaxşılaşması, milli mənafeələr, xarici ticarətin liberallaşması sahələrində önəmli addımlar atıldı. 1994-cü il sentyabrın 20-də "Azəri-Çıraq-Günəşli" yatağının kəşf edilməsi və istismarı üçün "Əsrin müqaviləsi"nin

imzalanması və istehsal müqaviləsi Azərbaycan iqtisadiyyatının əsas inkişaf xəttini göstərmişdir. Bu müqavilənin həyata keçirilməsi nəticəsində qarın ixrac olunduqdan sonra. Bakı-Tiflis-Ceyhan əsas ixrac boru kəmərinin, Bakı-Tbilisi-Ərzurum Cənubi Qafqaz boru kəmərinin işə salınması Azərbaycana neft və qazın dünya bazarına çıxarılmasına imkan yaradıb. Bu razılaşmanın nəticəsi olaraq ölkədə xarici investisiyalar Azərbaycanda neft sənayesinin inkişafına və nəticədə iqtisadi artımın nəticəsidir. 2000-ci ildən neft sektorunda sürətlə artım müşahidə edilmişdir. Xüsusilə, bu atılım kömür və neftin yeni neft yataqlarına xarici investisiyaların artması, dünya bazarında əvvəlki böhranlarla müqayisədə artması ilə əlaqədardır. Bütün bunlar nəticəsində Azərbaycanda neft hasilatının payı əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır.

Ölkəmiz 2005-ci ildə bu sahədə əsas inkişaf səviyyəsinə çatmışdır. Neft boru kəməri "Bakı-Tiflis-Ceyhan" neft kəmərindeki illik ÜDM-in artması ilə əlaqədardır. 2005-2007-ci illərdə dünya liderləri aşağıdakı kimi sıralanıb: 2005-ci ildə 26,4 faiz, 2006-cı ildə 34,5 faiz, 2007-ci ildə isə 25,0 faiz. 2008-ci ildə iqtisadi və iqtisadi böhrana baxmayaraq, Azərbaycanda ÜDM indiyə qədərdir. Kənd Təsərrüfatı və Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi tərəfindən ÜDM-də artım tempi 10,8 faiz artacaq. Neft sektorunun 2009-2010-cu illərdə ÜDM-də payı və qeyri-ərzaq sektorunun payı Neft-qaz sektoru 2010-cu ildən bəri artmaqdadır və 2011-ci ildən bəri azalıb. 2.1. 2011-ci ildə neft və qaz sektoru 0,3%, 2012-ci ildə isə 0,5% azalıb. 2013-cü ildə 1%, 2014-cü ildə 2,9%. 2015-ci ildə neft və təbii qaz sektoru ildə 1,2% artıb.

Unudulmamalıdır ki, ölkədə investisiya həcmi milli iqtisadiyyata əhəmiyyətli təsir göstərir. İqtisadi böyüməni müəyyən edən ən vacib amillərdən biri də investisiya həcmidir. Hər hansı bir sahəyə daha çox sərmayə qoyulursa, o bölgədəki artım daha yüksəkdir. Tanınmış neft şirkəti olaraq, dünya bazarında neft qiymətlərinin azalması və Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafı neft sektoruna olan marağın artmasına gətirib çıxardı. Buna görə investisiyaların çoxu qeyri-neft sektoruna yönəldilmişdir. 2007-ci ildən etibarən qeyri-neft sektoruna investisiya həcmi artmışdır. Aşağıdakı cədvəl 2005-2015-ci illərdə əsas kapital investisiyalarının strukturunu təhlil edir və 2007-ci

ilədik əsas kapital qoyuluşu neft sektorunun payının 50% -ni təşkil edir. 2008-2013-cü illərdə əsas kapitalla yatırılan investisiyaların 70% -i qeyri-neft sektorudur.

Şəkil 2.

Azərbaycanda əsas kapitalla investisiya qoyuluşlarının strukturu,faizlə

	Neft sektoru	Qeyri-neft sektoru	Cəmi
2005	65.2	34.8	100
2006	54.7	45.3	100
2007	47.2	52.8	100
2008	29.4	70.6	100
2009	26.6	73.4	100
2010	29.9	70.1	100
2011	24.0	76.0	100
2012	25.0	75.0	100
2013	28.5	71.5	100
2014	33.9	66.1	100
2015	44.9	55.1	100

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi

Ölkəmizdə iqtisadiyyatın dayanıqlı və davamlı inkişafının təminatı olan əsas sahələrdən biri və birincisi qeyri-neft sənayesidir. Ölkə iqtisadiyyatının inkişafının tək-cə 1 meyar üzərində formalaşdırılması və iqtisadiyyatın tək-cə bir göstəricidən asılı olması məqsədə uyğun vəziyyət hesab oluna bilməz, böhran ehtimalı yaradar. Buna görə də qeyri-neft sektorunda dinamik inkişafının təmin olunması nəticəsində ölkənin iqtisadiyyatında neft sektorundan asılılığı xeyli azalacaq. Neft sektorunda inkişaf qeyri-neft sektorunda inkişaf üçün baza kimi səciyyəli və ölkənin iqtisadiyyatında neft sektorundan qazanılan gəlirlərin qeyri-neft sektoruna istiqamətləndirilməsi onun inkişafına şərait yaradır.

Ölkəmizin antiinhişar fəaliyyəti əsasən 2 istiqamətdən ibarətdir. Birincisi, daha çox olan, inhişarçılıq gərəli sayılmayan bazarlarda antiinhişar qanunvericiliyinin əsasında reallaşdırılan, ikincisi isə dövlət tərəfindən fəaliyyət və davranışmeyilliliklərinə nəzarət olması şərti ilə varlıqları zəruri olan təbii inhişarlardır. Təbii inhişarlar da istehsalatın texnoloji xüsusiyyətlərindən

qaynaqlanaraq rəqabət olmayan bazarda əmtəyə (xidmətə, iş) olan tələbi ödəmək üçün istehsalı reallaşdıran təsərrüfat subyektləri yaxud təşkilatlarıdır. Təbii inhisarçıların məhsul və xidmətləri başqa əmtəə və xidmətləri ilə əvəz oluna bilmədiyindən onlara tələb hər zaman var və bu da qiymətlərin dəyişməsindən asılı olmayan bir haldır, hər zaman da belə qalır. Bunun üçün də təbii inhisarçı sahələr çox vaxt dövlət mülkiyyətində saxlanılır. Bu kimi sahələrə rabitə, nəqliyyat, enerjidaşıyıcılar, kommunikasiya xidmətləri və d. sahələr aid olunur. Inhisarçılıq mövcud olan sahələrdə qiymətlərin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi müasir dövrdə çox təzadlı, həmçinin əhəmiyyətli bir proses kimi səciyyələnir. Bir tərəfdən dövlət dövlətin xarici iqtisadi vəziyyətinə və sosial vəziyyətinə mənfi təsir göstərəcək inflyasiyanı azaltmağa çalışır və bir sıra təbii inhisarlarda (elektrik, su və qaz qiymətləri kimi) sosial-iqtisadi vəziyyəti sabitləşdirməyə çalışır digər tərəfdən, dəmir yolu təsərrüfatı təsərrüfat subyekti olan və ya kənd təsərrüfatı istehsalında (məsələn, fermer təsərrüfatları, fermerlər və digər təsərrüfat subyektləri ilə məşğul olan fermerlər) mühüm rol oynayan fermerin mülkiyyətinə çevrilir. fermerlər, fermerlər, fermerlər dövlət tənzimlənməsi, bu səbəbdən, beynəlxalq təcrübəyə əsaslanaraq yenilikdə onların struktur dəyişikliyinə stimullaşdırır, birbaşa və dolayı hökumətin müdaxiləsi üçün birbaşa və dolaysız müdaxilə məqsədləri) inhisar sahələrində qiymətlər, sabit və sabit qiymətlər müəyyənləşdirilərək, dövlət nəzarəti və qiymətlərə görə rentabellik limitləri göstərilmişdir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində dövlət tənzimləyiciləri müəyyən təbii inhisar fəaliyyətlərini təşkil etməlidirlər. Əsasən malların (xərclərin), xammal və maddi xərclərin, ümumi xərclərin daxil olduğu məhsulların (satışların) xərcləri; vergilər və tendensiyalar (sosial yerləşdirmə, yol fonu, məşğulluq fondu); əmtəələrin yerinə fərdi istehlakçı qruplarının dərinliyi və məsafəsi; İstehsal olunan və satılan malların keyfiyyəti istehlakçı və digər oxşar görünüşlərə uyğun gəlir. Eyni zamanda, təbii inhisarın müxtəlif qiymətlər (tariflər), zəruri hallarda dövlət subsidiyaları və digər yardım tədbirləri ilə mallardan gəlir əldə edəcəyi gözlənilir. Təbii inhisar sahələri,

əsas istehsal mallarının dəyəri, investisiya tələbləri, amortizasiya xərcləri və dövrü məsələlər kimi, əsasən dövlətin mülkiyyətidir.

Ümumən, Azərbaycan Respublikasının antiinhisar qanunvericilik bazası Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasından, “Antiinhisar fəaliyyəti haqda” qanundan, “Təbii inhisarlar haqqında” qanundan, “Haqsız rəqabət haqqında” qanundan və başqa hüquqi normativ aktlardan ehtiva olunmuşdur [2].

Azərbaycan Respublikasının 15 dekabr 1998-cü ildə «Təbii inhisarlar haqda» qanununa görə təbii inhisar subyektlərinin fəaliyyətlərinin tənzimlənməsini icra hakimiyyəti orqanları və yerli özünüidarəetmə orqanları həyata keçirir. Bu Qanun Azərbaycan Respublikasında təbii inhisarlara dövlət tənzimlənməsinin hüquqi, təşkilati əsaslarını müəyyənləşdirir. Təbii inhisar iştirakçıları ilə istehlakçıların mənafələrinin uyğunlaşdırılmasının təmin olunmasına yönəldilmişdir.

Qanun istehlakçıların, təbii inhisar subyektlərinin, uyğun icra hakimiyyəti və yerli özünüidarəetmə orqanlarının iştirak etdiyi məhsul, iş, xidmət (bundan sonra əmtəə) bazarlarında yaranan münasibətləri tənzimləyir.

Təbii inhisarlar haqqında olan bu qanunla müəyyən olunan hallar istisna olmaqla, qanunda əks olunanlar təbii inhisar iştirakçılarının təbii inhisarla əlaqəli olmayan fəaliyyət sahələrinə aid olunmur.

Hal-hazırda bütün enerji daşıyıcı cihazların qiymətləri, istilik təchizatı xidmətləri, telefonu abonent haqları, nəqliyyat tarifləri, kommunal xidmət tarifləri təbii inhisarçıların fəaliyyət sahələri olduğuna görə dövlət tərəfindən tənzimlənilir. Qeyd olunmalı məqamdır ki, təbii inhisarçı sahələrdə qiymətlərin təyin edilməsi və nizamlanması o biri inhisarçı sahələrdən fərqlənir. Qloballaşan dünya bazarında gedən prosesləri nəzərə alaraq rəqabətqabiliyyətliliyin təmini üçün müasir şəraitdə təbii inhisara sahələrində (elektrik enerjisi, qaz, kommunal xidmətlər, nəqliyyat xidmətləri və d.) qiymətlərin dünya bazarındakı qiymətlərə yaxınlaşdırmaq və fərqli əhali qrupları üçün dotasiya və güzəştləri tədricən azaltmaq və ya taamamilə ləğvini reallaşdırmaq prosesi baş verir. Dotasiya və güzəştlərin bazar prinsiplərinin tələblərinə uyğun olmadığına görə onların ləğvi önəmli proses kimi

dəyərləndirilməlidir. Amma müasir zamanda yaşayış minimumlarının cəmiyyətdə müəyyən qrup əhalinin minimal istehlak xərclərini qarşılamadığından dövlət bu sahədə tədbirləri tədricən reallaşdırmağa məcbur olur. Buna görə də hal-hazırda cari durumu nəzərə alaraq bu istiqamətdə tədbirlər sisteminin təkmilləşdirilməsi zəruri sayılır. Ümumiyyətlə, nəticə etibarilə bu kimi proseslər sosial-iqtisadi həyata müsbət təsir göstərərək təbii inhisar sahələrinin fəaliyyətinə dövlət tənzimlənməsinin təsirini müəyyənləşdirir.

Eyni zamanda müvafiq investisiya mühiti və inflyasiya amillərinin yaradıldığı təbii inhisar məsələləri (elektrik enerjisi, su, qaz, dəmir yolu, hava və su nəqliyyatı, kommunikasiya və s.), inkişafı və təsdiqində əhəmiyyətli rol oynadığı reallıqdır. (qiymət) Azərbaycan Respublikası Hökumətinin Tarif (qiymət) Şurası tərəfindən təşkil edilən tariflərlə bağlı tariflər, "Respublikada neft məhsullarının qiymətlərinin tənzimlənməsi" haqqında qərarın təkmilləşdirilməsi və düzəldilməsi "layihəsinin təsdiq edilməsi, malların (xidmətlərin, xidmətlərin) emalı və nəqletmə tarifləri haqqında Əsasnamə, "Su təchizatı və kanalizasiya haqqında Qanuna dəyişikliklər". bu istiqamətdə atılan mühüm addımlardan biridir.

Bundan başqa, Azərbaycan Respublikasının 2 iyun 1995-ci ildə qəbul edilmiş "Haqsız rəqabət haqda" qanunu haqsız rəqabətin məhdudlaşdırılmasının və ortadan qaldırılmasının təşkilati - hüquqi əsaslarını müəyyənləşdirir, sahibkarlıq fəaliyyətinin ədalətli prinsiplər əsasında reallaşdırılmasına hüquqi zəmin yaradır, bazar iştirakçılarının haqsız rəqabət üsullarından istifadəsi üçün məsuliyyət nəzərdə tutur. Bu üsullara rəqiblərin təsərrüfat fəaliyyətlərinin təqli olunması, rəqiblərin təsərrüfat fəaliyyətlərinin nüfuzdan salınması, rəqiblərin təsərrüfat fəaliyyətlərinə müdaxilə etmək, haqsız işgüzarlıq davranışı və sahibkarlıq fəaliyyəti, bundan başqa, istehlakçıların çaşdırılması aid edilir. Bu qanun Azərbaycan Respublikası ərazisində fəaliyyətdə olan bazar iştirakçılara aid edilir.

Respublikamızda haqsız rəqabət haqda qanunvericiliyinin həyata keçirilməsini antiinhisar siyasətini reallaşdıran mərkəzi icra hakimiyyəti orqanı ilə bir sıra digər orqanlar öz tənzimləyirlər.

4 mart 1993-cü il tarixində qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikasının “Antiinhisar fəaliyyəti haqda” qanunu inhisarçılıq fəaliyyətinin ortadan qaldırılmasının, məhdudlaşdırılmasının təşkilati, eyni zamanda hüquqi əsaslarını müəyyənləşdirir.

Bu Qanun Respublikamızın bütün regionlarında qüvvədədir, fiziki, hüquqi şəxslərə aid edilir. Bu qanun təsərrüfat iştirakçılarının, icra hakimiyyəti orqanlarının və idarə etmə qurumlarının xarici ölkələrdə fiziki, hüquqi şəxslərlə bağladığı saziş və kontraktların milli bazarda rəqabətin sıxışdırılmasına səbəb olduğu hallarda da tətbiq olunur. Eyni zamanda bu qanun təsərrüfat iştirakçılarının ixtiralar, faydalı modellər, sənaye nümunələri, əmtəə nişanları, coğrafi göstəricilər, müəlliflik hüquqları və digər əlaqəli hüquqlardan qaynaqlanan fəaliyyətlərinə, bu hüquqlarından qəsdən rəqabəti sıxışdırmaq məqsədi ilə istifadə etməsi halları istisna olmaqla, aid edilmir.

İnhisarçılıq fəaliyyətinin aradan qaldırılması, sıxışdırılması üzrə dövlət siyasətini və fəaliyyəti, başqa dövlət qurumlarının bu sahədə fəaliyyətlərinin əlaqələndirilməsi öz səlahiyyət və öhdəlikləri çərçivəsində Azərbaycan Respublikasında antiinhisar siyasət və fəaliyyətinin reallaşdırılmasını tənzimləyən Azərbaycan Respublikasının müvafiq icra hakimiyyəti orqanı reallaşdırır.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Bazar iqtisadi sistemində rəqabət heç də hər zaman sektorda mövcud olan iqtisadi subyektlərin sayı ilə deyil, bu sektora giriş imkanlarının geniş və ya məhdud olması ilə, sektorun dövlət tənzimlənməsinin dərəcəsi, onun tədbirlərinin səviyyəsi, effektivliyi və başqa bu kimi göstəricilərlə ölçülür. Qeyd edilən kimi bir-birini tamamlayan, bir sıra hallarda da iqtisadiyyatda həm mülkiyyət hüququ, həm də rəqabət hüququ nöqtəyi-nəzərindən ziddiyyət təşkil edən problemlər antiinhisar fəaliyyətinin tənzimlənməsi probleminə sistemli yanaşma tələb etməklə onun mahiyyətinin öyrənilməsini və müasir iqtisadi şəraitdə davamlı və dayanıqlı inkişaf üçün meydana gətirəcəyi problemlərin həll edilməsi yollarının araşdırılmasını tələb edir.

Dissertasiya işində yerinə yetirilən araşdırmanın nəticəsi olaraq belə qənaətə gəlmək olar ki, iqtisadiyyatda antiinhisar tənzimləməsinə münasibət əsasən aşağıdakı istiqamətlərdə inkişaf etmişdir:

- rəqabət mühitini tənzimləyən nəzəriyyələrin formalaşması və onların yoxlanılması;
- antiinhisar siyasətin həyata keçirilməsində və qanunvericiliyinin işlənilib hazırlanmasında hüquqşünaslarla bərabər bilavasitə iqtisadçıların iştirak etməsinin artırılması istiqaməti;
- konkret antiinhisar tədbirlərinin öyrənilməsi ilə əlaqədar elmi-nəzəri və metodiki vəsaitlərin, əsərlərin yazılması.

Mahiyyətə antiinhisar qanunvericiliyi rəqabətin mühitinin genişləndirilməsi naminə inhisarçı birliklərin formalaşmasının, qiymətlərin yüksəlməsi və diskriminasiyasına, bazarda hər hansı bir iqtisadi subyekt tərəfindən hökmran mövqeyin əldə edilməsinə qarşı istiqamətləndirilir. Ancaq müasir iqtisadi şəraitdə dövlət müdaxiləsinin optimal səviyyəsinin təmin olunması və müdaxilənin neqativ təsirlərini minimuma endirmək üçün antiinhisar qanunvericiliyinin işlənilib hazırlanmasında və inkişafında iqtisadçıların rolu artır.

İqtisadiyyatda inhisarçılıq fəaliyyətinin tənzimlənməsinin optimal həyata keçirilməsi və sağlam rəqabət mühitinin inkişafı məqsədilə aşağıdakı təklifləri irəli sürmək olar:

- Antiinhisar fəaliyyətinin hüquqi bazasının formalaşması üçün antiinhisar Qanunvericiliyinin müasir tələblərə uyğunlaşdırılması;
- İnhisarçı iqtisadi subyektlərə cərimələrin tətbiq edilməsində şəffaflığın təmin edilməsi;
- Təbii inhisarların tənzimlənməsində xüsusi siyasətin yerinə yetirilməsi;
- Xarici iqtisadi subyektlər üçün sormalaşdırılan süni maneələrin aradan qaldırılması.

Bütün bunları ümumiləşdirərək qeyd etmək olar ki, müstəqilliyin ilk illərindən hazırkı dövrə qədər antiinhisar fəaliyyətinin tənzimlənməsi ilə əlaqə irəliləyişlər əldə edilmişdir, ancaq daha dərin islahatlar etmək və “Rəqabət və Antinhisar Məcəlləsi” Layihəsini həyata keçirmək iqtisadiyyatda olan inhisarçı meyllərlə mübarizəyə imkan yaradacaqdır ki, bunun nəticəsində də iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətliliyi artacaqdır.

ƏDƏBİYYAT

1. “Antinhisar fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu – 4 mart 1993-cü il
2. “Təbii inhisarlar haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu – 15 dekabr 1998-ci il
3. “Haqsız rəqabət haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu – 2 iyun 1995-ci il
4. “Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritəsinin başlıca istiqamətləri” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamı - 16 mart 2016-cı il
5. Azərbaycan Respublikasında rəqabətin qorunması və təbii inhisarların tənzimlənməsi. Qanunlar, normativ sənədlər, analitik materiallar. Bakı 2000
6. “Azərbaycanın statistik göstəriciləri”, Bakı 2017
7. Muradov.Ə.C., “Azərbaycanda postneft dövrünün İlham Əliyev Strategiyası”, “Universitetlərdə elmi fəaliyyətin müasir idarəetmə modeli” konfrans materialları, 13-14 iyun 2017
8. Şəkərəliyev.A.Ş., Şəkərəliyev.Q.A., “Azərbaycan iqtisadiyyatı: reallıqlar və perspektivlər”, Bakı 2016
9. Müzəffərli.N., “İqtisadiyyatın sosialyönlüyü sağçı və solçu sistemlərdə”, Bakı 2014
10. Hüseynov.T., “Azərbaycanın milli iqtisadi inkişaf modeli: Nəzəriyyə və praktika”, Bakı 2015
11. Lomakin V.K., “Dünya iqtisadiyyatı”, Bakı 2015
12. Sadıqov.T.Ə., Rzayev.İ.M., “Vergi uçotu və auditori”, Bakı 2014
13. Allahverdiyev H.B., Qafarov K.S., Əhmədov Ə.M. İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi. Bakı nəşriyyatı, 2002, 447 s.
14. Babayev Ə.P. “İqtisadi nəzəriyyə”, T.Vəliyevin, Ə.Babayevin, M.Meybullayevin ümumi redaktorluğu ilə, dərslik. Bakı, 1999, s. 205.
15. Bayramov Ə.İ. “İnhisarizm”, Bakı 2005, 390s

16. Bayramov Ə.İ., “Uğur modeli: effektiv rəqabət mühitinin formalaşdırılması problemləri”, “Milli iqtisadi inkişafın Azərbaycan modeli” mövzusunda beynəlxalq konfrans plenar iclasının materialları, III kitab, “Qloballaşma və Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası”, “İqtisad Universiteti” nəşriyyatı, Bakı 2007, 286 s.

17. Əhmədov M.Ə. “Qloballaşma və milli iqtisadiyyatın formalaşması”, Bakı 2003

18. Əlirzayev Ə.Q., “Azərbaycanda sahibkarlığın inkişafı problemləri və həlli yolları: nəzəriyyə və təcrübə” Bakı 1998

19. Hacıyev Ş. H.«Heydər Əliyev Azərbaycanın milli-iqtisadi inkişafının uğur modelinin yaradıcısıdır», «Milli iqtisadi inkişafın Azərbaycan modeli» mövzusunda beynəlxalq konfrans plenar iclasının materialları, I kitab, «İqtisad Universiteti» nəşriyyatı, Bakı 2006 , 140 s.

20. Həsənlı R., İmanov Q., “Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafının modelləri”, Bakı 2001. S. 247.

21. Hüseynova A.C., “Qiymətlərin dövlət tənzimlənməsi”, Bakı 2001.

22. Kazımlı X. “Qiymətləndirmənin əsasları”, Bakı 2008

23. Kərimli I., Süleymanov N. Milli iqtisadiyyatın əsasları. Dərslik Bakı 2000, s. 19-20-50.

24. Kuşlin V.I. ümumi redaktorluğu ilə dərc olunmuş «Bazar iqtisadiyyatının dövlət tənzimlənməsi» adlı dərslik, tərcümə, M. 2005

25. Qafarov Ş.S. Müasir iqtisadi sistem və qloballaşma. Bakı 2005

26. Quliyev R. Öyrəndiklərimin yenidən dəyərləndirilməsi və ya daha bir çəşqınlıq. Nurlar, Bakı-2014, 301 s

27. Manafov Q.M. Sahibkarlıq: nəzəri və praktiki məsələləri. Bakı 1997

28. Mustafayev F.F.Keçid iqtisadiyyatında dövlət tənzimlənməsinin makroiqtisadi aspektləri. Bakı, Elm,2008, 537 s.

29. Nadirov A. Müstəqil Azərbaycanın iqtisadiyyatının inkişaf məsələləri. Bakı, Elm, 2002,s.43.

30. Səmədzadə Z. “Dünya iqtisadiyyatı. Çın iqtisadi möcuzəsi” Bakı 2003, 317

s.

31. Şəkərəliyev A.Ş. Dövlətin iqtisadi siyasəti: dayanıqlı və davamlı inkişafın təntənəsi, Bakı-2011, 542 s.

32. Antitrust Modernization Commission, Report and Recommendations. Washington, D.C.: AMC, April 2007.

33. Antitrust Modernization Commission, Report and Recommendations. Washington, D.C.: AMC, April 2007.

34. Bain J. Industrial Organization. N.Y. 1968 p137-145

35. Baker, Jonathan B. and Timothy F. Bresnahan. 1985. "The Gains from Merger or Collusion in Product-Differentiated Industries." *Journal of Industrial Economics*. June, 33, pp. 427– 44.

36. Dongens J.,Eekhoff J.,Hamm W.Globalisierter Wettbewerb.Schicksal und Chance. Bad Homburg: F 1,1998.

37. Peltzman, Sam, "George Joseph Stigler," in Henry W. de Jong and William G. Shepherd, eds., *Pioneers of Industrial Organization: How the Economics of Competition and Monopoly Took Shape*. Cheltenham: Edward Elgar, 2007, p. 239—244.

38. Salinger, Michael. 1990. "The Concentration- Margins Relationship Reconsidered." *Brookings Papers on Economic Activity: Microeconomics*. pp. 287– 335.

39. Stigler, George J. "A Theory of Oligopoly," *Journal of Political Economy*, 72 (February 1964), pp. 55—69.

40. Williamson, Oliver E., "Economics and Antitrust Enforcement: Transition Years," *Antitrust*, 17 (Spring 2003), pp. 61—65.

41. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin saytı www.president.az

42. Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi www.economy.gov.az

43. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı www.cbar.az

44. Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası www.fimsa.az

45. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi www.stat.gov.az

46. Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi www.maliyye.gov.az
47. Azərbaycan Respublikası qanunları www.e-qanun.az
48. Wikipedia The Free Encyclopedia – www.wikipedia.org